

4137

T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİ

GİDERMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR:
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

ALİ YILMAZ GÜNDÜZ

TEZ DANIŞMANI: Doç. Dr. Arif ERSOY

İZMİR-1988

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİ GİDERMEYE
YÖNELİK POLİTİKALAR:GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TABLOLAR	VII
GİRİŞ	VIII
MATERYAL VE METOD	IX
AMAÇ	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL DENGESİZLİK OLGUSU

I-İKTİSADİ AÇIDAN BÖLGE KAVRAMI	2 ⁷
A-Bölge Kavramı	2
B-Bölge Ayırımı	4
1-Makro Ekonomik Açısından Bölgeler	5
a-Homojen Bölgeler	5
b-Polarize Bölgeler	6
c-Plân Bölgeler	8
2-Gelişmişlik Açısından Bölge Ayırımı	9
a-Az Gelişmiş Bölge	9
b-Gelişmiş Bölge	12
II-BÖLGESEL DENGESİZLİK KAVRAMI	14
A-Bölgesel Dengesizlik kavramının Tanımı	14
B-Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkışı	16
C-Bölgesel Dengesizliğin Giderilmesinin Yol Açtığı Değişmeler	18

1-Demografik Değişme	18
2-Sosyal Alandaki Değişmeler	20
3-Kutuplaşma ile Birlikte Ekonomik Alandaki Değişmeler..	21
III- BÖLGESEL DENGESİZLİĞE YÖNELİK TEORİLER	22
A-İhracat Merkezleri Teorisi	22
B-Sektörler Teorisi	24
C-Merkez-Çevre Modeli	26
D-Mekân Dengesi Modeli	28
IV-BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ AZALTMADA SANAYİLEŞME	30
A-İşletmecileri Bir Bölgede Yatırım Yapmaya Yönelten	
Nedenler	30
1-Hammaddeye Yakın Olmaları	31
2-Yarı İşlenmiş Mamulleri Elde Etme Ölçütü	32
3-Enerji Kaynağına Yakın Olma Ölçütü	34
4-Pazara Yakın Olma Ölçütü	35
5-Bol ve Kalifiyeli İşgücünün Bulunması Ölçütü	36
V-AZ GELİŞMİŞ BÖLGELERİN KALKINDIRILMASI GEREĞİ.....	38
VI-AZ GELİŞMİŞ BÖLGELERİ KALKINDIRMAYA YÖNELİK TEŞVİK	
TEDBİRLERİ	40
A-Vergi Tedbirleri	40
B-Kredi Tedbirleri	41
C-Organize Sanayi Bölgelerinin Kurulması	43
1-Organize Sanayi Bölgelerinin Faydaları	44
2-Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi	45
D-Tarım Ürünlerine Sürekli Alıcı Olması	47

E-Dışsal Ekonomiler	47
1-Diğer İşletmelerin Faaliyetleri Sonucu Ortaya Çıkan Dışsal Ekonomiler	48
2-Devlet Faaliyetleri Sonucu Ortaya Çıkan Dışsal Ekonomiler	49
VII-MİLLÎ KALKINMA AÇISINDAN BÖLGESEL KALKINMANIN ÖNEMİ....	50

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR

I-BAZI ÜLKELERDE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEYE YÖNELİK

DENEYİMLER	54
A-Güney-İtalya'da Bölgesel Dengesizliği Giderme Deneyimi...	58
1-Pouilles Bölgesinin Ekonomik ve Sosyal Yapısı	59
a-Bölgenin Ekonomik Yapısı	59
b-Bölgenin Sosyal Yapısı	60
2-Kalkınma Kutbunun Oluşmasını Sağlayıcı Sürükleyici Birimlerin Oluşturulması	62
a-Sürükleyici Birimlerin Seçiminde Gözönünde Bulundu- lan Hususlar	62
b-Sürüklenen Birimlerin Seçiminde Gözönünde Bulundu- rulan Hususlar	63
B-Diğer Avrupa Ülkelerinde Bölgesel Dengesizlikleri Gider- meye Yönelik Uygulamalar	65
1-İngiltere'deki Uygulamalar	65
2-Diğer Avrupa Ülkelerindeki Uygulamalar	67

II-TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİ GİDERMEYE YÖNELİK

POLİTİKALAR.....	69
A-Türkiye'de Bölge Kavramının Ele Alınışı	70
B-Türkiye'de Bölgesel Dengesizliklerin Dayandığı Nedenler..	71
1-Coğrafi Nedenler	71
2-Tarihsel Nedenler	74
3-Sosyo-Ekonomik Nedenler	76
4-Kültürel Nedenler	78
C-Türkiye'de Bölgesel Dengesizliğin Göstergeleri	81
1-Nüfus Hareketleri	81
2-Tarımda Çalışan Nüfus	83
3-Endüstrileşme	85
4-Milli Gelir	88
5-Ulaşım İmkânları	89
6-Sağlık Hizmetleri	90
7-Eğitim Hizmetleri	91
8-Diğer Göstergeler	93
a-Bölgelere Göre Elektrik Enerjisi Tüketimi	93
b-Haberleşme İmkânları	93
c-Beslenme Yetersizliği	94

III-PLANLI DÖNEMDE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEYE YÖNELİK

ÇALIŞMALAR	95
A-I.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi	95
B-II.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi	96
C-III.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi	99
D-IV.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi	102
E-V.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi	104

IV-PLÂNLİ DÖNEMDEKİ BÖLGESEL GELİŞMEYE YÖNELİK POLİTİKALARIN

GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	106
-------------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

I-GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	108
A-Bölgenin Coğrafi Konumu	108
1-Yüzey Şekli	108
2-Suları	110
3-Yeraltı Zenginlikleri	111
B-Bölgenin İklim Özellikleri	111
C-Bölgenin Sosyal Yapısı	113
1-Bölge Nüfusu	113
2-Eğitim Durumu	116
3-Sağlık İmkânları	117
4-Ulaşım ve Haberleşme İmkânları	119
D-Bölgenin Ekonomik Yapısı	120
1-Tarım Sektörü	120
2-Sanayi Sektörü	125
3-Ticaret Sektörü	126
II-GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE GAP'IN ÖNEMİ..	130
A-GAP Projesinin Gelişimi	130
B-GAP'ın Sağlayacağı Ekonomik Yararlar	133
III-BÖLGEDE TARIMSAL FAALİYETLERDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR	138
A-Bölgenin Toprak Yapısı	138

B-Verimliliği Etkileyen Girdi Kullanımının Yetersiz Oluşu..	140
1-Gübre Kullanımı	140
2-Tarımsal Mekanizasyon	143
3-Sulama	145
4-Diğer Girdiler	146
C-Bölgenin Tarımsal Potansiyeli	149
D-GAP Projesi ile Tarım Ürünlerinde Beklenen Gelişmeler ...	151
E-Tarımsal Ürünlere Olan Dış Talep	152
1-Canlı Hayvan	153
2-Taze ve Dondurulmuş Et	154
3-Tahıl	155
4-Taze Meyve ve Sebze	156
IV-TARIMSAL ÜRÜNLERİN İHRAÇ SORUNLARI	159
A-Depolama Sorunu	159
B-Taşımacılık Sorunu	160
C-İhracatta Finansman Sorunu	162
D-Standardizasyon Sorunu	163
E-Teknik Değişme Sorunu	165
F-Pazarlama Sorunu	167
I-GAP'IN BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEDE ETKİN ROL OYNAMASINA	
YÖNELİK ÖNERİLER	169
A-Altyapıya Yönelik Öneriler	169
B-İktisadi Sorunları Çözmeye Yönelik Öneriler	171
C-Mali Sorunlara Yönelik Öneriler	172
D-Kültürel Sorunlara Yönelik Öneriler	173
E-Kentleşmeye Yönelik Öneriler	174
SONUÇ	175
YARARLANILAN KAYNAKLAR	177 -190

TABLÖLAR

Sayfa

Tablo-1. Güney-İtalya Sandığının Sektörler Arasındaki Dağılımı..	56
Tablo-2. Türkiye'de Aktif Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı	86
Tablo-3. Güneydoğu Anadolu İllerinde Bazı İklim Faktörleri.....	112
Tablo-4. Nüfusun Bölgeler İtibariyle Dağılımı	114
Tablo-5. Şanlıurfa'da Arazi Mülkiyeti ve Tasarruf Durumu	123
Tablo-6. Şanlıurfa ve Çevresinde Yapılan İhracatın Değeri ve Ülke İhracatındaki Payı	128
Tablo-7. Türkiye'de Çeşitli Bitkilerin Verimlerindeki Artış Miktarları	141
Tablo-8. Türkiye'de ve GAP Bölgesindeki Tarım Alet ve Makine- leri ve Yüz Hektar Başına Düşen Sayısı	144

GİRİŞ

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, genel olarak bölgesel dengesizlikle ilgili teorilerden oluşmaktadır. Önce bölgesel dengesizliğin tanımı yapılmış ve bölgesel dengesizlikle ilgili olan teoriler açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, Birinci Bölüme yer verilmesinin amacı, özellikle konunun uzmanlarının görüşlerinden yararlanarak bölgesel dengesizliğin çerçevesini çizmek, belirlenen çerçeve ve sistematığın kapsamı içerisinde araştırma konusunu sürdürmektir.

İkinci Bölümde ise İtalya ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bölgeler arası dengesizliği gidermeye yönelik politikaların değerlendirilmesi örnek alınarak, Türkiye uygulamaları üzerinde bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik politikaların incelenmesine geçmeden önce bölge kavramı incelenmiş, sonrada bölgesel dengesizliklere yol açan nedenler ve bölgeler arası dengesizliğin göstergeleri üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölüm'ün son kısmında ise az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması amacıyla plânlı dönemde ele alınan politikalar hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de ise Türkiye'deki bölgesel dengesizliği gidermeye yönelik yatırımların en önemlilerinden birisi olan GAP Projesi, çeşitli yönleriyle ele alınarak incelenmesine çalışılmıştır. Doğu ile Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin kalkınmasında GAP Projesinin önemi belirtilerek gelecekte bölgede meydana gelmesi muhtemel gelişmeler üzerinde fikir ileri sürülmüştür.

MATERYAL VE METOD

Tez konumuz için gerekli materyal bölgesel dengesizlikle ilgilenen çeşitli yazarların kitap ve tebliğlerinin yanı sıra, DPT, DİE, DSİ, TOKB ve diğer kamu kuruluşlarının yayınlanmış ve yayınlanmamış kaynakları ile Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümünce, Şanlıurfa Merkez ve Akçakale ilçeleri tarım işletmelerinden anket yolu ile toplanan bilgilerden oluşmaktadır.

Türkçe literatürde konuyla ilgili kaynaklar oldukça sınırlıdır. Tezimizin son bölümünde üzerinde durulan GAP ile ilgili araştırmalar daha çok fizibilite çalışmaları olup, teknik bilgiler içermektedir. Buna rağmen mevcut kaynaklardan hareketle sözkonusu projenin ülke ekonomisine sağlayacağı katkılar üzerinde durulmuştur.

Tezimizde tımdengelim metodundan hareketle Şanlıurfa il'i ve Harran Ovasının incelenmesine çalışılmıştır.

AMAÇ

Çalışmanın amacı, az gelişmiş bölgelerin kalkınabilmeleri için ne tür bir politikanın izlenmesine yöneliktir. Bu yüzden çeşitli bölgelerdeki bölgesel dengesizlikle ilgili uygulamalar örnek olarak alınmıştır. Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkınmasında GAP Projesinin önemi üzerinde durulmuş ve söz konusu projenin başarılı olabilmesi için bölgenin sosyo-ekonomik yapısının araştırılması gereği belirtilmiştir. Bu çalışmamızın ileride yapılacak çalışmalarla daha da geliştirileceği kanısındayım.

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİ GİDERMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR VE GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL DENGESİZLİK OLGUSU

İnsanlık tarihinin hemen her döneminde doğal, siyasal ve sosyal nedenlerden dolayı bölgelerarası farklılıklar olmuştur. Bazı bölgeler gelişmiş ve imar düzeyi yükselmiş olmasına rağmen bazıları geri kalmıştır.

Bölgesel dengesizlik, iktisadi kalkınmanın bir uzantısı olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güncellik kazanmış ve hemen her ülkede hükümetlerin üzerinde önemle durdukları bir konu haline gelmiştir. Bölge kalkınması, ülke kalkınmasıyla eş anlamda ele alınmış ve giderilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde önce bölge kavramı üzerinde iktisadi açıdan durulacaktır. Daha sonra bölgesel dengesizlik sorunlarına yol açan nedenler ele alınacak ve bölgesel dengesizliği gidermeye yönelik teoriler kısaca incelenecektir. Bölgesel dengesizliğin milli kalkınma açısından önemi tartışılacak ve sanayileşmenin bu tür dengesizlikleri azaltmadaki etkisi belirtilmeye çalışılacaktır.

I-İKTİSADİ AÇIDAN BÖLGE KAVRAMI

Bu başlık altında bölge kavramının tanımı yapıldıktan sonra çeşitli bölge ayırımlarının açıklanmasına çalışılacaktır.

A-Bölge Kavramı

Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerin çözüm bekleyen temel sorunlarından biri de ekonomik ve toplumsal dinamizmi ülke düzeyinde dengeli olarak yaymak ve bölgeler arası farklılaşmayı azaltmaktır.

Ulkenin ekonomik, sosyal ve coğrafi yapılarına göre farklılık gösteren bu dengesizliklerin azaltılabilmesi amacıyla hükümetleri ekonomiye müdahale etmekte ve buna kalkınma plân ve programlarında yer vermektedirler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletin ekonomiye müdahalelerinin artması bilim adamlarının konuyla daha yakından ilgilenmelerine ve bölgesel ekonomi ve bölgesel kalkınma çalışmalarının hızlandırılmasına sebep olmuştur(1).

"Bölge" ve "Bölgesel Kalkınma" kavramları literatürde henüz tam bir açıklığa kavuşmuş değildir. Kavram tartışması farklı amaçlara göre farklı bölge ölçeklerinin kullanılımsından kaynaklanmaktadır(2).

(1)-J.M. MEYER ; "Bölgesel İktisat, Bir Araştırma", O.D.T.Ü. İdari Bilimler Fakültesi Yayını, No:6, Ankara-1966, s.368

(2)-Ruşen KELEŞ; "Bölge Plânlaması ve Bölge Kalkınması", Şehirçilik Sorunları, Uygulama ve Politika, SBF Yayını, Ankara-1973, s.104

Bölge kavramı ile bazen kendi içinde özellikleri olan bir kara parçası, bazen de bir ülkenin kendi içinde bölümlere ayrılan cısımları anlaşılmaktadır(1).

Bir bölgeyi diğerlerinden ayıran özellikler bölgenin ekonomik ,sosyal ve fiziki yapısından kaynaklanabilir. Bu nedenle bölgelerin sınıflandırılmasında ekonomik,coğrafi,sosyal ve kamusal amaçlı değişik ölçütler kullanılmakta; yapılan incelemelerde hukukî,sosyolojik,demografik ,coğrafi,siyasal ve çevresel disiplinlere de yer verilmesi kavram kargaşasını iyice artırmaktadır(2).

Ancak son yıllarda "Genel Sistem Teorisi" nin çeşitli disiplinlerin ortak yönlerini birlikte ele alıcı bir yaklaşımla değerlendirme girişiminde bulunması ,bu kargaşayı belli ölçütlerde azaltmıştır(3).

Günümüzde bölgesel çalışmalarda genellikle fiziksel unsurlar,doğal kaynaklar,nüfus ve beşeri yapı ,ekoloji ve çevre ,iktisadi kalkınma ,şehircilik çalışmaları ve plânlama ,bölgenin tarih,edebiyat ve sosyo-kültürel öğelerini esas alan metod ve teknikler kullanılmaktadır(4).

Yapılan bu açıklamalardan sonra çalışma alanımızı iyi belirleyebilmek için şöyle bir bölge tanımı yapılabilir:"Şehirden büyük fakat ülke topraklarının bütününden daha küçük olan ve kendine özgü ekonomik,sosyal ve kültürel özellikler taşıyan ülke parçasıdır".

(1)-Sabahaddin ZAİM; Bölge ve Şehir Plânlaması Yönünden İstanbul

Sanayi Bölgesi,İstanbul-1971,s.41

(2)-Sabahaddin ZAİM; A.g.e.,s.41-42

(3)-J.P.Van GİGCH;Applied General Systems Theory,Harper and Row,
New-York,1974,s.19

(4)-Ruşen KELEŞ; A.g.m.,s.104

B-Bölge Ayırımı

Bölge tanımlarında değişik ölçütler kullanılmasına rağmen tez konumuzun ekonomik ağırlıklı olması nedeniyle bölge sınırlarının çizilmesinde daha çok ekonomik gelişme derecesi ile ekonomik yapı esas alınarak bölge ayırımlarına yer verilecektir.

Bölgeler arası dengesizliğin açıklanmasına geçmeden önce kısaca bölge ayırımları üzerinde durulması yararlı olacaktır.

Bölgesel gelişme ve plânlamayı konu edinen eserlerde çok değişik bölge ayırımlarına rastlanmaktadır. Bölge ayırımları ile ilgili ilk sistematik çalışma alansal ekonominin kurucusu Von THUNEN'e aittir(1).

Yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak günümüzde bölge kavramı makro ekonomik açıdan ele alınmaktadır. Genellikle Fransız bölge plâncısı ve iktisatçısı Jacques Bouddeville'nin sınıflandırması benimsenmektedir(2).

Bu sınıflandırmaya göre bölgeler: "Homojen Bölge", "Polarize (Kutuplaşmış) Bölge" ve "Plân Bölge" diye ayrılmaktadır.

Ayrıca bölgeler, ekonomik gelişme derecesi gözönünde tutularak "Gelişmiş" ve "Az Gelişmiş" olarak da genel bir ayırıma tabî tutulmaktadır (3).

(1)-Von THUNEN ; Der Isolierte Staat, Jena, 1910, s.36;

B.OHLIN ; İnterregional and International Trade, İkinci Basım, New-York-1967, s.127

(2)-Turan YAZGAN; Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gelişme Plânı, Cilt:I, Emsa Anonim Sirketi Kutsun Yayınevi, İstanbul-1977, s.107

(3)-Fehmi YAVUZ vd.; Şehir ve Bölge Plânlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, SBF Yayını, No:122, Ankara-1961, s.196

Çalışmamızda bölgeler "Makro Ekonomik Açıdan" ve "Gelişmişlik Açısından" ele alınıp incelenmeye çalışılacaktır. Çünkü böyle bir ayırım konumuza daha yakın ve uygun bir ayırımdır.

1-Makro Ekonomik Açıdan Bölgeler

Makro ekonomik açıdan bölgeleri Homojen, Polarize ve Plân bölgeler diye ayırmak mümkündür(*).

a-Homojen Bölgeler

Homojen Bölge, ölçütleri bir veya bir çok kritere göre aynı olan ve birbirini takip eden kesimlerin teşkil ettiği bir bütündür. Homojen Bölge özelliklikleri birbirine yakın olan birimlerden meydana gelen devamlı bir mekândır(1).

Ancak özelliklerindeki benzerlikler seçilen kriterlere göre değişir. Bu kriterler, iktisadi faaliyetlerin şekli, coğrafi durum, gelir seviyesi, üretilen mal ve hizmetlerin cinsi, nüfusun sosyal ve ekonomik özelliklerini gösteren mahalli birimlerin gruplaştırılması şeklinde sınıflandırılabilir(2).

Homojen Bölgelere örnek vermek oldukça zordur. İster gelişmiş, isterse az gelişmiş ülkelerde yukarıda sayılan özelliklerinin aynı olabileceği iki bölge bulmak güçtür. Bir ülkenin bölgeleri arasında bir farkın olmayışı birbirine benzer ve özdeş olmaları "Homojen Bölgeler"i meydana getirir.

(1)-Fehmi YAVUZ vd.; A.g.e., s.196

(2)-Turan YAZGAN ; A.g.e., s.110

(*)-Bu ayırım J.BOUDEVILLE tarafından yapılmıştır.

Eğer bölgeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönden bir benzerlik yoksa bölgeler arasında dengesizlik olduğundan bahsetmek mümkün olacaktır. Bu durumda bölgeler homojen değil, heterojen bir yapıya sahip olacaktır. Bu tür bölgelere örnek verilecek olursa Marmara ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri gösterilebilir.

Bu iki bölge de tamamiyle birbirlerinden farklı özelliklere sahiptir. Ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları ayrıcalıklar göstermektedir. Sözü geçen bölgelere verilebilecek örnek sayıları çoğaltılabildiği gibi bir bölge içerisinde de farklı özelliklere sahip yöreler bulunabilir. Meselâ; Ege Bölgesinde, İzmir ve Afyon illerinin gelişmişlik düzeyleri birbirlerinden oldukça farklıdır. İzmir'in gelişmiş bir şehir olmasına rağmen Afyon, İzmir'e göre az gelişmişlik bir özellik gösterir. Heterojen iller grublarına dahildirler.

b-Polarize Bölgeler

Polarize Bölge, bir merkezle onu çevreleyen hinterlandından meydana gelmektedir. Bilindiği gibi bir ülkenin ekonomik gelişmesi her bölgede aynı anda ve aynı hızda gerçekleşemez.

Ekonomik gelişmenin çok yönlü ve çeşitli sebeplerle bazı bölgelerde gerçekleşmesi diğer bölgeleri, bu bölgelere göre ekonomik bakımdan az avantajlı bir hâle getirmektedir.

Polarize Bölge, bir iç yapısı olan, bir merkez veya merkezlere bağlı çevreyi içine alan, çevreyi merkeze bağlayan bağların sosyal ve ekonomik ilişkilerin kaybolması yada başka bir merkez lehine zayıflaması özelliği ile sınırlanmış bir birimdir(1).

(1)-Turan YAZGAN; A.g.e., s.111

Bu tür bölgelere yukarıda verdiğimiz İzmir ve hinterlandı örneğini gösterebiliriz. İzmir, bir merkez olarak ele alınacak olursa onu çevreleyen Manisa ,Afyon gibi vilayetler çeşitli bağlarla bağlanmakta ,merkezin güçlenmesi,gelişmesine rağmen diğer ikinci bölgelerde ise tersine bir durum söz konusudur.

Homojen bölgelerin tesbiti statik bir inceleme ile ortaya çıkmasına rağmen ,Polarize Bölgeler dinamik bir süreç içinde belirlenebilmekte ve dinamik bir incelemeyi gerekli kılmaktadır.Çünkü bölge zaman içinde gelişmişlik özelliği göstermektedir.Çevre illerden beslenmektedir.

Polarize Bölge çeşitli kısımları birbirine tamamlayan ve kendi aralarında özellikle hakim kutup veya kutuplarla ,komşu bölgeye nazaran daha çok değişimde bulunan homojen bölgenin aksine daha önce de belirttiğimiz gibi heterojen bir mekândır(1).

Polarize Bölgeler komşu bölgelerin üretim faktörlerini kendilerine çekerek Kuzey-İtalya ve Güney-İtalya'da olduğu gibi bölgenin gelişmesini engelleyebilir(2).Türkiye'de de bu tür bölgelere örnek olarak İç Anadolu Bölgesinden, Ankara ve Kırşehir illeri gösterilebilir.Kırşehir'in Ankara'ya yakın oluşu bu şehrin gelişmesini engellemiştir.

Bazı merkezlerin kutuplaşması sebebiyle çevreyi iktisadi gelişmeden mahrum bırakarak,dengeli bir kalkınmanın engellenmemesi için bu gibi gelişme merkezlerinin önceden tesbit edilerek gerekli plânlama çalışmalarının yapılması,kutuplaşmış merkez ile çevre iliş-

(1)-Turan YAZGAN;A.g.e.,s.112

(2)-Gustaw SCHACHTER ;The Italian South,Random House INC.,New-York, 1965,s.51

kilerinin iktisadi gelişme sırasında düzenlenmesi ve kontrol altına alınması gerekmektedir.

c-Plân Bölgeler

Ekonomik yapıyı esas alarak yapılan bir diğer ayırimda "Plân Bölge"dir."Homojen Bölge" ve "Polarize Bölge" ,iktisadi kalkınma meselelerinin halledilmesinde ele alınmakta ve neticede bölge plânlama çalışmalarına ışık tutucu ve yol gösterici olmaktadır.

Plân Bölgeyle ise bölgenin kalkınmasında takip edilecek amaç bakımından bir idari sınırlamaya gidilmekte,diğer iki tip bölge araştırmaları yapıldıktan sonra bu tip bir bölge tesbit edilmektedir(1).

Plân Bölgenin bölge ve milli kaynakları en iyi şekilde kullanılarak,uyumlu bir büyüme sağlamak çabasında olan plânlama yetkililerince kullanılan bir vasıta olduğu söylenebilir.

Türkiye'de Plân Bölge çalışmalarına örnek"Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi,"Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi","Aşağı Gediz Havzası Projesi " ve son yıllarda ülkemizin en büyük projelerinden birisi olan "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) " gösterilebilir(2).

Bu proje ile ülkenin gelişmemiş yörelerinin plânlanması ve kalkındırılması temel hedef olarak belirlenmektedir.Plân Bölge çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.

(1)-Ruşen KELEŞ;A.g.e.,s.105

(2)-Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi,Cilt:I-II,DPT Yayını, Nisan-1984 ;

Şahabettin YİĞİTBAŞI;"Emredici ve Yol Gösterici Planlarda Karşılaşılan Genel Sorunlar,Metod Yaklaşımları ve Türk Planlamasının Durumu",E.Ü.İ.T.B.F.Dergisi,Yıl:11,Sayı:13,Mart-1977,İzmir, s.51-62

2-Gelişmişlik Açısından Bölge Ayırımı

Bölgeler ekonomik özellikleri ve ekonomik gelişme derecesine göre "Az Gelişmiş" ve "Gelişmiş" olarak ikiye ayrılmaktadır.

a-Az Gelişmiş Bölge

Az Gelişmiş bölgeyi, belli bir zamanda çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler açısından başka bölgelerle ve ülkenin bütünü ile karşılaştırıldığında iktisadi avantajları olmayan bölge olarak tanımlanmaktadır. Az Gelişmiş Bölgeler genellikle aşağıdaki özellikleri taşır(1);

Az Gelişmiş Bölgelerde gelir seviyesi ve gelir artış hızı ülke gelir seviyesi ve gelir artış hızından düşüktür. İktisadi faaliyetler genellikle tarıma dayanır ve nüfus artış hızı ülkenin ortalama nüfus artış hızından büyüktür. Az Gelişmiş Bölgelerde okuryazarlık oranında yüksek olmadığından dolayı bölgede vasıfsız işçi oranı yüksektir. İşgücünün istihdam imkânları sınırlı, sendikalaşma oranı zayıftır.

Bölgede istihdam oranı düşük olduğundan başka bölgelere işçi göçü yüksek orandadır. Bölgede özel teşebbüsün yatırım seviyesi düşük, sosyal sabit alt yapı yatırımları da yetersizdir. Dolayısıyla üretim faktörlerinin verimliliği de düşüktür.

(1)-Mustafa ERKAL; Bölge Açısından Azgelişmişlik, Boğaziçi Basım ve Yayınevi, İstanbul-1982, s.10;

Avni ZARAKOLU; Ekonomi İlminin Temel İlkeleri, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, No:467, Ankara-1982, s.35-79;

Erden ÖNEY; İktisadi Plânlama, İkinci Basım, A.Ü. SBF Yayınları, No:438, Ankara-1980, s.12

Az Gelişmiş Bölgelerde sağlık hizmetleri de gelişmemiştir. Hastaneler yetersiz,yatak başına düşen hasta sayısı fazla,doktor sayısında ihtiyaçtan azdır.Otel,lokanta,sinema ve park gibi sosyal ihtiyaçların karşılandığı yerlerin yeterli olduğu söylenemez.Ayrıca gelir seviyesi düşük olduğundan tasarruflarda düşüktür.Tasarruflar gelirin bir fonksiyonu olduğundan dolayı,tasarruf azlığı yatırımların etkilenmesine neden olmaktadır.Bu nedenle başta insan emeği olmak üzere diğer üretim faktörleri etkin bir şekilde istihdam edilmemektedir(1).

Sonuç olarak Az gelişmiş bölgelerin temel özellikleri aşağıda belirtilen başlıklar altında özetlenebilir.

- Faktörlerin verimliliği zayıftır,
- Faktör dağılımı bozuktur,
- Altyapı yatırımları yetersizdir,
- Doğal çevre gelişmeye imkân vermemektedir,
- Bölgede gelir dağılımının düzensiz olması,nüfusun dışarıya göçlerini hızlandırmaktadır,
- İlim adamlarının sayıları azdır,
- Kullanılan teknoloji basit ve gelişmemiştir,
- Nüfusun beslenme düzeyi düşük ve artış oranı ise yüksektir,

(1)-Akın İLKİN ;Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi,4.Baskı,Gür-ay Matbaası,İstanbul-1983,s.12;

Aydın GÜRKAN ; Ekonomik Gelişme ve Sorunları,Cilt:I,Ankara İ.T.İ.A.Yayını No:129,Kalite Matbaası,Mayıs-1979,Ankara,s.200-203;
İsmail TÜRK ;Maliye Politikası,6.Bası,S Yayınevi,Ankara-1985,s.147-155;

Benjamin HIGGINS; Economic Development,W.W.Norton Company INC, New-York-1959,s.11-13

-Bölgede üretim faktörleri yeterince istihdam edilememekte ve istihdam edilenlerinde verimliliği düşüktür.Bu üretim faktörleri ayrı ayrı ele alınıp incelenecek olursa az gelişmiş bölgelerin toprakları verimli değildir.Çünkü topraklar,su,gübre,ilaçlama ve buna benzer modern girdi kullanımından yoksun kalmaktadır.

İşgücünün verimliliği de düşüktür.Çünkü yeterince eğitilmeyen emeğin kullandığı araç ve gereçler basit ve ilkeldir.

Sermaye bölgede yetersiz veya çok azdır.Bu yüzden bölge kalkandırılmasının gerçekleştirilmesinde etkili değildir.Sermaye aynı zamanda müteşebbis kesimi ile yakından ilgilidir.Müteşebbisler sermayelerini her zaman için çok kârlı alanlarda kullanmayı isterler. Az gelişmiş bölgelerin altyapı yetersizlikleri,müteşebbisleri tasarruflarını bu bölgelerde yatırıma dönüştürmelerini engellemektedir.Sermayelerini gelişmiş bölgelere aktarmaktadırlar.

-Faktör dağılımı da birinci nedene bağlı olarak bölge de gelir dağılımının bozuk olmasına yol açmaktadır.Bölgede az sayıda üretim faktörlerinin verimliliklerinin yüksek olması (Örneğin;su kenarlarındaki arazilerin verimli oluşları,az sayıda eğitilmiş işgücünün bulunması v.b. gibi)bu faktörlerden gelir elde edenlerin de gelirleri fazladır.Bölgenin yüzey şekillerinin dağlarla kaplı olması,ormanlık alanların az oluşu ,iklimin sert geçmesi gibi nedenler de gelişmeyi engellemektedir.

-Yukarıda da söylendiği gibi gelir dağılımının bozuk olması, bölgeden dışarıya göçleri hızlandırmaktadır.Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelişmiş bölgelere yüksek oranda göçler olmuştur.

b-Gelişmiş Bölge

Gelişmiş Bölge, belli bir zamanda çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler açısından, başka ülkelerle ve ülkenin diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında iktisadi açıdan ileri olduğu görülmektedir.

Gelişmiş Bölge gelir seviyesi ve gelir artış hızı ülke ortalamasının üstünde olan bölgedir. Ayrıca sosyal ve kültürel göstergelere göre de söz konusu bölge gelişmiş bir özellik taşımaktadır. Bölgede eğitim ve sağlık hizmetleri seviyesi yüksektir(1).

Gelir seviyesinin yüksek olması, tasarruf oranlarının yükselmesine ve buna bağlı olarak bölgedeki yatırım oranlarındaki artışları sürekli kılmaktadır(2).

Gelişmiş Bölgede doktor başına düşen nüfus az, hastanelerde yatak sayısı yeterlidir. Sosyal ve kültürel seviyenin yüksek oluşu sebebiyle, park, otel, yeşil saha, lokanta, sinema, tiyatro gibi sosyo-kültürel ihtiyaçların karşılanma oranları da yüksektir(3).

Bütün bunlara bağlı olarak istihdam imkânları sürekli artmakta ve bölgeye yeni göçler olmaktadır. Çalışanların sosyal güvenlikleri diğer bölgelerdeki çalışanlara göre iyidir. İşçilerin çoğu sigortalı ve vasıflı kişilerdir. Ülkenin modern kesimi sayılan gelişmiş bölgelerde marjinal tüketim meyli düşük (az gelişmiş bölgelerde ise yüksektir), marjinal tasarruf meyli yüksektir(4).

(1)-Sabri F.ÜLGNER ;Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul-1986, s.218

(2)-Mustafa ERKAL ;A.g.e., s.11

(3)-Hüseyin KARAKAYALI;Bölgesel Dengesizlik ve Sanayinin Yurt Düzeyinde Yaygınlaştırılması (İmalât Sanayinde Bölgesel Bir Değişim Analizi), Doçentlik Tezi, Eylül-1979, Manisa, s.10

(4)-Bahri YILMAZ;Ekonomik Yapı ve Büyüme, H.Ü.İ.İ.B.F.Yayınları, No:5, Ankara-1984, s.90-95

Kısaca gelişmiş bölgelerin belirgin özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (1):

- Üretim faktörlerinin verimliliği yüksektir,
- Faktör dağılımında aşırı dengesizlik fazla değildir,
- Alt yapı yatırımları yeterlidir,
- Doğal çevre gelişmeye elverişlidir,
- Bölgede gelir dağılımı düzenli ve dışarıdan göç almaktadır,
- Gelişmiş bölgelerin kalkınma hızları yalnız geri kalmış bölgelerin değil, aynı zamanda ülkenin kalkınma hızından da yüksektir,
- Bölgede tasarruflara bağlı olarak, yatırımlarda yüksektir ve sürekli artışlar kaydetmektedir,
- Bölge ihracat ve ithalatında da artışlar olmaktadır,

Bu özelliklerin yanısıra daha birçok özellikler saymamız mümkündür. Burada bunları yeterli kabul görerek bölgesel dengesizlik kavramının kısaca ele alınıp incelenmesi yararlı olacaktır.

-
- (1)-Fevzi DEVRİM; Maliye Politikası, Dokuz Eylül Üni., İ.İ.B.F. Yayınları, No:4, İzmir-1983, s.155;
Mustafa ERKAL; A.g.e., s.12;
Sabri F.ÜLGENER; A.g.e., s.219 ;
İsmail TÜRK; A.g.e., s.148 vd.

II-BÖLGESEL DENGESİZLİK KAVRAMI

Üretim,tüketim ve bölüşümdeki dengesizlikler ,iktisadi dengesizlik kavramıyla ifade edilebilir. İktisadi dengesizliğin yoğun olduğu bölgelerde , "Bölgesel Dengesizlik" sözkonusudur.

A-Bölgesel Dengesizlik Kavramının Tanımı

Bölgesel dengesizliği, aynı ülkenin farklı yerlerinde görülen her türlü eşitsizlikler olarak tanımlanmaktadır(1).

Çeşitli ülkeler arasında gelişme farkı olduğu gibi, bir ülkenin içindeki çeşitli bölgeler arasında da coğrafi, iktisadi, sosyal ve kültürel bakımlardan farklılıklar olabilir. Bu farklılıklara, bölgeler arası gelir eşitsizlikleri yada bölgeler arası üretim, tüketim ve bölüşümdeki farklılıklar da denilmektedir(2).

Gelişmiş ülkelerde de belli ölçülerde var olmakla beraber, bölgeler arası dengesizlik, özellikle az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkelerin ayırıcı özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş (sanayileşmiş) ülkelerde, bölgeler arası dengesizlikler giderek azalırken , az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artmaktadır. Buna bağlı olarak bölgeler arası farklılıklar giderek büyüme eğilimi göstermektedir(3).

(1)-Mustafa ERKAL; A.g.e., s.12

(2)-Erdoğan TOKGÖZ ; Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, C-14, Ankara-1976, s.8

(3)-Oktay VARLIER; Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik, Makine Mühendisleri Odası, Sanayi Kongresi-1976, Ankara, s.15

İster gelişmiş ,isterse gelişmekte olan bir ülkede bölgesel dengesizlikler niteliklerine göre üç ayrı grupta toplanabilir(1).

Birincisi,doğal ya da coğrafi dengesizliklerdir.Bu tür dengesizlikler doğal kaynakların ve fiziki koşulların doğrudan sonucu olan dengesizliklerdir.Kıyı ve liman bölgeleri,zengin maden yataklarının bulunduğu bölgeler gelişmiş bölge olabilirler.Çevrelerine göre gelişmiş olan bu bölgelerin konumu iktisadi faaliyetlerin yoğunlaşmasına neden olur.Örneğin;kıyı ve liman bölgeleri için Mersin ,Antalya,İzmir v.b iller sayılabılırken,zengin maden yatakları olarakta Zonguldak ,Muğla gibi yöreler gösterilebilir.

İkincisi,iktisadi ve fonksiyonel dengesizliklerdir.Bu anlamda dengesizlikleri bulunan ülkelerde ,aynı üretim faktörleri,farklı pazarları olan farklı bölgelerde değişik kazançlar elde ederler.İşgücünün tarım sektöründen,sanayi sektörüne aktarılması halinde kazançlarda da farklılıklar ortaya çıkabileceği gibi,çok çeşitli pazarları olan bir ilde de,mal ve hizmetlere olan talep farklı olacağından dolayı kazançlar da değişiklik gösterebilir.Talepteki değişiklik maliyetlerden ileri gelmektedir.

Üçüncü dengesizlik,sosyal ve kültürel dengesizliktir.Sosyal ve kültürel etkinlikler sonucu ortaya çıkmaktadır.İnsanların davranışları ve değer yargıları arasındaki farklılıkları da kapsayan

-
- (1)-David M.SMITH ;Industrial Location,An Economic Geographical Analysis, John Wiley and Sons,Inc., New-york,1971,s.297-311;
Erdoğan TOKGÖZ;A.g.e.,s.10;
Zeynel DİNLER; Bölgesel İktisat,Bursa İ.T.İ.A.Yayını,No:32,
Bursa-1978,s.118;
Fehmi YAVUZ vd ; A.g.e.,s.102

bir dengesizlik türüdür.Bu tür dengesizlik eğitim düzeyine bağlı olarak meydana gelmektedir.Kültürlü kimselerin sosyal mevkileri, değer yargıları,davranış ve giyinişleri diğerlerinden ayrılmaktadır.Üçüncü tür dengesizliklere örnek olarak metropoliten şehirlerdeki gecekondu bölgeleri ile bunların dışında kalan bölgeler gösterilebilir.

B-Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkışı

Bu başlık altında bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkış nedenleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Bölgesel dengesizlik ülke içerisinde bazı bölgelerin diğerlerine göre iktisadi,sosyal ve kültürel yönden daha fazla gelişmesi olarak açıklanmıştır.Gelişmiş bölgelerde iktisadi faaliyetler yoğunlaştığından bu bölgelerde yatırımlar için bir ortam hazırlanmaktadır.Şöyle ki,bölgede altyapı yatırımları yapılmıştır,bol miktarda işgücü ve hammadde kaynaklarının varlığı,üretim faktörlerinin verimliliğinin yüksek olması gibi bir takım hususlar yatırımları çekici hale getirmektedir.

Kutuplaşma genellikle endüstri yatırımları çevresinde meydana gelmektedir.Bu yatırımlar,kendilerine girdi sağlayacak diğer yatırımları da o bölgeye çekerler. Bu çekiçilik bir zincirleme etki göstererek bölgenin kalkınmasını hızlandırır.Kutuplaşma bölgesinin merkezindeki yerleşim alanı giderek büyüyerek ,mal ve hizmetlerin karşılıklı akımını sağlayan bir ulaşım ağı oluşturur(1).

Ülkenin kalkınma yıllarında sınırlı bir kutuplaşma gerekli ise de aşırı kutuplaşma olgusu daha sonraki yıllarda ülke için çözümleri güç problemler ortaya çıkarmaktadır(2).

(1)-Niles H.HANSEN;Development Pole Theory in A Regional Context,

Kyklos,Vol.XX,1967,s.67

(2)-Niles H.HANSEN; A.g.e.,s.68

Bölgesel dengesizliğin ortaya çıkışında rol oynayan faktörler aynı zamanda ülkenin ekonomik göstergeleridir. Bunlar sırası ile işsizlik oranı, gelir düzeyi ve iç göçlerdir. Bu üç husus bölgesel dengesizliğin belirgin göstergeleridir(1).

İşsizlik oranı , gelişmiş ülkelerde % 3-5 arasında değişirken, az gelişmiş ülkeler de ise % 10-15 arasındadır.

Gelir düzeyi de yine işsizlik oranında olduğu gibi gelişmiş ülkeler de fert başına düşen gelir 10.000 doların üstünde iken az gelişmiş ülkelerde 150-1000 dolar arasında değişmektedir. Bu durum ülkeden ülkeye göre değişiklik göstermektedir(2).

İç göçlere gelince, az gelişmiş ülkelerden, gelişmiş ülkelere olduğu gibi az gelişmiş bölgelerden de gelişmiş bölgelere insan akımını ifade etmektedir. Örnek olarak, Türkiye'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden İstanbul, İzmir ve diğer gelişmiş bölgelere yapılan göçlerde son yıllarda artışlar olduğu kaydedilmektedir(3).

İç göçü zorlayan nedenlerin başında işsizlik oranının yüksek oluşu, gelir düzeyinin düşüklüğü, yetersiz toprak dağılımı gibi çeşitli sebepler sayılabilir. Çekici hale getiren nedenler olarak ise yatırımların yüksek oluşu, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yüksekliği, ulaşım ve haberleşme imkânlarının bol ve yeterli oluşu gibi faktörler etkili olmaktadır.

(1)-Zeynel DİNLER; A.g.e., s.125

(2)-Aydın GÜRKAN; A.g.e., s.203

(3)-Recep İZGİ ; Bölgesel Dengesizlik ve Sanayinin Yaygınlaştırılması, Uzmanlık Tezi, DPT, Ocak-1979, Ankara, s.12

C-Bölgesel Dengesizliğin Giderilmesinin Yol Açtığı Değişmeler

Kutuplaşma bir bölgenin gelişmesini olumlu yönde etkilerken diğer bölgenin gerilemesine yol açmaktadır. Gelişme kutuplarının oluşturulmasıyla birlikte demografik, sosyal ve ekonomik alanlarda bir takım değişmeler olmaktadır.

1-Demografik Değişme

Az Gelişmiş bölgenin çevresindeki dinamik ve kalifiye işgücü kutuplaşan bölgeye kayacaktır. Bu durum zaten geri kalmış bölgelerin işe yarar nüfusu kaybetmeleri nedeniyle gittikçe azalacak, buna karşılık gelişen bölgede ise daha da büyüyerek metropolleşecektir. Dolayısıyla bir bölge de nüfus artarken, diğer bölgede azalacaktır. Buna bağlı olarak yeni yatırımlar, yeni istihdam alanları ortaya çıkacaktır. İşte bu şekilde bir nüfus göçünden dolayı ortaya çıkan kentleşmeye "Demografik Kentleşme" adı verilmektedir(1).

Demografik Kentleşme plânlı bir kentleşme olmadığından dolayı bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Altyapı sorunu, gecekonduların artışı, sağlık ve eğitim hizmetlerinin yeterli bir şekilde karşılanamaması sorunu, gayrimenkul ve arsa fiyatlarının artışı, spekülütif kazançların yükselmesi gibi çeşitli problemler de zuhur etmektedir.

(1)-Zeynel DİNLER ; A.g.e.,s.303

(2)-Ruşen KELEŞ ; Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü.SBF ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara-1984, s.9;
Asuman ÇEZİK ; Bölgesel Gelişme ve Kentleşme, DPT-SPD Yayını, Ankara-1984, s.15-20

Bir bölgeye plânlı ve programlı bir şekilde yerleştirilme-
yen göçler neticesinde bir takım eksikliklerin ortaya çıkmasına
neden olur.Çünkü o bölge veya yörede ihtiyaç duyulan altyapı yatı-
rımları yapılmamıştır ve yapılması da kısa süre içerisinde mümkün
değildir (1).

Bir bölge de nüfusun artması sonucunda ,fiyat artışları da
olabilecektir.Bu fiyat artışları her türlü mal ve hizmetler de gö-
rülmesine rağmen özellikle daha öncede belirtildiği gibi gayrimen-
kul ve kira artışları daha çok etkilenecektir.İnsanların açıkta
barınmaları söz konusu olmadığı için ucuz bir şekilde barınma im-
kânlarını aramalarına sebep olacaktır ki bu da "Gecekondulaşma"
ile sonuçlanmaktadır.Gecekondulaşma genellikle şehrin dışında ka-
lan hazine arazileri üzerinde kurulmaktadır.Gecekondulara ulaşım,
haberleşme,eğitim ve sağlık hizmetleri tam olarak götürülememekte-
dir.Bu da bölge açısından bir dezavantaj teşkil eder.

Bu yüzden demografik kentleşmenin olumsuz yönleriyle karşı-
laşılmasını için önceden planlı bir konut politikasının izlenmesi
gerekir.İsrail'de altyapı yatırımları önceden hazırlanmakta ve böl-
gede yerleştirilmesi düşünülen nüfus miktarı kadar konutlar yapıl-
maktadır(2).

Türkiye'de de son yıllarda konut sıkıntısının giderilmesi
amacıyla konut yapımına hız verildiği görülmektedir.

(1)-İlhan TEKELİ -Leila ERDER ; Yerleşim Yapısının Uyum Süreci Ola-
rak İç Göçler,Hacettepe Üni.Yayını,No:26,Ankara-1978,s.44-45

(2)-Çeviren: Turan GÜNEŞ ;İsrail'de Bölgesel Kalkınma,Ankara Üni.
Basımevi,Ankara-1967,s.8 vd.

2-Sosyal Alandaki Değişmeler

Kutuplaşma olgusu ile birlikte sosyal alanda da bir takım değişmeler ortaya çıkmaktadır.Bu değişiklikler aşağıda olduğu gibi özetlenebilir(1):

-Halkın inancı,değer yargıları değişecek,geleneksel değer ölçülerinin yerini yeni değerler alacaktır.

-Eğitim kurumları yaygınlaşacak ,neticede okur-yazarlık oranının yükselmesine neden olacaktır.Ayrıca sağlık kuruluşlarının da yaygınlaşması ile birlikte,sağlık personelinin sayısı artacak ve bir doktor'a düşen hasta sayısı ise azalacaktır.

-Bölgedeki köyler elektrik ,su,telefon gibi bir takım hizmetlere kavuşacaktır.Bu imkânlar köylerin statik sosyal yapısını dinamikleştirecektir.

-Bölgedeki şehirleri ve köyleri birbirlerine bağlayan ulaşım ağları gelişecektir.Ulaşım imkânlarının gelişmesi üretim ve tüketim tarzını değiştirecek,ekonominin geleneksel yapısı modernleşecektir.

-Bölge de kişi başına düşen gelir seviyesi yükselecek,dolayısıyla toplumun refahı yükseltilmiş olacaktır.Gelir düzeyinin yükselmesi,tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları arttıracaktır.Yatırımlardaki artış da istihdamı arttıracaktır.

(1)-J.M.KEYNES; Istihdam Faiz ve Para Genel Teorisi,Çev:A.BALTACI-GİL,İstanbul,Minnetoğlu Yayınları,1980,s.61 vd.

Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi,DPT Yayını,Ankara-1976,
s.10

3-Kutuplaşma ile Birlikte Ekonomik Alandaki Değişmeler

Kutuplaşma olayı,demografik ve sosyal alanda bir takım değişmelere sebep olduğu gibi ekonomik alanda da değişiklikler meydana getirmektedir.Bu değişikliklerden önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür(1).

-Kutuplaşmanın yoğunlaşması için gerçekleştirilen yatırımlar ve satın alınan girdiler için yapılan harcamalar,bölgede satın alma gücünün artmasını sağlayarak yeni yatırımların yapılmasını gerekli kılar.Böylece bölgedeki her türlü ekonomik hareket yeni yatırımları teşvik edecek ve çarpan[¶] mekanizmasını hızlandıracaktır.

-Kutupta ortaya çıkan dışsal ekonomiler dolayısıyla bölgeye yeni işletmeler gelecek ve daha düşük maliyetlerle üretim de bulacaklardır(2).

-Daha önce düşük maliyetlerle çalışan firma ve işletmeler bölge de gelişmiş teknoloji kullanan firma ve işletmelerin faaliyete geçmesiyle kendisini yenileyerek yeni teknoloji ve üretim yöntemleri uygulama yoluna gireceklerdir.Bu da üretimi arttırıp, kaliteyi yükselterek ekonomik gelişmeyi hızlandıracaktır.

-Kutuplaşma sonucunda tarıma dayalı ekonomik yapı sanayiye kayacaktır.Tarım sektöründeki gizli işsizlik zamanla elemine olacaktır.

(1)-Akın İLKİN ; A.g.e.,s.18

(2)-Tibor SCRTOVSKY ; "Two Concepts of External Economics",Journal of Political Economy,Vol.62,New-York-1954,s.143-151

(¶)-Bu konuda bkz.

Özhan ULUATAM;Makro İktisat,5.Bası,Savaş Yayınları,Ankara-1984, s.120

Besim ÜSTÜNEL ;Makro Ekonomi,3.Bası,Ankara,Doğan Yayınevi,1975, s.204

III-BÖLGESEL DENGESİZLİĞE YÖNELİK TEORİLER

Bölgesel dengesizlikle ilgili başlıca teorileri "İhracat Merkezleri Teorisi", "Sektörler Teorisi", "Merkez-Çevre Modeli" ve "Mekân Dengesi Modeli" olmak üzere dört grup halinde sınıflandırmak mümkündür.

A-İhracat Merkezleri Teorisi

Bu teori (1), daha çok şehir plânlamasında kullanılmakta ve Amerikalı ve Sovyet bölge plâncıları arasında ilgi görmektedir.

İhracat Merkezleri Teorisi taraftarları bölgesel gelişmenin sadece ihracata dayalı olduğunu savunurlar. İhracat talebini belirleyen kriterlerin başında ise işbölümü, uzmanlaşma, seri imalat ile teknik gelişmeler gelmektedir(2). Bu kriterler birbirleriyle bağlantı halindedirler. Örnek olarak, A.Smith'in toplu işne yapımı misali gösterilebilir. Bir kişi bir günde 20 toplu işne yapabilirken işbölümü sonucunda 400'e kadar çıkabileceği belirtilmektedir. Bu yüzden A.Smith ülke içerisinde ve ülkeler arasında serbest ticareti savunmaktadır(3).

(1)-Douglas C.NORTH; "Location Theory and Regional Growth", Journal of Political Economy, Vol.63, 1955, s.245-258;

B.R.ANDREWS; "Mechanics of the Urban Economic Base", Historical Development of the Base Concept, Land Economics, Vol.29, 1953, s.125

(2)-K.DZEWOSKI; The Concept of the Urban Economic Base Overlooked Aspects, Regional Science Association Papers, Vol.XVIII, New-York, 1957, s.49

(3)-Gülten KAZGAN; İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İkinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul-1980, s.108 vd.

İhracat Merkezleri Teorisi,bölgelerin gelişme sürecini bir bölgeden başka bölge veya ülkelere yapılan ihracatlar esas alınmak- ta ve ona göre izah edilmektedir.

Buna göre bir bölgedeki gelişme o bölge dışında kalan yer- lerin (bölge veya ülke) bölge mallarına olan talebe bağlı olarak seyretmektedir.Söz konusu talep özellikle bölge içindeki sanayi ve ticari faaliyetlerde,hizmetlerde gelişmeyi yaratarak yatırım çar- panı ve dış ticaret çarpanına benzer tesirler meydana getirmektedir(1).

Eğer bir bölge de ihraç edilebilir mal ve hizmetler varsa o bölgeye yatırım yapılabilmekte ve milli ekonomi içinde bölgeler arasında mal akımı doğmakta,hatta böyle bir bölgede kaynakların nakrete geçirilmesiyle ülkeye ihracat yoluyla döviz kazandırılabilir.

İhracat merkezi şeklinde gelişen bölge veya bölgeler zamanla ileri teknolojiler takip edilerek uygulamaya konulmaktadır.İleri teknolojinin kullanılmasına bağlı olarak bölge malları gerek üretim ve gerekse pazarlama bakımından daha organize hale gelerek ihra- cat merkezinin iktisadi önemi artmaktadır(2).

Bölgedeki ihracatın artışı ve sürekli olmasıyla iki ayrı sanayi kolunun gelişmesine yol açabilir.Bunlardan birincisi,bölge- sel ihtiyaçları karşılayacak mal üreten mahalli sanayiler,ikincisi de,dış talebe yönelik mal üreten ihracat sanayidir(3).

(1)-Sabri ULGENER ; A.g.e.,s.333 vd.

(2)-Hüsnü ERKAN,"Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı İçinde Urfa-Har- ran Yöresi İçin Kalkınma Stratejisi",D.E.Ü.İ.İ.B.F.,İzmir-1987, s.5 vd.

(3)-Turan YAZGAN ; A.g.e.,s.120

Bölgesel ihtiyaçları karşılayacak mal üreten mahalli sanayilere küçük el tezgahları gösterilebilirken, dış talebe yönelik sanayilere de büyük dokuma tezgahları örnek olarak gösterilebilir.

B-Sektörler Teorisi

Sektörler Teorisi, şahıs başına gelirin çeşitli bölgelerde ve muhtelif zamanlarda farklı olduğu zirai nüfusun artışıyla azaldığı ve ikinci derecedeki ekonomik faaliyetlerin çoğalmasıyla arttığı görüşüne dayanmaktadır(1).

Sektörler Teorisi, bölgenin ekonomisinde değişik sırada ve önemde olan sektör mallarının talep elastikiyetlerinin farklı olduğu görüşünü ileri sürmektedir(2). Tahıl ve endüstriyel ürünlere olan talep elastikiyetlerinin birbirinden farklı özellikler gösterdiğinden kaynaklanır. Birinci durumda ürüne talep, arz ile yakından ilişkilidir. Arzdaki bir azalma talepteki artışın olması veya aynı kalmasıyla fiyatın yükselmesine yol açacaktır. Bu artış beraberinde arzı da arttırsada belli bir noktadan sonra arz inelastik bir durum gösterir. Oysa endüstriyel ürünlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Arz ve talep esnektir(*).

İhracat Merkezi Teorisi, daha çok dış faktörleri esas alırken Sektörler Teorisi, bölge gelişmesinde iç faktörleri esas kabul etmektedir. Ekonomik gelişme ise, ihtisaslaşma, işbölümüne, bölge içinde sektörler arasındaki farklılık, ekonomik faaliyet hacmi ve fer-

(1)-Turan YAZGAN; A.g.e., s.122

(2)-Ruşen KELEŞ ; A.g.e., s.15

(*)-Bu konuda bkz:

Gülten KAZGAN; Tarım ve Gelişme, 3.Bası, Der Yayınları, İstanbul-1983, s.307 vd.

li gelirdeki artışlara bağlanmaktadır.Fakat bölgenin dışından gelebilecek tesirlerde ihmal edilmemektedir(1).

İktisadi faaliyetlerin ve işgücünün sektörler itibariyle gelişmesine ışık tutmaktadır.Bölgedeki mevcut kaynakları ve sektörleri gözönünde bulundurarak gelişme potansiyeline sahip sektörlerin envanterinin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Malatya yöresinde yoğun bir şekilde ekimi-dikimi yapılan tarımsal ürünler son yıllarda bir azalış göstermektedir.Örneğin; buğday ekim alanları azaltılarak yerine kayısı fidanları dikilmektedir.Bunun nedenleri arasında buğdayın gelir getirmesinin düşük olması ve buğdayın talep elastikiyetinin,kayısının talep elastikiyetinden küçük olmasından kaynaklanmaktadır.Ayrıca kayısının dış talebinin de yüksek oluşu,ürünün çeşitli şekillere sokularak (pestil yapılması,ilaç yapımında kullanılması v.b.) insan ihtiyaçlarının karşılanmasında faydalı olmasından dolayı ayrı bir ihtisaslaşmayı ve uzmanlaşmayı gerekli kılmaktadır.

(1)-Turan YAZGAN; A.g.e.,s.122 ;

Gülten KAZGAN; A.g.e.,s.308

C -Merkez-Çevre Modeli

Merkez-Çevre Modeli,Friedmann'ın geliştirdiği bir modeldir. Bu model,merkez ile çevre arasındaki ilişkileri kapsar.Friedmann'a göre merkezin özellikleri,teknolojik gelişim,kapital oluşumu,yüksek nüfus artışı,verimliliğin ve gelir seviyesinin yüksek olduğu yer olarak tanımlanır(1).

Bu modelde rol oynayan en önemli faktör yeniliklerdir."Yenilikler" merkezden devlet müesseseleri vasıtasıyla çevreye yayılırlar.Modelin işlerliği,yenilikler sayesinde merkezden çevreye doğru yayılarak,yeni merkezler meydana getirmesi ve eski merkezlerin yeni merkezlerle rekabeti sonucu tüm bölgenin bir gelişme merkezleri ile dolmasıdır(2).

Merkez-Çevre Modeline,İstanbul ve İzmit illeri örnek olarak gösterilebilir.İstanbul'un bir merkez olarak gelişmesi sonucunda,işgücünün,sermayenin ve teknolojinin İstanbul dışına çıkması,neticede İzmit'in de gelişmesini sağlamıştır.

Bilindiği gibi,iktisadi faaliyetler ekonomik bir mekân içinde cereyan ederler.Bu ekonomik mekân ile ekonomik gelişme arasında sıkı bir ilişki vardır.İktisadi mekân içinde Merkez-Çevre münasebetinin açıklanmasında bazı ilim adamlarınca da şehir kıstası ele alınmıştır.Bunlardan Harvey S.Perloff'a göre Merkez-Çevre yapısı,Amerikan ekonomisinin gelişmesinde büyük bir önem taşımaktadır(3).

(1)-J.FRIEDMANN; Urbanisation Planning and National Development,

Sage Publ.,London,1973,s.82-107

(2)-J.FRIEDMANN; Territory and Function ,the Evolution of Regional Planning, London-1979,s.154 vd.

(3)-J.FRIEDMANN; A.g.e.,s.155

Perloff'a göre merkezdeki input taleplerinin artması, çevre-
deki bölgelerin outputları için talebin artmasına zemin hazırlanmak-
ta ve çevrenin büyümelerini, gelişmelerini sağlamaktadır. Sınai bir
merkezin doğuşu, ülkedeki bütün bölgeler için büyümenin temel şar-
rıdır ve çevre bölgelerinin gelişmesi içinde esas teşkil etmekte-
dir(1). Güneydoğu Anadolu Projesinin gerçekleştirilmesiyle birlikte
şanlıurfa, bölge için bir merkez olarak gösterilebilir.

T.W.Schultz ise, Merkez-Çevre ilişkisine şehir kriteri açı-
sından bakmıştır. Ona göre iktisadi gelişme, sanayileşme ve şehir-
leşme süreci içinde ortaya çıkar. Zirai bir bölgenin gelişmesinde
ziraat sektörü, şehir merkezinden ayrı olarak gelişebilir. Ancak de-
ranlı ve yoğun bir gelişme için şehirleşme-sanayileşme kompozisyo-
nu içinde bir gelişmenin yaratılması gereklidir(2).

Son yıllarda bu model, bir kalkınma çalışmaları içerisine
sokulmaya çalışılmıştır. Hirschman'ın kullandığı bu modele göre,
yatırımların hızlı bir şehirleşme ve sınai gelişme gösteren nokta-
larda çoğaltılması gerekir. Merkezdeki yatırımlar nisbi önemlerini
kaybetmeye başlayınca çevreye yatırım yapmaya başlayarak bir bölge
fizileri yaratılması gerekir(3). Örneğin; şehir merkezlerinin yakın-
larında kurulan çimento fabrikalarının, şehrin gelişmesiyle birlikte
şehir dışına çıkartılması gibi.

(1)-J.FRIEDMANN; A.g.e., s.156

(2)-Turan YAZGAN ;A.g.e., s.123

(3)-Turan YAZGAN ;A.g.e., s.124

Bu bölge dizileri mekânda dengeli bir şehirleşme ve sanayileşme manasında anlaşılacağı gibi şehirleşme ve şehirleşmeyi teşvik edecek neticede merkez veya "metropolitan şehirlerin", şehir blokları halinde gelişmesine sebep olarak o bölgenin gelişmekte olduğunun işaretleri olarak sayılabilir.

Merkez-Çevre Modeli'ne göre sanayileşmenin belli bölgelerde toplanması sonucunda üretim faktörlerinin, müteşebbislerin, sermayenin ve hammaddelelerin çevreden merkeze doğru kaymalarına yol açacaktır. Bunun altında merkezde bol miktarda bulunan dışsal ekonomiler yatmaktadır. Buna bağlı olarak da üretim faktörlerinin verimliliğinin yüksek olduğu söylenebilir(1).

Bu münasebetin ikinci özelliği de çevrenin daima zirai ürün ve hammadde üreticisi olarak kalmasıdır. Böylece çevre ile merkez arasındaki ticaret hadleri merkezin lehine gelişecek neticede gelişmemiş bölge, gelişme imkânlarından mahrum kalacaktır. Böylece de bölgeler arası dengesizliğin artması hızlanacaktır(2).

D-Mekân Dengesi Modeli

Bunlardan ilki 1955 yılında Francois PERROUX'un konuyla ilgili çalışmasında ileri sürdüğü ve BOUDEVILLE tarafından bazı değişikliklere uğrayan Mekân Dengesi Modeli'dir. Bu modele göre bölgesel gelişme belirli noktalardan meydana gelmekte ve çevresine iletişim kanalları ile yayılmaktadır. PERROUX'a göre gelişme noktası sanayidir. Bu kesim lokomotif vazifesini görerek yan sanayi ve dalları vasıtasıyla yayılmaktadır(3).

(1)-Turan YAZGAN; A.g.e., s.124

(2)-Turan YAZGAN; A.g.e., s.125

(3)-Ayda ERAYDIN; Bölge Merkezlerinin Sanayi Yapısı Arastırması,

DPT Yayını, No:1908, SPB:376, Temmuz-1983, Ankara, s.12

Bu görüŖe göre,yatırımların metropolitan bölgeler dışında çevreye yapılması,Merkez-Çevre Modelindeki mahzurlar ortadan kalkılacak ve merkez-çevre arasındaki gelişme farkını azaltıp iktisadi dengeyi sağlayacaktır.Burada İzmir,Manisa ve Afyon misali gösterilebilir.Gelişmenin İzmir'in dışındaki bir şehre kaydırılması halinde o bölgenin de kalkınmasını sağlayacak,o bölgedeki üretim faktörlerinin bölge dışına çıkmasını önleyecektir.

Mekân Dengesi Modelinin ,Merkez-Çevre Modeline alternatif olarak ileri sürüldüğü söylenebilir.Çünkü gelişmenin bir bölgede başlatılması diğer bölgenin geri kalmasına yol açacaktır.Oysa Mekân Dengesi Modeli bu eksikliği giderecektir.

Bölge farklarının,ekonomik kaynakların dengeli bir dağılımı ile azalacağı görüşü bu modelde hakimdir.Ekonomide faktör hareketlerini önleyici engeller kaldırıldığı zaman ,mekânda bir dengenin kurulacağı ve bunun optimal olacağı ileri sürülmektedir(1).

Bunun temel varsayımı,faktör hareketlerinin sonunda bölgelerarası marjinal gelirlerin eşitleneceğidir.Fakat bu varsayım geçerliliğini korumamaktadır.Çünkü bölgeler arasında üretim faktörlerinin fiyatlarının eşitliğinden bahsetmek az gelişmiş ülkeler bir tarafa gelişmiş ülkelere dahi geçerli değildir.Gelişmiş ülkeler bile az gelişmiş bölge sorunlarıyla uğraşmak ve onlara çözüm aramak zorundadırlar.Her ülkede görece de olsa az gelişmiş bölgeler bulunmaktadır.Bölgesel dengesizlikleri azaltmada sanayileşme en etkin araç olarak kabul edilmektedir

(1)-Turan YAZGAN ; A.g.e.,s.126

IV-BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ AZALTMA DA SANAYİLEŞME

Az Gelişmiş Bölgelerin sanayileşebilmeleri,yatırımların yapılmasına bağlıdır.Bu yatırımlar,altyapı ve üstyapı yatırımlarından oluşur.Üstyapı yatırımları, firmaların doğrudan kâr ve fayda sağlamaya yönelik temel donatımları,yani üretim ve tüketim faaliyetlerini kapsamaktadır.

Altyapı yatırımları ise,üstyapısal faaliyetlerin devam ettirilebilmesi için ön koşul oluşturan,doğal,maddi,personel ve kurumsal donatılardan oluşmaktadır.Bu yatırımların yapılması üstyapı yatırımlarının yapılmasını kolaylaştırır.Bu yatırımlarla birlikte bölgeye işletmelerin çekilmesi kolaylaştığı gibi bölgede sermaye oluşumunda hızlandırılabilir(1).

Sermaye oluşumunu hızlandıran temel faktör ise işletmelerdir.Aşağıda işletmelerle ilgili bilgi verilmeye çalışılacaktır.

A-İşletmecileri Bir Bölgede Yatırım Yapmaya Yönelten Nedenler

İşletmeci veya müteşebbis kesimi bir bölge de yatırım yapmaya karar vermeden önce,o bölgedeki ekonomik avantajları araştırırlar.Doğal olarak avantajlı olmayan alanlarda yatırımda bulunmazlar.Belli bir geri kalmış bölgeye yatırımları kanallize etmek için sözkonusu bölgenin avantajlarının arttırılması gerekir.Bu avantajların aşağıdaki başlıklar altında özetle incelenmesi yararlı olacaktır.

(1)-Hüsnü ERKAN; Bölgesel Gelişmeye Teorik ve Uygulanalı Bir Yaklaşım,Doçentlik Tezi,Ege Üniv.İktisat Fak., İzmir-1982,s.2 vd.

1-Hammaddeye Yakın Olmaları

Üretim sırasında ağırlığından önemli ölçüde kaybeden malların üreten işletmelerin, ulaşım giderlerinden azda olsa bir tasarruf sağlamak için hammadde kaynağının yanında veya yakınında kurulması düşünülmektedir. Bu gibi işletmelerin kullandığı hammaddeler, genellikle pahada hafif, yükte ağır olan maddelerdir(1).

Şeker pancarından, şeker elde edilmesi, demir-çelik endüstrisi, tütün fabrikalarının kuruluş yerlerinin seçimi hammaddeye yönelik kurulan işletmelere örnek gösterilebilir. Malatya'daki şeker fabrikası, tütün fabrikası bu örnekler arasında sayılabilir.

Türkiye'de politik nedenlerden dolayı bu kurala uymayan uygulamalara da rastlanılmaktadır. Şöyle ki demir-çelik madeninin He- kimhan'dan çıkarılmasına rağmen fabrikası İskendurun'dadır. İncir ve üzüm'ün bol olduğu yer Aydın olmasına karşılık Tariş fabrikası İzmir'de kurulmuştur.

Ağır ve çabuk bozulabilecek hammaddeleri kullanan bu fabrikaların üretim alanlarından uzaklarda kurulması ekonomik olmayacaktır. Fakat fabrikanın limana yakın bir yerde kurulması taşıma giderleri yönünden bir avantaj elde etmesini sağlar ve üretim sırasında hammaddenin önemli ölçüde ağırlığını kaybettiği nihai ürünün çok düşük bir taşıma gideriyle uzaklara taşınmasını kolaylaştırır(2).

(1)-Bintuğ AYTEK ; İşletme Yönetimi, Turhan Kitabevi, Ankara-1983, s.30-32

(2)-Zeynel DİNLER ; A.g.e., s.53 ;

İsmet MUCUK ; Modern İşletmecilik, ikinci Basım, Der Yayınları, İstanbul-1985, s.125 vd.

Fakat son yıllarda gelişen hızlı teknoloji sayesinde taşıma giderlerinde önemli ölçüde düşüşler görülmektedir. Büyük deniz tankerlerinin yapılması, taşıma giderlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Hatta Japonya'da çelik madeninin yetersiz olmasına rağmen dışarıdan getirtilen bu madenler ile Japonya, Dünya'da önde gelen çelik üreticisi ülkelerden biri olmuştur(1).

Bir bölgede hammadde kaynaklarının bol miktarda oluşu, işletmeleri o bölgeye çekecektir. Yeni iş sahalarının açılmasına, işsizliğin azaltılmasına ve yöre halkının gelir düzeylerinin yükseltilmesine vesile olacaktır ki bu da dengesizliğin azaltılması için önemli bir unsur sayılabilir.

2-Yarı İşlenmiş Mamulleri Elde Etme Ölçütü

Günümüzde üretimin giderek çeşitlenmesi üretimde uzmanlaşmayı gerekli kılmaktadır. Uzmanlaşma, belirli bir malın çeşitli parçalarının farklı işletmelerce üretilmesi anlamında yorumlanmaktadır. Böylesi bir uzmanlaşma içinde, bugün artık bir takım işletmeler tamamiyle öteki işletmelere bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bazen bu endüstrilerarası karşılıklı bağlılık, montaj endüstrilerin kurulması ile sonuçlanmaktadır(2).

Montaj endüstriler çeşitli yarı mamul parçaları birleştirerek kendi karışık (komplike) ürünlerini piyasaya sunmaktadırlar. Örnek, olarak ülkemizdeki otomobil sanayi gösterilebilir.

(1)-Tayyar SADIKLAR; Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara-1971, s.49 vd.;

Joseph L.MASSIE ; İşletme Yönetimi, çev:Şan ÖZALP, 1.Baskı, Eskişehir-1983, s.53 vd.

Joseph L.MASSIE ; İşletme Yönetimi, çev:Şan ÖZALP, 1.Baskı, Eskişehir-1983, s.53 vd.

(2)-Bruce HERRICH, Charles P.KINDLEBERGER; Economic Development, Mc Graw-Hill Book Company, New-York, 1958, s.105

İşletmelerin yarı işlenmiş mamulleri satın alırken sağlayacakları maliyet avantajları, en önemli dışsal ekonomileri oluşturur. Dışsal ekonomiler, işletmeler arasındaki yoğun girdi-çıkış ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. İşletmelerin birinin üretiminde meydana gelen değişiklik diğerini etkiler. Bu etkiyi iki ana grupta toplamak mümkündür. İleri ve geri bağlantılar diye (*).

İleri ve geri bağlantıların olduğu bölgelerde , bölgesel dengesizlik azalma eğilimi gösterirken diğer bölgeler de ise artmaktadır.

(*)-İleri bağlantılar; bu tip bağlantılar, diğer sanayi kollarına hammadde ve aramalı sağlayan sanayilerin doğurduğu bağlantılardır. Demir-çelik, demir dışı metaller, petrol ürünleri, kimya ürünleri, kağıt endüstrisi ileri bağlantıları kuvvetli endüstriler olarak bilinirler.

Geri bağlantılar; bu tip bağlantılar başka endüstrilerden girdi teminidir. Birincil olmayan her faaliyet geri bağlantıları yaratır. Örneğin; herhangi bir sanayi dalındaki kapasite artışı bu sanayi dalına girdi temin eden işletmelerde de kapasite artışına yol açar. Yani geri bağlantılar yoluyla yatırımlar uyarılmış olur. Aramaları üreten endüstrilerin hem ileri, hem de geri bağlantıları yüksektir. Nihai talebe yönelen endüstrilerin geri bağlantıları yüksek, ileri bağlantıları düşüktür. Tahıl işleme ürünleri, kereste ve ağaç işleri gibi endüstrileri örnek olarak gösterilebilir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Recep İZGİ, Bölgesel Dengesizlik ve Sanayinin Yaygınlaştırılması, Uzmanlık Tezi DPT, Ocak-1979, s.12

3-Enerji Kaynağına Yakın Olma Ölçütü

Üretim giderleri içinde enerji giderlerinin de önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Enerji veren maddelerin taşınmasının oldukça pahalı ya da imkansız olduğu durumlarda bazı endüstriler enerjinin bulunduğu yerlerde veya bölgelerde kuruluşlarını gerçekleştirmeye çalışırlar(1).

Çeşitli enerji kaynakları(su,kömür,petrol,odun,elektrik enerjisi,atom enerjisi v.s.) taşınabilirlik açısından farklılıklar göstermektedir. Özellikle günümüzde işletmelerin en fazla başvurdukları enerji kaynakları arasında maden kömürü,petrol ve elektrik enerjisini saymamız mümkündür(2).

Elektrik enerjisi bir defa hatlar kurulunca çok az masrafla oldukça uzaklara götürülebilmektedir. Petrolün taşınması, elektrik enerjisine oranla daha güç ve pahalıdır. Maden kömürünün taşınması ise ilk ikisine nisbetle oldukça daha pahalıdır. Ayrıca bazı bölgelerde enerji nakliyatı düşük maliyetle taşınması gerçekleştirilebilir. Örnek olarak, maden kömürü için ırmak ve deniz taşımacılığının benimsenmesine karşılık, petrol taşımacılığında ise pipe-line taşımacılığı tercih edilmektedir(3).

Yukarı da sayılan enerji kaynaklarının dışındaki enerji kaynakları için, işletmelerin enerji kaynağının bulunduğu yerler de kurulması, o bölgelerde bir gelişme kutbunun oluşmasına neden ola-

(1)-Kemâl TOSUN; İşletme Yönetimi, Genel Esasları, 3. Baskı, İstanbul, 1986, s. 437

(2)-Bintuğ AYTEK; A.g.e., s. 33;

A. Ali KARACA; "Ekonomi ve Ekoloji Açısından Alternatif Enerji ve Türkiye", Yeni Forum, Cilt: 9, Sayı: 204, 1-15 Mart 1988, s. 32 vd.

(3)-Zeynel DİNLER; A.g.e., s. 55

bilir ve bölge gelişmesinde bir itici güç unsuru olması muhtemeldir.

4-Pazara Yakın Olma Ölçütü

Ürettikleri nihai mamülün taşıma harcamaları çok yüksek olan işletmeler, genellikle kuruluşlarını pazarın bulunduğu bölgelerde kurma yoluna giderler. Yani tüketicinin bulunduğu yerlerde üretimlerini yaparak o bölgelerde de tüketilmesini düşünürler.

Kuruluş yeri bakımından pazar alanına yönelmiş olan işletmeler, geniş pazar bulabilecekleri bölgelere doğru giderler. Pazar alanı kuruluş yerinden çok uzaklara yayılan işletmeler, taşıma giderlerinin gittikçe artması sonucu her zaman ilk kuruldukları yerdeki işletmelerini genişletmezler. Pazar alanından uzakta kalan işletmeler, ismarlamaları zamanında yetiştiremezler bu yüzden de müşterilerinin büyük çoğunluğunu kaybetmek zorunda kalırlar(1).

Bir işletmenin hammaddeye ve pazara yönelik bir yerde kurulması, işletmenin ürettikleri malların maliyetlerinin düşük bir seviyede kalmasına sebep olur. Buna bağlı olarak satış sürümünde artışlar meydana gelir. İşletmelerin, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde toplanması, yukarıda saydığımız nedenlerden ileri geldiğini söylemek mümkündür.

İşletmelerin ,Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kurulması halinde hem bölge kalkınmasında iyi sonuçlar doğurur hem de Orta-Doğu pazarlarına daha da yakınlaşmış olabilir.

(1)-Kemâl TOSUN; A.g.e.,s.438;

Mehmet ULUÇ; İşletme Organizasyonu ve Yönetimi, Cilt:1,3.Bası, İstanbul Üni.Yayın No:2430, İşletme Fak.Yayın No:77, İstanbul, 1978, s.127

Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.56

5-Bol ve kalifiyeli işgücünün Bulunması Ölçütü

Kuruluş yerinin belirlenmesinde gözönüne alınması gereken etkenlerden biri de bol ve kalifiyeli işgücünün bulunması unsurudur. Geniş ölçüde işgücü kullanan büyük işletmelerle, emek-yoğun teknoloji seçen işletmeler yeterli sayıda kalifiye elemanı kolayca temin edebilecekleri bölgelere yönelirler. Köylerden şehirlere akın işgücü arzını artırdığı gibi, buralarda fabrikaların varlığı da işgücünü çeken bir etken olmaktadır(1).

İşgücü miktarı kadar, işgücünün niteliği de önemlidir. Maliyet ve verimliliğin etkilenmesi, işgücünün niteliğine bağlıdır. Genellikle iyi eğitim görmüş işgücü yüksek maliyetlidir. Fakat verimliliğinin yüksekliği nedeniyle birim üretim maliyeti düştüğü için işletme için daha avantajlı olmaktadır (2).

Bir bölgede işgücünün bol olması halinde işçi ücretlerinin düşük olmasına neden olur ki bu da işletmelerin kâr paylarını artırır. Az gelişmiş bölgelerde doğurganlık oranının yüksek olması işletmeler için bir avantaj. teşkil etmesine rağmen kurulmasında etkili değildir. İşletmeler genellikle bu bölgelerin dışında kuruluşlarını tamamlamaktadırlar.

(1)-İsmet MUCUK ; A.g.e., s.126

(2)-Mehmet OLUÇ; A.g.e., s. 123 vd.;

Sükrü F.ERLÂÇIN ; İşletme Ekonomisi, Cilt:II, 7.Baskı, Ege Üni. Matbaası, İzmir-1970, s.94 vd.

Yukarıda işletmelerin kuruluş yerlerini belirleyen kriterlerin en önemlileri belirtilmiş bulunmaktadır. Bunların dışında bölgenin iklimi, kültürel şartlar, şehir ve bölge yöneticilerinin davranışları, yöresel vergi ve resimler gibi unsurlarda etkilidir.

İşletmelerin belli bölgelerde faaliyetler de bulunmaları bölgelerin gelişmesine olumlu katkı da bulunurken, diğer bölgelerin ise gerilemesine sebep olmaktadır. Bu yüzden az gelişmiş bölgelerin kalkındırılabilmesi için işletmeleri çeken bu kriterlere çok azen gösterilmelidir.

V-AZ GELİŞMİŞ BÖLGELERİN KALKINDIRILMASI GEREĞİ

Az Gelişmiş Bölgelerde sermaye faktörünün kıt, işgücünün bol ve devamlı olarak dışarıya göç vermesi bölgenin kalkındırılmasını zorunlu kılmaktadır. Durum böyle olunca bu bölgelerde emek -yoğun yatırımlara öncelik verilmesi gerekecektir. Bu yatırımlar arasında lokuma sanayi, makarna sanayi ve küçük el sanatları atölyelerinin çoğaltılmasının yanı sıra halıcılığın özendirilmesi yararlı sonuçlar verebilir(1).

Az Gelişmiş Bölgelerde, tarıma dayalı sanayilerin kurulması bölgedeki açık ve gizli işsizliğin azaltılmasına neden olacaktır. Az Gelişmiş Bölgelerin ekonomik yapısı genelde tarıma dayalıdır. Tarımda verimliliğin arttırılabilmesi ,sulama, gübreleme, ilaçlama, mekanizasyon ile birlikte kaliteli tohumların yoğun bir şekilde kullanılmasına bağlıdır(2).

Bu girdilerin hesaplı ve plânlı bir şekilde kullanılması halinde birim toprak başına düşen verimlilik artarak tarımsal fazla oluşacaktır. Bu fazlalık bir ülkenin ekonomisine iki açıdan olumlu katkıda bulunabilir. Eğer sözkonusu ülke gıda maddelerini ithal ediyorsa ve bu ithalât için döviz harcıyorsa, bu ülkenin tarımsal verimliliğinin arttırılması ülke ihtiyaçlarına cevap vererek ,dövizin yurt dışına gitmesini engelleyebilir(3).

(1)-Erdinç TOKGÖZ ; A.g.e., s.32

(2)-Memduh YAŞA ; Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, s.141 vd.

(3)-Oktay VARLIER; Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, DPT Yayınevi, No:1636, Ankara-1978, s.158

İkinci bir katkısı ise, tarımsal fazlanın ihraç edilerek döviz sağlaması ve bu dövizle ekonominin diğer kesimlerinin ihtiyaç duydukları ara ve sermaye mallarının ithali karşılanabilir. Ayrıca tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesi için yeni teknolojiler de transfer edilebilir. Bu şekilde hem maliyetler ucuzlar hem de işlenmiş mamullerde artışlar meydana gelmesi sağlanır. Tarım-sanayi entegrasyonu da gerçekleştirilmiş olur(1).

Bilindiği gibi kırsal yörelerde yaşayanların gelir düzeyinin düşüklüğü yanında, bu yörelerin temel uğraşı alanı tarımsal üretim önemli ölçüde doğal koşullara bağlı bulunmaktadır. Üreticinin arzın miktarını etkilemedeki gücü sınırlıdır. Tarımsal ürün arzının düşük olduğu yıllarda üreticinin karşılaşacağı sorunların çözümünde devletin destekleyici bir işlevi üstlenmesi gerekir. Böyle dönemlerde fiyat artışları küçük üreticileri etkileyecektir. Yeterli miktarda ürün üretemeyen küçük üretici, cari harcamalarını karşılamak için devletin yeterli desteğini göremezse yerel tefecilere başvuracaklardır. Aynı şekilde tarımsal arzın fazla olduğu yıllarda da fiyat düşmesi görülebilir. Bu yüzden devlet desteği zorunlu olabilir. Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı dünya'nın hemen hemen her ülkesinde tarım kesimi devletce desteklenmektedir(2).

Az Gelişmiş Bölgeler için uygulanması gerekli bu tür politikalar sonucunda, o bölgelerde yaşayanların gelir düzeylerinin yükselmesi sağlanacak, istihdam imkanları ile birlikte üretimleri de artmış olacaktır.

(1)-Arif ERSOY; "Türkiye'nin Kırsal Yörelerinde Sermaye Oluşumu ve Gelir Politikası İlişkileri: Teorik Bir Yaklaşım", İzmir-1980, s.5 vd.

(2)-R.NURKSE; Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries, Oxford University Press, New-York, 1953, s.127

VI-AZ GELİŞMİŞ BÖLGELERİ KALKINDIRMAYA YÖNELİK TEŞVİK TEDBİRLERİ

Az Gelişmiş Bölgelerin iktisadi açıdan kalkınabilmelerini sağlamak için bir takım teşvik tedbirleri Devlet tarafından alınmakta ve bu önlemlerle bölgelerde kaynakların harekete geçirilmesi amaçlanmaktadır.Yaygın bir şekilde uygulanan bu önlemlerin bir ka-
1 burada özetle ele alınacaktır.

A-Vergi Tedbirleri

Vergiler bilindiği gibi Devletin en önemli gelir kaynakla-
ındandır.Vergi verenler açısından ise kazançtan kayıp olarak yo-
umlanmaktadır.Düşük vergileme yatırımları özendirirken,yüksek ver-
ileme ise yatırımların yapılmasını engellemektedir.

Devlet,Az Gelişmiş Bölgelerde yatırım yapacak müteşebbisle-
i bölgeye çekebilmek için bir takım vergi kolaylıkları sağlamak-
adır.Ya mevcut vergi yasalarında değişiklikler yapar yada o bölge-
e has olmak üzere yeni vergi yasalarını yürürlüğe koyar.Vergi ted-
irleri olarak; vergide bağışıklıklar yapabilir,düşük bir vergile-
e yoluna gidilir,sübvansiyonlar verilebileceği gibi teşvik prim-
eri de öngörülebilir(1).

Özendirici önlemler başlıca şu vergiler aracılığı ile yapıl-
maktadır.Gümrük vergisi,gelir vergisi ve diğer vergiler diye(2).

-Gümrük Vergileri; Bölgede kurulacak bir sınai işletmenin

(1)-Tevfik PEKİN;Teşvik Tedbiri Olarak Sübvansiyonlar ve İşletme

Kararları Üzerindeki Etkiler,Ege Üni. Matbaası,İzmir-1974,s.47

(2)-Güneri AKALIN ;Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı,Vergileme ve

Gelişme,A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,No:384,Anka-
ra-1975,s.107 vd.

er türlü malzeme ithâli gümrük vergisinden muaf tutulabilir.

-Gelir Verisi; Bölgede faaliyete geçecek sınaî tesisler için belli bir süre gelir vergisinden muaf tutulması öngörülebilir. Ayrıca hızlandırılmış amortisman yoluyla da vergi yükünün hafifletilmesi de mümkündür.

-Diğer Vergiler; Az Gelişmiş Bölgelerde yatırım yapacak olan firmaların işlemlerinin kayıt ve tesciline vergi bağışıklığı tanımlanabileceği gibi ,bölgede yerel yönetimin topladığı vergilerden ya muaf tutulur veya indirim yapılması yoluna gidilebilir. Alınacak buna benzer tedbirler müteşebbisleri özendirecek düzeydeyse ,yatırımların geri kalmış bölgelere kanalize edilmesinde etkin rol oynayabilir. Türkiye'de Az Gelişmiş Bölgelerin kalkındırılmasıyla ilgili olan vergi tebirleri kısmına ikinci bölümde değinilecektir.

B-Kredi Tedbirleri

Bölgesel gelişme politikasıyla ilgili olarak uygulanan kredi politikası,bölge de kurulacak her yeni sınaî işletmeye uzun süreli ve düşük faizli kredi verilmesi yoluna gidilmek suretiyle bölgede yatırımların yapılmasını teşvik edecektir(1).

Güney İtalya'nın kalkınma çalışmalarında ,hükümetlerince alınan kredi tedbirleri etkili olmuştur.Kredinin süresi 15 yıldan daha uzun olarak belirlenmiş ve kredi faiz oranı da piyasa faiz oranından %50 oranında daha ucuz belirlenmiştir(2).

(1)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.331

(2)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.331 vd.

Türkiye'de buna benzer uygulamalara rastlamak mümkündür. Örneğin; az gelişmiş bölgelerde hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla uzun süreyi içerir, %40 oranında faizli krediler verilmektedir. Ayrıca az gelişmiş bölgelerde yatırım yapacak firma veya kuruluşlara yatırım indirimi hakkı tanınmıştır. Birinci derecedeki kalkınmada öncelikli illere yapılacak yatırımlarda, yatırım indirimi %100 iken, ikinci derecedeki kalkınmada öncelikli illerde bu oran %60 olarak belirlenmiştir(1).

Yatırım maliyetinin çeşitli sebeplerle artması halinde Bankalar Teşvik Belgesinde yazılı kredi miktarını %30'a kadar da artırma yetkisine sahiptir. Bundan başka yatırımcılar her türlü vergi, resim ve harçtan da muaf tutulmuştur.

(1)-DPT; Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Yatırımları Teşvik Mevzuatı, Şubat-1986, Ankara, s.55 vd.;
1987 Yatırım ve İhracatın Teşvik Esasları, İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi Yayın No:1987/1, Avcıol Matbaası, İstanbul, s.86

Organize Sanayi Bölgelerinin Kurulması

Az Gelişmiş Bölgelerin kalkındırılmasında ,Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması,bölgede aktif roller oynayabilir.

Gelişmiş ülkelerden,İngiltere'de 1959 yılında kuzey-İngiltere'nin kalkındırılması için Organize Sanayi Bölgeleri kurulmuştur.Ayrıca İtalya'da da İngiltereye benzer uygulamalar yapılmıştır.İtalya'da ilk sanayi bölgesi 1904'de Napoli'de kurulmuş olmasına karşın birinci dönem 1917'den 1957'ye kadar,ikincisi ise 1957'de Süney-İtalya'da kurulan Organize Sanayi Bölgeleri örnek olarak gösterilebilir(1).

Türkiye'de de az gelişmiş bölgelerin kalkındırılabilmesi amacıyla Organize Sanayi Bölgeleri kurulması fikri gelişmiş ülkelerden esinlenerek çalışmalara başlanılmıştır.

Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri konusu,Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,Devlet Plânlama Teşkilatı ile İmar ve İskân Bakanlığının (Arsâ Ofisi Genel Müdürlüğü) ortaklaşa olarak denetimleri altında yürütülmektedir.

Organize Sanayi Bölgesinin kurulmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı,adı geçen bakanlığın müracatı üzerine çıkartılabilmekte,sanayi bölgelerinin ön projeleri aynı kurum tarafından tasdik edilmekte,tasdikli projesi bulunan müteşebbis teşekküllere kredi aynı kurumca tahsis olunmaktadır(2).

(1)-Türkiye'de ve Dünya'da Sanayi Bölgeleri Uygulamaları,Türkiye, Ticaret,Sanayi,Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği,Sanayi Dairesi,Sanayi Bölgeleri Müdürlüğü,No:311/1983-1; s.17 vd.

(2)-Türkiye'de ve Dünya'da ,A.g.e.,s.37 vd.

Organize Sanayi Bölgesi, imar plânına uygunluk açısından da imar ve İskân Bakanlığının iznine tabidir. Organize Sanayi Bölgesi kurmak isteyen müteşebbis teşekküller, Sanayi ve Teknoloji Bakanlı-
ğundan kredi alabilmeleri için Yardım Fonu yönetmenliğine göre, ön-
celikle ön projelerini hazırlamak ve adı geçen bakanlığın onayını
almak zorundadırlar.

Türkiye'de bugüne kadar Manisa, Konya, Gaziantep, Bartın, Anka-
ra, Eskişehir, Erzurum, Adana, Elazığ, Çerkezköy, Gebze, Sakarya ve İzmir
illerinde Organize Sanayi Bölgeleri kuruluşlarını tamamlamış bulun-
maktadır(1).

Organize Sanayi Bölgeleri, bölge ekonomisini etkilediği gibi
uzun vadede de ülke ekonomisinde değişimler meydana getirebilir.
Bölge de istihdamı, gelir düzeyini ve sermaye oluşumunu hızlandırır-
ken, işsizliğinde azalmasına neden olabilir.

Aşağıda Organize Sanayi Bölgelerinin işletmelere olan fay-
dalarına değinildikten sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kalkın-
dırılması amaçına yönelik olarak kurulan Gaziantep Organize Sanayi
Bölgeleri üzerinde kısaca durulacaktır.

1-Organize Sanayi Bölgelerinin Faydaları

Organize Sanayi Bölgeleri plânlamalarının sağlayacağı fay-
dalar sırası ile aşağıdaki gibi özetlenebilir(2).

-Az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasında önderlik etmesi,

(1)-Türkiye'de ve Dünya'da....., A.g.e., s.49

-Bölgede altyapı yatırımlarının hazırlanması ile birlikte sınaî kuruluşların ayrı ayrı konularda yatırım yapmaktan kurtarılması ve sermayelerinin başka kanallarda kullanılmasının sağlanması sonucunda sermayenin etkinliğinin arttırılması,

-Eletrik ,su,ulaştırma imkânları,banka ve haberleşme gibi hizmetlerin daha ucuza temin edilmesi,

-Yeteri sayıda işletmenin bir araya gelmesi nedeniyle birbirlerinden dışsal yarar sağlamaları,teknik bilgi ve iş tecrübesinin işçiler ve idareciler arasında yayılması ortak hareketin ve işgücü piyasasının doğması,

-Çöp toplama,yok etme,kafeterya,tamir atölyeleri v.s.gibi belirli hizmet tesislerinin ortaklaşa kullanılmasının yanında birçok faydaları olacaktır.

2-Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi

Bakanlar Kurulunun 14.8.1968 tarih ve 6/10529 sayılı kararname si gereğince Gaziantep'te Organize Sanayinin kurulmasına karar verilmiştir(1).

Adana-Gaziantep karayolunun güney ve kuzey kesiminde kurulan sanayi bölgesinin toplam alanı 2.159.285 metre karedir.Bu miktarın 1.963.921 metre karesi sanayi parselleri geri kalanı da altyapı ve sosyal hizmetler için ayrılmıştır.Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinin inşaata başlama tarihi 1971 yılıdır.

(1)-Gaziantep İlinin Yıllık Sanayi Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor,Ağustos,1986-Gaziantep,s.14 vd.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 1982 yılı sonuna kadar verdiği kredi toplamı 279 milyon TL.tutarındadır(1).

Bölgede 69 firma işletme halinde,38 firma da kuruluş çalışmalarını sürdürmektedir.Bölgede toplam çalışan sayısı yaklaşık 2000 civarındadır.İşletmeye geçmiş bulunan firmaların işkollarına göre dağılımı şu şekildedir(2).

Metal işleri	% 18
Ahşap Sanayi	% 4,3
İnşaat Sanayi	% 4,3
Deterjan Sanayi	%10,3
Kimya Sanayi	% 5,7
Plastik Sanayi	%15,9
Gıda Sanayi	%27,5
Tekstil Sanayi	% 8,6

Bölgeden 1982 yılı sonuçlarına göre 6.590.000 Dolar'lık ihracat ve 650.000.000 TL'lık da ithalât yapılmıştır.Bölgede her firma ortalama yıllık 1.000.000 TL'lık bir vergi değeri yaratmaktadır.

1982 yılındaki Türkiye ihracatı 5.746 ,ithalâtı ise 8.406 milyon dolardı.Bu verilere göre bölge ihracatı ve ithalâtının Türkiye,ihracatı ve ithalâtı içerisindeki payı sırası ile 0.09 ve 0.07'dir(2).

(1)-Gaziantep İlinin Yıllık.....,A.g.e.,s.15

(2)-Yıllık Rapor 1984, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası,Ankara, 1985,s.111

D-Tarım Ürünlerine Sürekli Alıcı Olması

Devlet, çeşitli kamu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bölgele faaliyette bulunan işletmelere siparişte bulunabilir. Özellikle savunma ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir firma söz konusu ise, devletin siparişi büyük miktarlara ulaşabileceği için firma gelişmesini kısa bir sürede tamamlamaya çalışacaktır. Örnek olarak uçak sanayi, silah sanayi ve motor sanayi gösterilebilir(1).

Devlet sanayi ürünlerinde olduğu gibi az gelişmiş bölgelerin tarıma dayalı sanayilerini geliştirebilmek amacıyla tarımsal ürünlere olan taleplerini sürekli artırmak zorundadır. Çünkü tarım ürünlerinin arzı sanayi ürünleri arzı ile mukayese edilemez.

Gelir artışı ile birlikte sanayi ürünlerine olan talep artarken, tarım ürünlerine olan talep azalmaktadır. Tarım ürünlerinin arzı elastik değildir. Hava koşullarıyla da yakından ilgilidir(2).

Bu yüzden tarımın desteklenmesi gereklidir. Ayrıca devletin tarım ürünlerine sürekli alıcı olması halinde tarımsal üreticilerin gelirlerinin artmasına neden olur ki, gelir artışı ile birlikte sanayi ürünlerine olan talep artar. Talep artışı sanayi ürünlerinin arzını artırır, arz artışı ihracatın artmasına vesile olur. Dolayısıyla ülkeye daha fazla miktarda döviz gelir.

E-Dışsal Ekonomiler

Dışsal ekonomi, bir işletmenin kendi dışındaki işletmeler

(1)-Erdoğan TOKGÖZ ; A.g.e., s.36

(2)-Gülten KAZGAN ; A.g.e., s.461

a da devletin faaliyetleri sonucu sağladığı avantajları ifade etmektedir(1).

İşletmeler rakipleri arasındaki mücadelede güçlü olmak ve daha çok kâr elde edebilmek amacıyla taşıma giderleri kadar bir dışsal ekonomik yararlar sağlayabiliyorlarsa yatırıma yönelirler. İşletmelerin tercih yerleri genellikle alt ve üst yapısı tamamlanmış yerlerdir. Böyle yerler işletmeler için cazip ve aranan yerlerdir. Dışsal Ekonomiler iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi diğer işletmelerin faaliyeti sonucu ortaya çıkan Dışsal Ekonomiler, ikincisi de devlet faaliyeti sonucu ortaya çıkan Dışsal Ekonomilerdir(2).

1-Diğer İşletmelerin Faaliyetleri Sonucu Ortaya Çıkan Dışsal Ekonomiler

Bu tür oluşan Dışsal Ekonomiler grubuna ucuz ara malı, işgücü ve sermaye temini ve hizmetler girmektedir. Bazı işletmeler, kendileri açısından dışsal yarar sağlamayı umdukları bölge ve yörelerle yatırımda bulunurlar. Bölgede hammaddenin ucuz ve bol olması, yetişmiş kalifiyeli işgücünün yanında banka, sigorta ve benzeri mali kurumların bulunması işletmelerin dışsal yarar sağlamalarını kolaylaştırır(3).

Dışsal Ekonomi ile sağlanan girdilerin kullanılması maliyetleri düşürür ve sermayelerinin kısmen artmasına neden olacaktır.

Birden fazla işletmenin bir arada bulunması ile oluşan bölgede kurulan işletmelere sunulan ortak hizmetlerden, önemli bir dışsal ekonomi oluşur ve bu avantajlardan yararlanmak isteyen işlet-

(1)-Zeynel DİNLER; A.g.e., s.60

(2)-Latif ÇAKICI; Sanayi İşletmelerinin Kuruluş Yeri Seçiminde Ulaştırma Masraflarının Yeri ve Önemi, SBF.Yayını, Ankara-1968, s.69

(3)-Latif ÇAKICI ; A.g.e., s.70

eler,giderek bölge de yoğunlaşırlar.Bilgi temini,teknik inceleme ve araştırmaların yapılması,dağıtım işleri,mali müşavirlik ve avukatlık hizmetlerinden yararlanma işletmeler için kolaylaşır.

0

2-Devlet Faaliyetleri Sonucu Ortaya Çıkan Dışsal Ekonomiler

İşletmelerin,Devlet ve diğer kamu kuruluşlarınca sağlanan mal,hizmet ve tesislerden dolayı ya da dolaysız yararlanmalarıyla la Dışsal Ekonomiler ortaya çıkar.

Genellikle bölünemezlik özelliğine sahip olan alt ve üstyatırımlarını,bir tek işletmenin veya bir grup işletmenin yapması mümkün değildir.Devletin büyük harcamaları sonucu gerçekleştirilen bu tür yatırımlardan işletmeler bazen hiçbir karşılık ödemededen(yol,köprü,baraj,itfaiye hizmetleri,kanalizasyon ve spor tesisleri gibi.) ,bazen de maliyetinin altında karşılık ödeyerek (elektrik,su,sosyal konutlar v.b.gibi hizmetlerden) yararlanmaktadırlar(*).

Karşılıksız yahutta düşük fiyat ödemek suretiyle kamu kesiminin yapmış olduğu bu mal ve hizmetlerden yararlanmaları,işletmeleri az gelişmiş bölgelere çekecektir.İşletmelerin yararlandıkları mal ve hizmetler sırası ile ulaşım,haberleşme,elektrik,su,kanalizasyon,sosyal konutlar,itfaiye hizmetleri yanında vergi indirimi ve özendirme önlemleri başlıcalarıdır.

(*)-Bu konuda bkz:

Abdurrahman AKDOĞAN;Kamu Maliyesi,Ankara-1985,s.46

Bernard P.HERBER;Modern Public Finance,the Study of Public Sector Economics,Illinois,1972,s.25 vd.

VII-MİLLÎ KALKINMA AÇISINDAN BÖLGESEL KALKINMANIN ÖNEMİ

Bölge kalkınması ile ülke kalkınması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bir ülkeyi oluşturan bölgelerin kalkındırılması demek, o ülkenin de kalkınması anlamına gelir.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeleri örnek alarak, belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşabilmek için, bölge gelişmesini makro seviyede ve milli plânlamanın kapsamı içinde değerlendirebilmek gayesiyle Devlet Plânlama Teşkilatının kurulmasını gerekli görmüşlerdir.

Plânlamanın amacı, kaynak israfından kaçınmak ve kalkınma açısından en az fedakârlık edecek şekilde kaynaklarının değerlendirilmesini zorunlu görmektedir. Bu bakımdan, uzun vadede çözüme ulaştırılabilecek, fakat tedbirleri bugünden ele alınıp değerlendirilebilecek şekilde bölgesel kalkınmaya ağırlık verilmektedir(1).

Gelişmekte olan ülkeler, yatırımlarda sermaye-hasıla oranını ön plânda tutacakları gibi kullanılacak her sermaye biriminin hem milli geliri hem de istihdam hacmini istenen seviyeye yükseltebilebilmesi için çaba sarfetmektedirler. Bilhassa emeğin bol olduğu bölgelerde emek-yoğun teknolojileri mümkün olduğu kadar tercih etmek durumunda olan az gelişmiş ülkelerin temel sorunu ekonominin makro bütünlüğü içinde sektörel ve bölgesel olarak istihdam meselesinin çözüme ulaştırılmasıdır(2).

(1)-Mustafa ERKAL; Bölge Açısından Az Gelişmişlik, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1984, s.26

(2)-Aydın TUĞ; Unbalanced Development Between Regions in Turkey, Turkish Republic Prime Ministry State Planning Organization, SPD:1446, s.29 -39

Milli kalkınma açısından bölgesel kalkınmanın iki temel amacının olduğu söylenebilir. Birincisi, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, ikincisi ise gelir dağılımında sosyal adaletin gerçekleştirilmesidir(1).

Kaynak Dağılımında Etkinlik, ekonomideki sınırlı kaynakların toplumsal faydayı en üst düzeyde sağlayacak biçimde yönlendirilerek mal ve hizmet üretiminde kullanılmasıdır.

Kaynak Dağılımında Sosyal Adaletin Gerçekleştirilmesi ise üretime ayrılan kaynakların bileşimiyle ortaya çıkan üretimden, üretim faaliyetine katılanların dengeli ve adil bir şekilde paylarını almalarıdır.

Bu iki temel amaç ilk bakışta birbirleriyle çelişik gibi görünse de birbirlerini tamamlayıcı, destekleyici bir niteliğe sahiptirler. Her iki amacıda birbirinden ayrı düşünemeyiz.

Ülkeler ekonomik gelişme seviyelerine ve uygulanan ekonomi politikalara göre bu iki amacı gözönünde tutarak birini diğerine nazaran üstün tutmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde kaynak dağılımında sosyal adalete önem verilirken, gelişmiş ülkeler de kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasına ağırlık verilmektedir(2).

Milli kalkınma da bölgesel kalkınmanın diğer bir önemide toplam nüfus içinde, tarım kesiminde çalışanların payının düşürülmesi, fert başına düşen gelirin yükseltilmesi, tasarrufların arttırıl-

-
- (1)-Halûk ANIL; Kamu Maliyesi ve Kaynak Kullanımında Etkinlik, Ank. İkt. ve Tic. İlim. Aka. Yayın No:205, Ankara-1982, s.15 vd.; Mustafa ERKAL; A.g.e., s.27
- (2)-Gunnar MYRDAL; Economic Theory and Under-developed Regions, Gerald Duckworth CO.LTD., London-1956, s.43 vd.

ması ve bunların yatırımlara kanallize edilmesi, endüstriyel ürünler çerisinde sanayi ürünlerinin payının yükseltilmesidir.

İçerisinde ülkenin ekonomik yapısının, tarımdan sanayiye kaydırılması, ihracatının arttırılıp, ithalâtının azaltılması suretiyle kişi başına düşen gelirin dengeli ve adil olmasının sağlanmasıdır.

Buraya kadar yapılan açıklamalarda bölgesel dengesizlik fonksiyonları genel ekonomi politikası açısından incelenmiştir. Bu açıklamalara dayanarak II. Bölüm'de, İtalya ve çeşitli Avrupa ülkelerindeki bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik politikalar üzerinde durulacak ve daha sonra da Türkiye'deki bölgesel dengesizliklere değinilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR

Kalkınma çabaları içinde bulunan ülkemizde bölgesel dengesizlik sorunu her dönemde sözkonusu olmuştur. Cumhuriyet döneminde bu sorunun çözümü üzerinde durulmuş ve plânlı dönemde bölgesel dengesizliği giderici bir dizi önlem uygulamaya konmuştur.

Bu bölümde önce yüzey şekilleri, iklimi ve ekonomik yapısı itibarıyla Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine belirli ölçüde benzerlik gösteren Güney-İtalya'daki kalkınma çalışmaları üzerinde kısaca durulması yararlı görülmektedir. Çünkü sözkonusu bu uygulamayı değerlendiren bir çok makale ve kitap yazılmış ve zaman zaman örnek olarak gösterilmiştir.

Dünya'daki diğer uygulamalar üzerinde durulmasına tezimizin sınırlı çerçevesi elvermediğinden bu uygulama üzerinde kısaca durulmasının uygun olacağı kanısı vardır. Daha sonra Türkiye'de de bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik uygulanan politikalar ele alınacak ve bu politikaların sonuçları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I-BAZI ÜLKELERDE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEYE YÖNELİK DENEYİMLER

Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki bölgesel dengesizliklere benzer dengesizlikler,İtalya'da da vardır.Kuzey -İtalya ile Güney-İtalya'nın gelişme durumları birbirlerinden oldukça farklılıklar göstermektedir.

İtalyan Birliğinin kurulduğu 1860'larda Kuzey ve Güney İtalya'yı oluşturan iller arasında önemli bir gelişmişlik farkı göze çarpıyordu.Bu farklılık bir yüzyıllık süre içinde giderek daha da arttı.İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde bu dengesizliğin önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir(1).

İtalyan Hükümeti,1950 yılında aldığı bir kararla ülkenin Güneyi ve Kuzeyi arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak için Güney-İtalya Sandığının kurulmasına karar vermiştir.Sandık 123.000 kilometre kare (İtalya yüzölçümünün % 40.8) üzerine yayılan 7 bölgeyi kapsayan , sanayi bakımından az gelişmiş ve ekstansif tarım usullerine sahip,hayat seviyesi düşük bir bölgedir.Bölge de 1950'ler de 17.6 milyon (İtalya nüfusunun % 38 'i) insan yaşayışı bilinmektedir(2).

Güney-İtalya (Mezzogiorno) Sandığının amacı,Güney İtalya -da özellikle ekonomik ve sosyal ilerlemeye yönelik,önemli kamu yatırımlarının koordineli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktır(3).

(1)-Kevin ALLEN and MACLENNAN;Regional Problems and Policies in Italy and France,Sage Publications INC.,Beverly Hills,California,1970,s.86

(2)-Kevin ALLEN and M.C.MACLENNAN; A.g.e.,s.87

(3)-Güney İtalya'nın Kalkınması Konusunda Deneme,Mart-1963,Ankara, O.D.T.Ü Kütüphanesi,s.7

Başlangıçta 1950-60 dönemi için 100 milyar liralık senelik taksitlerle ödenecek 1.000 milyar liralık olarak saptanan sermaye daha sonra arttırılarak 2.107.5 milyar liraya yükseltilmiştir. Güney-İtalya (Mezzogiorno) Sandığının amacı, bölgede yapılan kalkınma çalışmalarını teşvik, finanse, kontrol etmek ve canlandırmaktır(1).

Sandık kamu kuruluşlarından daha aktif, dinamik ve alışılmadık bürokrasi dışı zihniyetle çalışan bir görevi üstlenmiştir. Problemlere dolaysız ve çabuk müdahale etme imkânına da sahiptir. Öte yandan Sandık, yalnızca kamu işlerini yapmakla yetinmemiş, geniş imkânlarla sahip oluşundan dolayı özel sektörü de finanse etmiştir. Güney-İtalya Sandığının diğer bir önemli özelliği de uzun vadeli (10,12,15) olması ve plânın değişebilir bir karektere sahip oluşu dolayısıyla plânların hedefleri her bütçede değişmiş finansman tahsisleri bazı sektörlerde azalmış, bazılarında artma eğilimi göstermiştir(2).

İlk onyıllık dönemde Sandığın sermayesi tarım, su yolları, kara yolları ve turizm başta olmak üzere aşağıdaki gibi dağıtılmıştır(3).

(1)-Mezzogiorno'nun (İtalya) Kalkınma Problemi ve Avrupa Ekonomik

Topluluğunun Mezzogiorno'nun Kalkınmasına Katkısı,Yayın No:

DPT :1043-TUD:17, Temmuz -1971, Ankara, s.3 vd.

(2)-Güney İtalya'nın Kalkınması ,a.g.e., s.7

(3)-Lloyd SAVILLE ;Regional Economic Development in Italy,Duke University Press Durham W.C.,1967,s.164 vd.

TABLO:1

Güney-İtalya Sandığının Sektörler Arasındaki Dağılımı

Sektörler	Yıllar	Yıllar		
	1950-60	1960-87		
	İlk Sermaye	Son Sermaye		
	(Milyar Liret)	%	(Milyar Liret)	%
Tarım	770	77.0	1.180.0	56.0
Ulaştırma ve Haberleşme.....	90	9.0	259.0	12.3
Su Yolları ve Kanalizasyon.....	115	11.5	312.0	14.8
Sanayi	-	-	245.0	11.7
Küçük San'at	-	-	5.0	0.2
Turizm ve Otelcilik	25	2.5	56.5	2.7
Balıkçılık	-	-	5.0	0.2
Okul İnşası ve Eğitim	-	-	30.0	1.5
Sosyal Mahiyette Kuruluşlar...	-	-	2.0	1.0
TOPLAM	1.000	100.0	2.107.5	100.0

Kaynak:Mezzogiorno'nun (İTALYA) Kalkınma Problemi ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun Mezzogiorno'nun Kalkınmasına Katkısı, Temmuz-1971,s.4

Tablo(1) de,1950-60 yılları arasında Güney İtalya Sandığı-
nın 1.000 milyar liret'lik sermayesinin 770 milyar liret'lik kıs-
a tarıma ayrılmıştır.Toplam sermayenin % 77'sini teşkil etmek-
tedir.Daha sonraki yıllarda sermayenin arttırılıp 1.000 milyar
liretten 2.107.5 milyar liret'e yükseltilmesi ile tarıma ayrılan
pay miktar olarak 1.180.0'e çıkmış olmasına rağmen oransal olarak
% 21'lik bir azalma göstererek % 56 olmuştur.

Aynı şekilde 1950-60 dönemindeki sermayenin,taşıma ve haber-
leşmeye ayrılan payı 90, su yolları ve kanalizasyona 115, turizm
ve otelcilğe 25 milyar liret'tir.

Yüzde olarak değerlendirilecek olursa taşıma ve haberleşme-
nin payı % 9, su yolları ve kanalizasyonun ki % 11.5 ve turizm ve
otelcilik ise % 2.5 tur.

Sandığın kurulduğu yıllarda tarıma ağırlık verilmişken,on
yıllık dönem sonrası,tarımın payı gittikçe azaltılıp,diger sektör-
lerin payı yükseltilmiştir.Örneğin; taşıma ve haberleşme yatırımları
90 milyar liret'ten 259'a (% 9'dan % 12.3 çıkmış), su yol-
ları ve kanalizasyon yatırımları 115'ten 312'ye (%11.5 ten % 14.8)
ve turizm ve otelcilik yatırımları da 25'ten 56.5'e (% 2.5 ten
% 2.7'ye) yükselmiştir.

1950-60 döneminde,sanayi,küçük san'at,balıkçılık,eğitim ve
sosyal mahiyetteki kuruluş yatırımları dikkate alınmamışken takip
eden dönemlerde bu sahalara da önem verilmiştir.Sanayiye 245,kü-
çük san'atlara 5.0,balıkçılık ve eğitim içinde 5.0 milyar liret
kutarında yatırım yapılmıştır.Yüzde olarak ifade edilecek olursa
sanayinin payı % 11.7, küçük san'atların ki % 0.2,balıkçılık % 0.2
ve eğitim için ise % 1.5 dir.

A-Güney İtalya'da Bölgesel Dengesizliği Giderme Deneyimi

Güney İtalya, kalkınma çalışmalarında bölge genel olarak 7 alt bölgeye ayrılmıştır. 123.000 kilometre kare üzerine yayılan Güney İtalya, "Abruzzi ve Molise", "Campania", "Apulia", "Kalabria", "Sicilya", "Sardenya", "Elbe Adası", Latium bölgesinde Frosinone ve Latina Vilayetlerini kapsamaktadır(1).

Güney İtalya'nın kalkınma deneyimi üç döneme ayrılarak devam edilmiştir. Aşağı-yukarı sekiz yıl süren ilk dönemde altyapı yatırımlarının tamamlanması ve endüstriyel gelişme için gerekli kuruluş koşullarının araştırılması öngörülmektedir. Endüstrileşme öncesi dönemi de denilen bu dönemde, tarım sektörünü kalkındırma çalışmaları yanında alt yapı yatırımlarının tamamlanmasına ağırlık verilmiştir(2).

İkinci döneme, 1957 yılından sonra, endüstriyel gelişmeye yönelik önlemlerin alınmaya başlanması ile devam edilmiştir. Özel sektör yatırımlarını özendirici faktörler (özel krediler, taşıma tarifelerinde indirimler, mali yardımlar v.s.) yanında dolaysız devlet müdahaleleriyle belirli merkezlerde kalkınma kutupları oluşturulmaya önem verilmiştir(3).

Üçüncü dönem 1965 yılında başlar ve günümüze kadar devam eder. Bu dönemde Güney İtalya'da belirli merkezlerde başlatılan

(1)-Mezzogiorno'nun (İTALYA) Kalkınma, A.g.e., s.3

(2)-Lloyd SAVILLE ; A.g.e., s.165

(3)-Gustaw SCHACHTER ; The Italian South, Random House INC., New-York, 1965, s.50 vd.

ekonomik faaliyetlerin kalkınma kutupları oluşturacak şekilde geliştirilmesine çalışılmaktadır.

Böylece belirli sayıda kalkınma kutbu oluşturabilmek için izendirme önlemleri öngörülmekte, altyapı yatırımlarına öncelik verilerek, Güney İtalya'yı da Kuzey İtalya gibi işletmelerin kuruluşu için seçimi haline getirilmesi plânlanmaktadır.

Devlet, Güney İtalya'da oniki tane kalkınma kutbu oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bu kutuplardan bir tanesi de Poulles Bölgesindedir(1).

Poulles Bölgesi ekonomik ve sosyal yapısı itibarıyla ,ülkemizdeki az gelişmiş bölgelere benzerlik gösterdiğinden dolayı, ele alınıp incelenmesi gerekli görülmüştür.

1-Poulles Bölgesinin Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Bölgenin ekonomik yapısı, tarıma dayalı sanayinin ağırlık taşıdığı hafif sanayiye dayanmaktadır. Bölgede bir çok sanayi kuruluşlarının olmasına rağmen kalkınmayı gerçekleştirecek güçte olmaları bilinmektedir(2).

Bu nedenle bölge az gelişmişliğin özelliklerini taşımaktadır. Bu özellikler aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir.

a-Bölgenin Ekonomik Yapısı

Bölgenin yıllık brüt üretiminin bileşimi, az gelişmişliğin açık belirtilerini ortaya koymaktadır. Sanayi kesiminin tüm üretim

(1)-Kevin ALLEN and M.C.MACLENNAN ; A.g.e.,s.27;

Lloyd SAVILLE ; A.g.e.,s.159

(2)-Kevin ALLEN and M.C.MACLENNAN ; A.g.e.,s.28

çindeki payı,% 25 iken,tarımsal kesimin payı % 40 ve diğer hizmetler kesiminin ki ise % 35 civarında seyretmektedir(1).

Tarım sektörünün ağırlıklı olması bölgenin tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olduğunun göstergesidir.Daha sonraki yıllarda ise tarımın payı gittikçe azalarak,sanayi kesimi ağırlık kazanıdırılmaya yönelik plânlar hazırlanmıştır.

Bölgenin yüzey şekilleri bakımından dağlık ve engebeli olduğu,tarım sektörünün gelişmesini engellediği gibi tarımsal ürünlerin ihracatını sağlayan ulaşım sisteminin yapısını da zorlaştırmaktadır.Ayrıca ihracatın gelişmesi düzenli bir hava ve deniz ulaşım sistemine bağlı olduğu halde,bölge bunlardan da yoksun kalmıştır(2).

b.-Bölgenin Sosyal Yapısı

Bölgenin ekonomik yapısının tarıma dayalı olması,gizli açık işsizliğin olduğunun göstergesi sayılabilir.

1951-1957 döneminde görülen tarımsal nüfus göçünde,1.200.000 nüney İtalya'lı birinci sektörden diğer üretici sektörlerle geçmiş tir.1958-60 yıllarında göç temposu senede 200.000 aktif işçi biçimi ,1961 yılında da 318.000'e yükselmiştir(3).

Müteakip yıllarda da göç temposunun devam ettiği yapılan inceleme ve araştırmalar da görülmektedir.Göç edenlerin çoğunluğu nu gençler oluşturmakta ve göçler devamlı olarak Kuzey İtalya ve

(1)-Kevin ALLEN and M.C.MACLENNAN ; A.g.e.,s.28

(2)-Lloyd SAVILLE ; A.g.e.,s.166

(3)-Mezzogiorno'nun (İTALYA) Kalkınma ,a.g.e.,s.101;

Zeynel DİNLER ; A.g.e.,s.334

Ortak Pazar Ülkelerine yöneliktir. Bölge dışına göç yaygın olan işsizlik olgusunun doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Sözkonusu dönemde İtalya'da işsizlik oranı % 4.5 iken Güney İtalya'da % 6.5 ve Pouilles Bölgesinde ise %10 ,hatta daha da yüksektir(1).

Bölgeden dışarıya işgücü göçünün durdurulabilmesi ve işsizlik sorununun çözümü için ,bölge de beceri kazandırıcı eğitime önem verilerek işletme içi eğitimle,gençlere belirli formasyonlar kazandırılmaya çalışılmıştır(2).

Ülkenin öteki bölgelerine oranla bölgede,gelir düzeyinin düşük olması,sosyal bakımdan hayat seviyesini etkilemektedir.Bölgenin yaşam düzeyinin ülke ortalamasından % 16,gelişmiş Kuzey-Orta bölgeleri ortalamasından da % 24 daha düşük olduğu saptanmıştır(3).

Bölge ekonomisinin tarıma bağlı oluşu,gelir seviyesinin düşük olmasına yol açar,dolayısıyla tasarruflar etkilenir ve buna bağlı olarakta yatırımların yapılması daha sonraki dönemlere kaydırılmış olur.Bu durumun doğal sonucu olarak açık ve gizli işsizlik sorunu yaygın bir hal almıştır.1959 sonrasında, işsizlerin tarım nüfusu içindeki oranı % 25 ilâ % 30 arasında değişmektedir(4).

Bu nedenle bölgedeki dengesizlikleri giderici ve kaynakları harekete getirici yatırımlara ağırlık verilmiş ve tarıma dayalı sanayi desteklenerek bölgenin az gelişmişlik sorunu çözümlenmeye çalışılmıştır.

(1)-Zeynel DİNLER ; A.g.e.,s.333

(2)-Lloyd SAVILLE ; A.g.e.,s.166

(3)-Lloyd SAVILLE ; A.g.e.,s. 167

(4)-Mezzogiorno'nun (İTALYA) Kalkınma Problemi,a.g.e.,s.105

2-Kalkınma Kutbunun Oluşmasını Sağlayıcı Sürükleyici Birimlerin Oluşturulması

Bir bölgede kalkınma çalışmalarının başlatılabilmesi için sürükleyici birimlere ihtiyaç vardır.Daha önceki bölümde anlatıldığı üzere, bir bölgenin gelişmesinde bir sürükleyici birim (veya endüstri) bir de sürüklenen (veya yardımcı endüstriler) birimler bulunmaktadır(1).

Sürükleyici ve sürüklenen birimlerin oluşması ile kalkınma başlatılmış olacaktır.Güney İtalya'nın kalkınma çalışmalarında da buna benzer bir model benimsenmiştir.Bu modelin çalıştırılmasıyla ilgili özet bilgi verilmesi yararlı olacaktır.

a-Sürükleyici Birimlerin Seçiminde Gözönünde Bulundurulana Hususlar

Bölgenin ekonomik analizi, ekonomik kalkınmayı başlatacak ölçüde kapsamlı olmamakla birlikte,bölgede bir takım endüstriyel faaliyetler yapılmaktadır.Büyük ve orta mekanik,kimya, tekstil endüstrisi, gıda sanayi, dokuma ve orman ürünleri sanayi dalları sayılabilir(2).

Bölgede bu tür endüstrilerin var olması, kalkınmada sürükleyicilik vazifesini görebilecektir.Misal olarak mekanik endüstrisinin emek-yoğun teknolojiye bağlı olması,az kapitalla istihdam yaratarak,bölgede işsizliğin azaltılmasına yardımcı olabileceği

(1)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.335

(2)-Zeynel DİNLER ; A.g.e.,s.335;

Erol MANİSALI; Gelişme Ekonomisi,3.Baskı,Ar Yayın Dağıtım,İstanbul,1982,s.106

gibi, dışarıya olan göçlerin kısmen azalmasına ve bölgede ihracatın artıp, sermaye girişini hızlandırabilecektir. Burada tekstil ve saat endüstrisi söylenebilir.

b-Sürüklenen Birimlerin Seçiminde Gözönünde Bulundurulan
Hususlar

Sürükleyicilik özelliği gözönüne alınarak saptanan temel sanayiler ile entegrasyon oluşturabilecek yerel sanayilerin seçilmesi az gelişmiş bölgenin kalkınmasını hızlandırabilir. Bu tür sanayilere "Sürüklenen veya Yardımcı Sanayiler" denilmektedir(1).

Sürüklenen Birimlerin seçiminde gözönünde bulundurulan hususlar arasında sermaye, işgücü, pazar imkânları gibi faktörler bulunmaktadır. Sözü geçen faktörler sürüklenen birimlerin genişletilmesinde önemli görevleri üstlenirler.

Sürüklenen Birimlere örnek olarak, orta ve büyük ölçekli taslas kaldırmada kullanılan aletler atelyesi, çelik ya da yumuşak dökme demir dökümevi, kalıp ve döküm atelyesi, orta ve büyük ölçekte madeni levha atelyesi, sıcak ve soğuk civata fabrikası v.b. gibi gösterilebilir(2).

1965 yılında Güney İtalya'da 79 milyar Liret'lik bir yatırım plânlanmış ve bunun 50 milyarı sürükleyici, 29 milyarı da sürüklenen sanayiler olarak kararlaştırılmıştır. Bu yatırım sonucu olarak, 7000'i işçi, 1200'ü memur olmak üzere 8200 kişi istihdam imkânları yaratılmıştır(3).

(1)-Lloyd SAVILLE; A.g.e., s.167

(2)-Zeynel DİNLER; A.g.e., s.333;

Mezzogiorno'nun (İTALYA) Kalkınma....., A.g.e., s.106

Sürükleyici ve sürüklenen yatırımlara başka bir örnek daha vermek gerekirse otomotiv sanayiler gösterilebilir. Bir bölgede otomotiv sanayinin kurulması plânlandığında bunun yanında özel sektöründe kâr gâyesini güderek yapmak zorunda kalabileceği bir takım ek yatırımlar olabilir. Lastik sanayi, tamirhaneler gibi.

Sürükleyici sanayinin kurulmasıyla bölgede sürüklenen işletmelerin faaliyete geçirilmesi, istihdamı arttıracak, işsizlik sorununu azaltacak, gelir düzeyini yükseltecek ve bütün bu gelişmelere bağlı olarak da tasarruflar artacak ve diğer sanayi yatırımları ile birlikte konut yapımı da hızlanacaktır. Konut yapımı kereste sanayiye hızlandırarak, tarım sektörünün gelişmişlik düzeyini etkileyecektir.

Güney İtalya'nın kalkındırılması amacıyla seçilen sürükleyici ve sürüklenen sanayilerin bölgede kurulması başarılı sonuçlar verdiği bilinmektedir. İşsizlik sorununu azalttığı gibi dışarıya göçü de kısmen önlemiştir.

Güney İtalya ile ilgili bu açıklamalardan sonra, diğer ülkelerde de az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasına yönelik ne tür politikaların uygulandığının özetle ele alınıp incelenmesi konumuz açısından yararlı olacaktır.

B-Diğer Avrupa Ülkelerinde Bölgesel Dengesizlikleri Gidermeye Yönelik Uygulamalar

Bölgesel dengesizliği gidermeye yönelik başka uygulamalar-
an burada, İngiltere ve Avrupa ülkelerindeki uygulamalara kısaca
şaret edilmekle yetinilecektir

1-İngiltere'deki Uygulamalar

Bölgelerarası gelişmişlik farkları ülkemize ve diğer Dünya
ülkelerine nazaran daha az belirgin olan İngiltere'de de nisbeten
az gelişmiş bölgelerin geliştirilmesi amacıyla bir takım teşvik
tedbirlerini yürürlüğe koymuştur. Uygulanan teşvik tedbirleri üretim
malîyetlerini düşürmekte, girişimcilerin söz konusu bölgede yatırım
yapmalarını cazip hale getirmektedir.

İngiltere'de "kalkınma yöreleri" veya "büyüme yöreleri" a-
dıyla verilen bölgeler de yatırım yapacak işletmecilere sağlanan a-
vantajların başlıcalarını şöyle sıralamak mümkündür(1).

Kalkınma yörelerinde yapılacak yatırımların inşaat ve maki-
na toplam % 20 ile % 50'si devlet tarafından bağış olarak verilmek-
tedir.

Kalkınma yörelerindeki fabrika binalarının yapımı devlete
aittir. Yapılan binalar girişimcilere kiralanmakta veya 99 yıla ka-
lar mülkiyet hakkı satılarak devredilmektedir.

(1)-İngiltere'de Uygulanan Teşvik Tedbirleri için bak: "Incentives
For Industry, Department of Industry", London-1977.

"İngiltere Sanayiciye Ne Teşvikler Veriyor", Görüş, TSİAD Yayı-
nı , Cilt:6, Sayı:9, Eylül-1978, s.22

Gelişmiş yörelerde faaliyette bulunan işletmeler, bu bölge-
ere kaymak istediklerinde, tüm taşıma giderlerinin % 80 ile % 100'ü
rasında değişebilen miktar bağış olarak verilmektedir.

Öte yandan, bu yer değiştirmeye katılan uzman işçilere de
azminat ödenmektedir. Bu yörelerdeki yatırımlara 5 yıla kadar %100'-
ük vergi muafiyeti tanınmaktadır. Bazı durumlarda, bu muafiyet %45
ranında uzun süre devam etmektedir.

Devlet kalkınma yörelerindeki yatırımlara kredi temininde
ncelik tanınmaktadır. Ayrıca bu yörede faaliyete geçen işletmelerin
yıl süreyle ödemeleri gereken faiz % 30 bağış olarak tekrar iade
dilmektedir(1).

Kalkınma yörelerinde faaliyette bulunan firmalara devlet
halelerinde öncelik tanınmaktadır. Bu yörelerde yeni faaliyete ge-
en turistik tesislerin kiralari devletçe bağış olarak 7 yıl sürey-
e işletici firmaya verilmektedir. Ayrıca yaratılacak her istihdam
mkânları için belirli bir miktar (75.000 TL.) bağış yapılmaktadır.

İngiltere'nin az gelişmiş bölgelerinin kalkındırılabilmesi
amacıyla yürürlüğe koyduğu teşvik tedbirlerinin, Güney İtalya'nın
kalkındırılması çalışmalarından oldukça farklılık gösterdiği gö-
rölmektedir. Bunun nedenleri arasında İngiltere'nin az gelişmiş böl-
gelerinin İtalya'ya göre daha fazla gelişmiş olmalarından ileri
geldiği söylenebilir.

(1)-İngiltere'de Uygulanan ,A.g.e.,s.23;

M.C.J.OEPPEN; The Changing Patterns of Employment (Regional
Specialization and Industrial Localization in Britain), London,
1973, s.129

2-Diğer Avrupa Ülkelerindeki Uygulamalar

Avrupa'nın Hollanda,Fransa, Almanya gibi ülkelerinde de z gelişmiş yöreleri kalkındırmaya yönelik uygulamalar vardır.

Söz konusu Avrupa ülkelerinde uygulamaya konan teşvik tedbirleri nitelikleri bakımından üç grup altında toplanabilir(1).

Bunlardan birincisi,az gelişmiş bölgelerde "Bölge Fonları"nın bluşturulması,ikincisi kalkınma şirketlerinin kurulması,üçüncüsünde söz konusu bölgede alt yapı yatırımlarının yapılmasıdır.

Bu üç genel teşvik tedbirlerinin yanısıra sanayi kuruluşlarıyla ilgili olarak arazi,bina ve teçhizat sübvansiyonları,devlet garantileri ve vergi kolaylıkları gibi tedbirler de yürürlüğe konulmuştur.

Ayrıca işgücü ile ilgili eğitim ve öğretim giderleri ve yerleştirme sübvansiyonları da verilmiştir.

Örneğin; Fransa'da geri kalmış yöreleri sanayileştirmek gayesiyle "Özel Donatım Primleri sistemi" nin kurulmasıyla firmalara mali yardımlar yapılmıştır.

Hollanda'da 1953 yılından beri herhangi bir şehirde kurulması veya genişletilmesi istenen sanayi kuruluşları tesis masraflarının % 25'i devletçe karşılanmaktadır.

Az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması amacıyla Sovyetler Birliğinde yabancı sermayeyi çekebilmek gayesiyle çeşitli teşvik

(1)-Ruşen KELEŞ ; A.g.e.,s.12

dici tedbirler almıştır.Bilhassa, Sibirya'da faaliyet gösteren atılı firmalar örnek gösterilebilir(1).

Yugoslavya da az gelişmiş bölgelerin,gelişmiş bölgeler eviyesine ulaştırılabilmesi için uzun vadeli,düşük faizli kredi verilmesi uygulamasını benimsemiştir.Meselâ; Kosova Bölgesi az gelişmiş bölgelerden birisidir.Bu bölgenin kalkındırılabilmesi için ölge de,Güney İtalya sandığına benzer bir sandık kurulmuştur. Bu sandıkta GSMH'nın (1976 ile 1980 yılları arasında) % 2'sinin burada toplanması ve bunun bölgede faaliyette bulunacak işletmele- re kredi olarak verilmesi uygun görülmüştür.

Ayrıca bölgede yatırımları teşvik etmek amacıyla yabancı sermayeye büyük önemler verilmiş ve yabancı sermayenin devletçe garanti altına alınması kararlaştırılmıştır(2).

Dünya'nın değişik ülkelerinde az gelişmiş bölgelerin geliştirilmesine yönelik özet bilgi sunulduktan sonra ülkemizde özellikle Cumhuriyet döneminde az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasına yönelik politikalar üzerinde durulacaktır.

(1)-Ruşen KELEŞ ; A.g.e.,s.126

(2)-J.VELJKOVIC ;"Yugoslav Experiences in Promoting Industrial Development in underdeveloped Regions",UNIDOTSKB Joint Seminar On Project Promotion in Backward Regions, İstanbul-1977,s.6-8

II-TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİ GİDERMEYE YÖNELİK POLİTİKALAR

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bölge kavramına büyük önem verilmiştir. Gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler diye yarıma tabi tutulup incelenmesine çalışılmıştır.

Türkiye'de, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan bölgeler arasında görülen dengesizliklerin kısmen de olsa giderilebilmesi sayesinde Cumhuriyet döneminden sonra ele alınıp çalışmalara başlanılmıştır. Fakat bölge ile ilgili olarak bir birlik sağlandığı söylenemez. Çünkü Türkiye'de çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarınca farklı bölge ayırımları yapılmıştır.

Bölge ayırımlarıyla ilgili olarak yapılan en son çalışma OPT'nindir. Bu çalışmada, illerin gelişmişlik düzeyi esas alınarak kalkınmada öncelikli birinci, ikinci ve üçüncü derecedeki iller sınıflandırılması yapılmıştır.

Türkiye'de farklı bölge sınıflandırılmasında ki amaç az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin kalkındırılabilmesidir. Aşağıda bölge ayırımlarına ait bilgi verildikten sonra söz konusu bölgelerin kalkındırılabilmesi amacıyla ilgili olarak ne gibi politikaların uygulandığına değinilecektir.

A-Türkiye'de Bölge Kavramının Ele Alınışı

Türkiye'de bölgelendirme konusuna yönelik çalışmaların değişik yaklaşımlarla ve farklı kurumlarca yapıldığı daha önce belirtilmişti.

Bölge ayırımına yönelik ilk çalışma 1941 yılında "Türk Coğrafya Kongresi"nde ele alınmıştır.Bu çalışmada ülkenin 7 bölgeye ayrılmasına karar verilmiştir.Akdeniz,Ege,Marmara,Karadeniz,İç Anadolu,Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri diye(1).

"Türk Coğrafya Kongresi"nde ülkenin bu şekilde bölgelere ayrılmasındaki amaç,yüzey şekilleri,iklim ve bitki örtüsünün bölgelere göre farklılıklar göstermesinden ileri geldiği söylenebilir.

Türkiye'de bölge ayırımlarına yönelik,DPT,DSİ,DİE ve buna benzer bir takım devlet kuruluşlarınca da çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.Fakat gerek bölge sayısı gerekse bölgelere isabet eden il sayısı bakımından birlik sağlanamamıştır.

Tarımsal çalışmalarda dokuz⁽²⁾, Devlet Plânlama Teşkilatının (DPT) yapmış olduğu gelişmişlik düzeyini esas alan ayırımına göre onbeş,nüfus araştırmalarında sekiz bölgeye ayrılmıştır(3).

(1)-Yalçın TUNCER; Bölgelerarası Benzeşme ve Türkiye 1963-1973,

O.D.T.Ü.,Ankara-1978,s.74

(2)-Tarımsal Yapı ve Üretim 1970-1972 ve 1976-1978,DİE Yayını,No: 725 ve895, Ankara-1975-1979

(3)-Bölgesel Gelişme,DPT Yayın No:1955,ÖİK:306,Ankara-1984,s.144;
Genel Nüfus Sayımı 1975-1980,DİE Yayını,Ankara;

Türkiye Nüfus Araştırmalarında Elde Edilen Hayati İstatistikler,1966-1967 Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı,Hacettepe Basımevi,Ankara-1979,s.2

Her ülkede olduğu gibi, ülkemizde de bölgeler arasında geliş-
e farkı vardır. Bu fark özellikle doğu ile batı arasında çok açık
ir şekilde görülmektedir. Gelişmiş ülkeler almış oldukları etkin
edbirlerle bölgeler arasında nisbi bir denge sağlamayı başardık-
arı halde, gelişmekte olan ülkelerde bu denge sağlanamamıştır.
elişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde de bölgeler arası dengesiz-
iklerin giderilebilmesi amacıyla çalışmalar sürdürülmektedir.

Türkiye'de bölgeler arası dengesizliğin ele alındığı bu bö-
ümde, dengesizliğin ortaya çıkış nedenleri üzerinde durulacaktır.

B-Türkiye'de Bölgesel Dengesizliklerin Dayandığı Nedenler

Bölgeler arası dengesizliğin ortaya çıkışı ve dayandığı ne-
lenler, coğrafi, tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel dir. Bu nedenler
üzerinde kısaca bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1-Coğrafi Nedenler

Coğrafi nedenler denildiğinde öncelikle iklim, yeraltı ve
yerüstü zenginlikler, doğal koşullar, ulaşım ve haberleşme imkânları
gibi çeşitli unsurlar akla gelmektedir(1).

Türkiye'nin 7 coğrafi bölgeye ayrıldığı (Akdeniz, Ege, Marma-
ra, Karadeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu) ve bu bölgele-
rin herbirinde coğrafi nedenler farklı özellikler göstermektedir.

İnsan ihtiyaçlarının karşılanması genelde tarıma bağlı bu-
lunmaktadır. Tarımsal faaliyetler ise tabiatın etkisi altındadır.

(1)-Ömer Ç. SARAÇ; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları, İstanbul-1944,

u yüzden iktisadi hayat tabii çevreye bağılı olarak devam ettirilmektedir.Tabii çevreyi gözönünde bulundurmadan hiçbir ülkenin ekonomisini tam olarak kavramak mümkün değildir(1).

Tarım sektörü,ülke kalkınmasında olduğu gibi bölge kalkınmasında da ekonominin lokomotifi vazifesini görmektedir.Şöyle ki tarımsal fazlanın ihraç edilmesi halinde ülkeye döviz girdileri gelebilecektir.Bu da sermaye oluşumunu arttırarak sanayi sektörünün gelişmesini hızlandırabileceği söylenebilir.

Türkiye'de bölgeler,yükseklik,iklim,bitki örtüsü,yüzey şekilleri,dağları,ovaları ve benzeri coğrafi etkenler yönünden karşılaştırıldığında en dezavantajlı bölgenin Doğu Anadolu Bölgesi olduğu görülür(2).

Doğu Anadolu Bölgesi,ortalama yükseklik 1800 ilâ 2000 metre arasında değişmektedir.Bu yükseklik ülke ortalamasının üzerinde.Ülkenin en yüksek ve dağlık bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi,bu yüksekliğin doğal sonucu olarak,sert ve karasal bir iklime sahiptir.Yazları sıcak ve kurak,kışları soğuk ve yağışlı geçmektedir.Yağışlar genellikle kar şeklindedir(3).

Bölge toprakları uzun bir süre kar altında kalmaktadır.Karla örtülü gün sayısı Erzurum'da 90,Sarıkamış'ta da 153 gün arasında değişmektedir(4).

(1)-Ömer Ç.SARAÇ; A.g.e.,s.4

(2)-Ahmet KILIÇBAY ;Türkiye Ekonomisi,Modeller,Politikalar,Stratijiler,2.Baskı,Saim Toraman Matbaası,Ankara-1985,s.11

(3)-Şener DİLEK ;Doğu Anadolu Bölgesi'nde Özel Sektör İmalât Sanayinin Kaynak Sorunları,Doçentlik Tezi,Erzurum-1982,s.10

(4)-Şener DİLEK; A.g.t.,s.21 vd.

Bölgenin karla kaplı, olması ormanların oluşumuna engel olmaktadır. Uzun kışlara, şiddetli soğuklara uyum gösterebilen, seyrek ve ormanaltı bitkileri bakımından son derece fakir ormanlar göze çarpmaktadır. Bölgede orman varlığı olmadığı gibi, toprakların büyük bir kısmı ekime elverişli olmayan otlaklarla kaplıdır(1).

İklimin ekonomik faaliyetler üzerindeki tesirleri farklı olmaktadır. Nitekim, ılıman iklimlerde çok zengin türde tarımsal ürünler yetiştirilirken, soğuk ve karasal bölgelerde yetiştirilme şansı hemen hemen yok gibidir.

Denize kıyısı olan bir bölge ile karşılaştırıldığında Doğu Anadolu Bölgesinin bir takım imkânlardan yoksun olduğu görülür. Bunlar sırası ile iklim, ulaşım imkânları, toprakların karla kaplı olması ve her türden bitkinin yetiştirilmesine elverişli olmayışı, geçit vermeyen dağların bol olması gibi .

Fakat son yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine yapılmakta olan barajlar, bölgenin iklimini ve ulaşım imkânlarını değiştirebileceği ileri sürülebilir. Örneğin, Malatya ve Elazığ yörelerinde bu değişiklikler kolayca görülmektedir. Söz konusu yerlerde son yıllarda daha çok yağmur almaya başladığı söylenebilir. Bu yüzden söz konusu iller bölgenin diğer illerine kıyasla farklı bir gelişmişlik düzeylerine sahip olabileceklerdir. Bu değişmelerin etkileri ileriki yıllarda daha belirgin olarak görülebilir.

(1)-Şener DİLEK ; A.g.t.,s.11 ;

Veli PANCARCI; Türkiyenin Bunalımı ve Kalkınması, Pancarcı Yayınları, Ankara-1973, s.125 vd. ;

Ömer Ç.SARAÇ; A.g.e., s.5

2-Tarihsel Nedenler

Türkiye'nin tarihine bakacak olursak,uygarlıklar sadece batıda değil,doğu'da da geçmişte hüküm sürdüğü bilinmektedir.Eski terk edilmiş yollar,köprüler,hanlar,kervansaraylar ve eski kent hatabeleri bunu açıkça göstermektedir.

Bu uygarlıklar,birbirini izleyerek 16.yüzyıla kadar gelmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ile birlikte geri kalmışlık sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde değil,Anadolu'nun her tarafında kendini göstermektedir(1).

Bu geri kalmışlığın doğu ile batı arasında ne zaman başladığının anlaşılabilmesi için Cumhuriyet'in ilân edildiği dönemdeki Anadolu'nun durumuna bir göz atılmasında yarar vardır.

1923 Türkiye'sini yansıtabilen tek sayım 1915 yılı sanayi sayımıdır.Fakat bu sayım bir kaç Batı Anadolu kentlerini içine almaktadır.İstanbul,Bursa,Bandırma,İzmir ve Uşak gibi.Bu illerde yapılan yatırımların çoğunluğunuda yabancı sermaye teşkil etmektedir.Yabancı sermayenin bu illeri tercih etmesinin nedenleri,deniz kırsına yakın olmaları ve zengin doğal kaynaklarına sahip bulunmalarına bağlanabilir(2).

İlk yabancı sermaye deniz ulaşımının sağladığı kolaylıktan yararlanarak Batı Anadolu'ya gelmiştir.Yabancılar,Osmanlı İmparatorluğu'nda üretimi düzenli kılabilmek ve kendi nüfuzları altına alı-

(1)-Necdet SERİN; Türkiye'nin Sanayileşmesi,Sevinç Matbaası,Ankara,1963,s.174 vd.

(2)-Ertuğrul SOYSAL; Sanayileşme ve Bölgesel Denge, Türk Sanayiciler ve İşadamları Derneği,TÜSİAD,İstanbul-1975,s.14

abilmesi için ulaşım altyapısına önem vermişlerdir. Bu amaçla demiryolları ve limanlar denize yakın ve hammadde kaynağının bol olduğu bölgelerde yapılmıştır(1).

Yabancı şirketler, ilk defa 1858 yılında ülkemizde İzmir-Aydın hattını ulaşım açtıktan sonra çalışmalarını Ege ve Marmara bölgelerinde yoğunlaştırmışlardır(2).

Türkiye'de ,Doğu ile Batı arasındaki dengesizliğin de belirginleşmesi, 19. yüzyılda yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle başlangıcı söylenebilir. Çünkü o dönemde ülkede bol miktarda işgücü ve hammadde kaynaklarının bulunması yatırımların kazançlarının artmasına ortam hazırlamıştır. Bu nedenle ilk sanayi sayımı da Batıda yapılmıştır. Kayda değer sanayileşmenin Batıda başlamış olmasından anlaşılmaktadır.

İkinci Sanayi Sayımı ise 1939 yılında yapılmıştır. Bu Sanayi Sayımı sonuçlarına göre de tüm sanayi işletmelerinin % 8'i Doğu'da bulunmaktaydı. Batı'da devlet ve özel sanayi yatırımlarına karşılık, Doğu'da Devlet yatırımları ağırlık taşımaktaydı(3).

Özel yatırımların Batı bölgeleri'nin tercih nedenleri daha önce de belirttiğimiz gibi Batı bölgelerinin Avrupa piyasalarına nisbeten yakın oluşu, deniz taşıma imkânlarından yararlanabilmesi ve zengin hammadde kaynaklarının ve emek arzının bu bölgelerde fazla olmasıdır.

(1)-Stefanos YERASIMOS ; Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt:II, Gözlem Yayınları-8, İstanbul-1975, s.963 vd.

(2)-Osmanlı Sanayi, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü.SBF Yayını, No:299, Ankara-1970, s.13 vd.

(3)-Tevfik ÇAVDAR; Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye, İstanbul, Milliyet Yayını, 1971, s.55;
Aydın YALÇIN; Türkiye İktisat Tarihi, Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci, Ay Yıldız Matbaası, Ankara-1979, s.243 vd.

3-Sosyo-Ekonomik Nedenler

Türkiye bölgeler itibariyle ele alınıp incelenecek olursa, nüfusun çoğunluğunun tarım kesiminde çalıştığı görülür. Ülkenin bölgelerinin ekonomik yapıları genellikle tarıma dayalıdır. Ülke geneli için geçerli olan bu durum Ege ve Marmara Bölgeleri için geçerli değildir. Çünkü günümüzde bu bölgelerin ekonomik yapıları tarım sektöründen, sanayi ve ticaret sektörlerine önemli ölçüde kaymıştır. Bu bölgelerde faal nüfusun % 50'si tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır. Halbuki bu oran Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaklaşık % 70 civarındadır(1).

Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinde tarımsal üretim geniş ölçüde geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Tarımsal üretimin artırılmasında tohumluk, fidan, fide, gübre, tarım alet ve makineleri, zirai mücadele ilaçları, sulama, damızlık hayvan, yem ve kredi gibi modern girdi kullanımı Türkiye ortalamasının altındadır(2).

Bunun nedenleri arasında yöre halkının eğitilmemiş olmasının yanında gelir düzeylerinin de düşük olması sözü geçen girdilerin kullanılmasına engel olmaktadır.

Son yıllarda ülkemizde bölgelerarası gelir dağılımı konusunda bir çalışma yapılmadığı için, konu ile ilgili rakamlar 1973 yılına aittir. Bu rakamlar bugün değerini kaybetmekle beraber, bölgeler itibariyle az da olsa gelir dağılımı konusunda bir fikir verebilir.

Türkiye'deki toplam hane halkının % 14,7'si Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamaktadır. Bunların gelirleri Türkiye toplam geli-

(1)-Tarımsal Yapı ve Üretim, 1981, DİE Yayını, No:1054, Şubat-1984, Ankara, s.29

(2)-Osman TEKİNEL; Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP) , Mayıs-1987, s.2 vd.

inin ancak % 9,9'unu oluşturmaktadır.Bölgede kişi başına düşen gelir (16.665), Türkiye ortalamasının (24.695) altındadır(1).

Az gelişmiş bölgelerdeki üreticiler,büyük çoğunlukla ürettiklerini ya kendileri tüketiyor ya da yakın bir ilçeye götürüp düşük fiyatlarla satılmalarını sağlıyorlar.Dolayısıyla yetersiz olan bu satışlar gelir düzeylerinin yükselmesini sağlayamamaktadır. Üretice de tarımsal hasılanın az ve yetersiz oluşu ticaret sektörünün gelişmesinide engellemekte, tarım-ticaret entegrasyonu gerçekleştirilememektedir.

Fakat 1970'lerden sonra Ege,Akdeniz ve Marmara Bölgelerinden sonra az gelişmiş bölgelerden sayılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde de modern tarımsal girdi kullanımında artışlar olduğu kaydedilmiştir.

(1)-DPT:Gelir Dağılımı 1973,DPT Yayın. No:1495,Eylül,1976,s.18;

Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Türkiye Harcamaları 1973-1974,

DİE Yayını,Yayın No:881,Ankara-1979,s.5

4-Kültürel Nedenler

Diğer nedenlerde olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kültürel açıdan da gelişmemiştir.

Söz konusu bölgelerde Osmanlı Döneminden beri süregelen aşiret yapısı, önemini hâlâ sürdürmektedir. Bölgedeki yönetim ve insan ilişkileri buna bağlı olarak şekillenmektedir. Ağalık, şeyhlik ve aşiret reisliği gibi ağır basan kurumlar yaşam biçimini etkilemektedir(1).

Ülkemizin bir çok yerlerinde aşiret, beylik geleneğinin yavaş yavaş ortadan kalkmasına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde varlıklarını, özellikle Mardin, Siirt ve Urfa yörelerinde sürdürdükleri bilinmektedir. Buralarda iktisadi ve sosyal faaliyetlerin şekillenmesinde önemli ölçüde ,ağa şeyh ve derebeylerin görüşleri etkili olmaktadır(2).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, yukarıda adı geçen kişi ve kurumların varlıklarını sürdürmeleri, bölgeye yatırım yapabilecek kişi ve kuruluşlar için bir tehlike arz ediyormuş gibi görülmekte ve yatırım yapılmasına engel teşkil edebileceği söylenebilir. Buda bölge gelişmesini olumsuz yönde etkiliyebilecektir.

Söz konusu bölgelerde giyim ve kuşamda değişme olmadığı gibi evlenme geleneğinde yüzyıllardır aynı kalmaktadır. Diğer bölgelerde olmayan başlık parası bu bölgelerde geçerliliğini korumaktadır.

(1)-Fikret İŞILTAN; Urfa Bölgesi Tarihi, İstanbul-1960, s.25

(2)-Fikret İŞILTAN; A.g.e., s.26

Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde okuma-yazma oranı da oldukça düşüktür. Nitekim Şanlıurfa ilinin kent merkezinde okuma-yazma oranı % 50, köylerde ise % 30'u geçmemektedir. Halbuki İzmir'in il merkezinde %80, köylerde ise % 50'yi geçtiği bilinir(1).

Eğitimle, sanayileşme arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bugün sanayileşmiş ülkelerde eğitim seviyesinin yüksek oluşu bunu doğrulamaktadır. ABD'de okuma-yazma bilenlerin oranı % 99, Japonya'da ise % 100'dür(2).

Bu nedenle sanayileşmenin yolunun eğitimden geçtiğini söylemek doğrudur. ABD'de yapılan bir araştırmada belirtildiğine göre ABD'nin mevcut tüm fiziki sermayesini kaybetmesi halinde 1,5 sene de yaratacağı GSMH ile aynı fiziki sermayeye kavuşabileceği belirtilmektedir(3).

Bir ilim adamı eğitim ile insan arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi dile getirmektedir(4).

Bir toplumda sosyal gelişmenin ortaya çıkabilmesi, insan unsurunun fiziki çevreyi işleyebilmesi, o toplumun sahip olduğu kültürün yaratıcılığına bağlamaktadır.

Az gelişmişlik sorununun çözümünde ve bölgeler arası dengesizliğin azaltılmasında , eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve işgücünün yetenek ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi hayatî öneme sahiptir.

(1)-DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Şanlıurfa, 1985

(2)-Tayyar SADIKLAR; A.g.e., s.55 vd.

(3)-Amiral KURTKAN; Sosyolojik Açıdan Eğitim, Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İstanbul-1972, s.66

(4)-Henry DAVID; Education and Manpower, Colombia Uni.Press, New-York, 1960, s.12-13

dir.Bu yüzden kültür kuruluşlarının çoğaltılması lazımdır.Kültür kuruluşları üniversitelerden başlar,yüksek okullar,çeşitli sanat akademileri,enstitüler,işçi okulları,meslek kursları,basın-yayın,kütüphaneler,müzeler,camiler,kültür dernekleri,tiyatro salonları gibi çeşitli kurum veya kuruluşlardır.

Ülkemizdeki az gelişmiş bölgelere bakılacak olursa sözü geçen kuruluşların sayıları,yok denecek kadar azdır.Şanlıurfa'da 2 fakülte ve bir yüksek okul bulunmaktadır.Buna rağmen İzmir'de 2 Üniversite ve birden fazlada yüksek okul vardır.

C-Türkiye'de Bölgesel Dengesizliğin Göstergeleri

Bu başlık altında Türkiye'de bölgesel dengesizliğin göstergeleri sayılabilen faktörler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1-Nüfus Hareketleri

Bölgelerarası dengesizliğin temel göstergelerinden birincisi Nüfusun belli bölgelerde toplanması, o bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden gelişmesini teşvik ederken, göç veren bölgenin gelişmesini negatif yönde etkilemektedir. Örneğin, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri gösterilebilir(1).

1970 yılında 5.0 milyon olan Doğu Anadolu Bölgesi nüfusu, 1980'de 8.5 milyon ve 1985 yılında da 9.4 milyona yükselmiştir(2). Ancak mutlak rakamlarla bölge nüfusunun artmış olmasına rağmen toplam ülke nüfusu içindeki payı azalmıştır. Nitekim bölgenin, toplam nüfus içindeki payı 1970'de % 20.5 iken, 1980'de % 20.3'e düşmüştür. Öte yandan, ülke yüzölçümünün % 30.3'ünü kapsayan Doğu Anadolu Bölgesi, ülke nüfusunun ancak % 20 kadarını barındırmaktadır(3).

Bölgeden sürekli olarak dışarıya göç olmasına rağmen, doğurganlık oranının yüksek olması nüfus artış hızının sabit kalmasını korumaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinde yıllık nüfus artışı şehirlerde binde 32, köylerde binde 17.53, ortalama artış ise binde 21.68'dir.

-
- (1)-Z.DİNLER,V.Savaş İYİBOZKURT;"Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişme ve Ekonomik Kalkınma",Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri,B.İ.T.İ.A. Yayını,No:4,Sermet Matbaası,İstanbul-1973,s.11
- (2)-Şener DİLEK;A.g.t.,s.13
- (3)-Türkiye İstatistik Cep Yıllığı,DİE Yayını,Ankara-1986

Türkiye ortalaması ise sırasıyla şehirlerde binde 30.36,köylerde binde 13.37,ortalama artış oranı binde 20.65 civarındadır(1).

Görüldüğü üzere Doğu Anadolu Bölgesi nüfus artış hızı bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde olması,bölge gelişmesini olumsuz yönde etkileyeceği yerde ,tahminen nüfus artış oranının yarısına yakın bir kısmının bölge dışına göç etmeleri gelişmeyi engellemektedir.Göçler daha fazla köylerden yapılmaktadır.Çünkü köylerde nüfus artış oranı binde 17.53 dür.Oysa ki kırsal bölgelerde ataeril aile yapısı hakimdir.Bir aileye düşen kişi sayısı 7.9 iken çekirdek ailenin yaşadığı kentlerde bu sayı 4.57'dir(2).

Nüfusu 20.000'in üzerindeki yerleşme merkezleri kent olarak kabul edildiğinde,1980 yılında,Türkiye nüfusunun % 40.32'sinin kentlerde yaşadığı halde,aynı oran İstanbul'da % 65,Ankara'da %64 ve Doğu Anadolu Bölgesinde de % 30'dur(3).

Sonuç olarak Doğu Anadolu Bölgesinin ekonomik açıdan istenilen düzeyde gelişmemesinin önemli bir nedeni nüfus yoğunluğunun düşük olmasından ileri geldiği söylenebilir.Bölgede kentleşme oranının da yüksek olmayışı üretim-tüketim ilişkilerini etkilemekte yatırımların yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

)-Şener DİLEK; A.g.t.,s.12

)-Türkiye İstatistik,A.g.e.,s.17;

Hüsnü ERKAN; A.g.t.,s.3 vd.

)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.180

2-Tarımda Çalışan Nüfus

Bir ülkede veya bölgede tarımsal nüfusun oranı ne ölçüde düşük ise o ülke veya bölgenin tarımsal açıdan geliştiğini gösterir. Gelişmiş ülke veya bölgelerde bu oran düşük iken az gelişmiş ülke veya bölgelerde söz konusu oran yüksektir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1980 yılında toplam nüfusun % 78'i tarım sektöründe çalışırken, bu oran Türkiye ortalamasının üstünde bulunmaktadır. Ülke ortalaması % 66'dır(1).

Yani 9.5 milyon olan Doğu Anadolu Bölgesi nüfusunun yaklaşık beşte dördünün tarımda çalıştığını gösterir. Bu oranı şöyle değerlendirilmek mümkündür. Tarım sektöründe çalışan her 4 kişi, ancak sanayi sektöründe çalışan 1 kişiyi geçindirebilmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesinin topraklarının kullanış oranları ülke oranları ile karşılaştırıldığında ortaya aşağıdaki durum çıkmaktadır(2).

Ülke topraklarının % 30.6'sı kullanılmaya elverişli iken bu oran bölgede % 23.5'dur. Bunun nedeni ise bölgenin yüzey şeklinin dağlarla kaplı olmasındandır.

Ülke topraklarındaki çayır ve mer'aların payı % 36.2, bölgede söz konusu oran % 20.6'dır. Türkiye'de bağ ve bahçelerin payı % 13.6 iken bölgede % 5.6'dır.

Türkiye'de ekime elverişli olmayan toprakların payı % 16.8 olmasına rağmen bölgede % 50.5'dir ki toprakların yarısının kullanılmaya elverişli olmadığını gösterir.

(1)-D.P.T.; Gelir Dağılımı, 1973, DPT Yayını, Ankara-1976, s.17 vd.

(2)-Şener DİLEK; A.g.t., s.15;

Tarım İstatistikleri Özeti 1978, DİE Yayını, No:886, Ankara, 1979, s.25

Zeynel DİNLER; A.g.e., s.182

Doğu Anadolu Bölgesi toprak zenginliği yönünden Türkiye ortalamasının altında kaldığı gibi toprak dağılımı yönünden de öteki bölgelere nazaran dengesizliklerin olduğu bir bölgedir.

1973 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'de topraksızların oranı % 21,9 ,topraksızlığın en yoğun olduğu bölgelerden Doğu Anadolu'da % 30,13'tür(1).

Bölgede tarımsal faaliyetler,ekstansif usullerle ve mülk sahibinin denetimi altında ortakçılık,yarıcılık gibi usullerle yapılmaktadır.Entansif yönteme geçilmemiştir.

1981 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde traktör sayısı 27.458 dir.Bu oran ülke traktör sayısının % 5,5'ini oluşturur.Ege Bölgesi'nde ise aynı yıldaki traktör sayısı 98.884'dür(2).

Dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarımsal faaliyetler ülkenin diğer bölgelerine göre daha geridir.Bölgede tarım sektöründe çalışanların aldıkları payda ülke ortalamasının altında kalmaktadır.1973 yılı verilerine göre ülkemizdeki tarımsal hanehalkı toplamının % 16,40'ı Doğu Anadolu'da bulunmakta,ama bunların elde ettikleri gelir tüm tarımsal gelirin ancak % 12,38'idir(3).

Türkiye'de hayvancılıkla uğraşan hanehalkının % 16,8'i Doğu Anadolu'da,toplam hayvansal gelirin ancak % 13,8'ini elde etmektedirler(4).

(1)-Oktay VARLIER;Türkiye Tarımında Yapısal Değişme,Teknoloji ve Toprak Bölüşümü,Yayın No:DPT:1636-SPD:307,Ankara-1978,s.37

(2)-Tarımsal Yapı ve.....,A.g.e.,s.18-20

(3)-DPT,Gelir Dağılımı.....,A.g.e.,s.20

(4)-DPT,Gelir Dağılımı.....,A.g.e.,s.21

3-Endüstrileşme

Ülkeler arasında olduğu gibi bir ülkenin bölgeleri arasında da gelişmişliğin temel göstergesi endüstrileşmedir. Eğer bir bölgede endüstriyel faaliyetler yoğunlaşmış ise o bölgenin geliştiği diğer bölgelerin ise geri kaldığını söylememiz mümkündür. Böyle bir durumda bölgeler arası dengesizlikler ortaya çıkacaktır.

Türkiye'deki bölgeler arası gelişmenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri aleyhine olduğu endüstrileşmeden ileri gelmektedir. Bu bölgelerde altyapı yatırımlarının yetersiz oluşu, tüketim merkezlerinden uzak olmaları, pazarlama imkânlarındaki güçlükler, ulaşım imkânlarının elverişli olmayışı ve dışsal ekonomilerin oluşmuş olması gibi çeşitli sebepler söz konusu bölgelerde endüstrileşmeyi engellemektedir(1).

Türkiye'de nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımına bakılacak olursa, bölgelerin endüstrileşmeleri hakkında bir fikir verebilecektir. Az gelişmiş bölgelerde nüfusun büyük bir çoğunluğu tarım sektöründe çalışıyor olmasına karşın gelişmiş bölgelerde sanayi sektöründe çalışmaktadır.

Aşağıdaki tablo'da çeşitli bölgelerde nüfusun faaliyet kollarına göre dağılımı görülmektedir.

1)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.183 ;

Şener DİLEK ; A.g.e.,s.18 ;

1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, Birinci Aşama İlk Geçici Sonuçları, DİE, Eylül-1981, s.1

TABLO:2

Türkiye'de Aktif Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Yıl:1982

Sektörler	İstanbul Bölgesi	Ankara Bölgesi	Doğu Ana- dolü Böl- gesi	Türkiye
Tarım	44.38	46.49	79.74	66.89
İstihraç	1.86	0.39	0.30	0.65
İmalât	17.84	10.57	3.27	8.64
Eletrik-Gaz-Su	0.28	0.23	0.04	0.12
İnşaat	4.01	3.77	2.66	3.07
Opıtan ve Perakende Ticaret	7.75	7.14	2.62	4.66
İlaştırma-Haberleşme	4.12	3.68	1.92	2.77
Malı Kurumlar	3.20	2.44	0.31	1.28
Poplum Hizmetleri	14.75	23.30	8.17	10.61
İyi Tanımlanmayan Hizmetler	2.17	1.90	0.92	1.31
TOPLAM	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak;

Ayda ERAYDIN; Bölgesel Gelişme (Durum,Politikalar,Uygulama) Sektör Raporu,DPT Yayın No:1854,SPB:360,Ankara-1982,s.38

Tablo'dan da izlendiği gibi ,Doğu Anadolu Bölgesiyle ,İstanbul ve diğer gelişmiş bölgeler arasında nüfusun çeşitli faaliyet kollarına göre dağılımında önemli farklar vardır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ,tarım sektörü dışındaki tüm faaliyet kollarında çalışanların nispi oranlarının,Türkiye ortalamasının altında olduğunu saptıyoruz.Tablo'ya göre,imalât sanayinde çalışanların payı Doğu Anadolu Bölgesi'nde aktif nüfusun % 3.27'sine erişirken,aynı oran İstanbul Bölgesi'nde % 17.48,Ankara Bölgesi'nde % 10.57 ve Türkiye ortalaması ise % 8.64'dür.İnşaat sanayinde çalışanların oranı,Doğu Anadolu'da aktif nüfusun % 2.66'sı iken İstanbul Bölgesi'nde bu oran % 4.01 ,Ankara Bölgesi'nde % 3.77 ve Türkiye ortalaması da % 3.07'dir.

Yine aynı şekilde ulaştırma-haberleşme hizmetlerinde çalışan aktif nüfusun payı,Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 1.92 iken,söz konusu oran İstanbul bölgesi'nde % 4.12,Ankara Bölgesi'nde % 3.68 ve Türkiye ortalaması ise % 2.77 'dir.

Tablo'ya göre,Doğu Anadolu Bölgesi endüstrileşme açısından diğer bölgelere oranla geri bir düzeydedir.

1980 yılında Türkiye'deki tüm özel işletmelerin % 10'u ,kamu sektörüne ait işletmelerin % 18'inin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunması,endüstrileşmeyi teşvik etmek için yeterli bir oran olması söylenebilir(1).

(1)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.185;

Şener DİLEK ; A.g.e.,s.18

4-Milli Gelir

Bölgeler arası dengesizlikler konusunda kullanılan ana göstergelerden biri gelir düzeyindeki farklılaşmaları belirten kişi başına düşen GSMH değerleridir.

Tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerin bölgeler arası dengeli dağılımı fert başına düşen GSMH değerinin de farklı olmasına yol açmaktadır.

1978 yılı verilerine göre,İstanbul bölgesi,GSMH'nın % 33.39'ına sahipken,Doğu Anadolu'yu oluşturan 19 il ancak GSMH'nın %12.17'sine sahiptir(1).

1968 sabit fiyatlarına göre hesaplanan 1978 yılı rakamlarına göre fert başına düşen GSMH'nın Türkiye ortalaması 100 olarak kabul edildiğinde,İstanbul bölgesinde fert başına düşen GSMH 165.83'e yükselirken,Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 62.52 olarak belirlenmiştir. Türkiye ortalamasının % 65.93'lük bir rakamla üzerinde bulunmaktadır(2).

1985 yılında,DİE'ce yapılan hesaplamalara göre GSMH'nın cari fiyatlarla 27.590 milyar TL., 1968 sabit fiyatları ile 257 milyar TL.olarak gerçekleşmiştir.Bu değerlere göre,GSMH'nın 1984 yılındaki gelişmesinden cari fiyatlarla % 50,6, sabit fiyatlarla % 4.9 daha hızlı olduğu saptanmıştır(3).

Tarım sektörünün gelişme hızında cari fiyatlarla % 33,3 , sabit fiyatlarla % 2,2,sanayi sektörünün gelişme hızında cari fiyat-

(1)-Ayda ERAYDIN;Bölgesel Gelişme,A.g.e.,s.29

(2)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.187;

Şener DİLEK;A.g.e.,s.21

Türkiye Ekonomisi Bülteni, Akbank T.A.Ş., Sayı:7, Temmuz, 1978

(3)-DESİYAB; Yıllık Rapor 1985,Ankara,s.12

larla %60,sabit fiyatlarla % 6,1'lik bir artış olacağı,hizmetler sektörünün ise cari fiyatlarla % 46,6 ,sabit fiyatlarla % 3'lük bir artış kaydedeceği hesaplanmıştır(1).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarım sektöründe çalışan aktif nüfusun % 79,74'lük oranı göz önünde bulundurulacak olursa,sanayi sektöründeki gelişme hızının,tarım sektöründeki gelişme hızından daha yüksek olması,tarım sektöründe çalışan aktif nüfusun,kişi başına düşen GSMH değerinin,sanayi sektöründe çalışan aktif nüfusun kişi başına düşen GSMH değerinden daha düşük olabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

5-Ulaşım İmkânları

Bilindiği gibi,bir bölgenin kalkınmasında,ulaşım imkânlarının gelişmiş olmasının büyük rolü vardır.Üretim ve tüketim merkezlerinin birbirlerine bağlanması yollar vasıtasıyla olmaktadır.

Ulaşım imkânları yönünden Doğu Anadolu Bölgesi ile Ege Bölgesi karşılaştırıldığında ,Doğu Anadolu Bölgesi aleyhine bir dengesizlik olduğu ortaya çıkacaktır.Bu dengesizlik,karayollarında olduğu gibi hava yollarında da görülecektir(2).

Türkiye'de 1 km² araziye 0.0406 km yol düşerken,Doğu Anadolu Bölgesi'nde 0.0335 km yol düşmektedir.Bu iki sayı arasındaki fark,Doğu Anadolu'da yolların bozuk ve kalitesiz olduğunun gösterilmesi halinde daha da büyüyecektir.Türkiye'deki yolların % 8,6'sı taşıtın geçit vermezken bu fark Doğu Anadolu'da % 15,4'e yükselmek-

(1)-DESİYAB; Yıllık Rapor 1985....,A.g.e.,s.13

(2)-Zeynel DİNLER;A.g.e.,s.188;

Şener DİLEK; A.g.e.,s.21

edir.Dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi ulaşım imkânları açısından diğer bölgelere göre daha dezavantajlıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi,demiryolları ve Hava yolları bakımından ülke ortalamasının altında bulunmaktadır.Bölgedeki demiryolları,ülke demiryollarının % 24'üne sahiptir.Fakat havayolları açısından ülke ortalamasının çok çok altında kalmaktadır.Uluslararası havaalanına sahip olmayan bölgelerden biridir(1).

6-Sağlık Hizmetleri

Devlet politikasının temel gayesi,sağlık hizmetlerini ülke düzeyine dengeli bir şekilde yaymaktır.Bu amaçla 1961 yılında 224 sayılı "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun" çıkarılmıştır.Söz konusu kanuna göre 15 yıllık sürede,sağlık hizmetlerinin ülkenin en uç noktalarına kadar götürülebileceği plân kapsamına alınmıştı.Ne var ki çıkarılan kanun amacına ulaşamamıştır ve bölgeler arasındaki sağlık hizmetleri alanında da bir denge sağlanamamıştır.

Devlet 1982 yılında aynı amaca ulaşabilmek için 47 il'e sağlık hizmetlerini götürmüştür.Böylece ülke nüfusunun % 56,6'sı, ülke yüzölçümünün % 73,6'sı sağlık hizmetlerine kavuşmuştur(2).

Sağlık hizmetlerinin götürülmesinde öncelikli olarak Doğu ve Güneydoğu illeri birinci sırayı almıştır.Sağlık ocaklarının % 23'ünden fazlasının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yapılması kararlaştırılmıştır.Bugün,Türkiye genelindeki 2966 sağlık ocağından 591'i söz konusu bölgelerde bulunmaktadır(3).

(1)-V.Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Sektörel Gelişmeler

1985-1989,DPT Yayın No:1975,Ocak-1985,Ankara,s.238

(2)-Zeynel DİNLER ;A.g.e.,s.189

(3)-V.Beş Yıllık Kalkınma.....,A.g.e.,s.239

Bölgedeki doktor ihtiyacında 1982 yılında çıkarılan "Mecburi izmet Yasası" ile giderilmeye çalışılmıştır.

1980 yılı sonu itibariyle Doğu Anadolu'daki sağlık personeli, tüm Türkiye'deki personel sayısı ile karşılaştırıldığında, düşük bir oran ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Türkiye'deki hekimlerin 7,2'sinin, diş tabiplerinin % 6,1'inin, eczacıların % 8,4'ünün, hemşirelerin % 13,6, ebelerin % 18,9'unun Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunduğu saptanmaktadır(1).

Türkiye'de 10 bin kişiye 22,2 yatak düşerken bu rakam İstanbul Bölgesi'nde 37,39, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise 15,7dir. Öte yandan Türkiye'de 10 bin kişiye 5,70 hekim düşerken, İstanbul Bölgesi'nde 9,81, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise 1,96dir. Diğer sağlık personeli bakımından da Türkiye ortalamasının altındadır(2).

Sağlık hizmetlerinin ülke sathında dengeli bir şekilde dağıtılması amacıyla çıkarılan yasalara rağmen Doğu ile Batı arasındaki dengesizliğin giderilmediği görülmektedir. Bu dengesizliği etkiliyen nedenler arasında Doğu bölgelerinde kışların sert geçmesi, ulaşım imkânlarının elverişli olmayışı, yerleşme birimlerinin düzenli olmayışı gibi faktörler de dengesizliği arttırmaktadır.

7-Eğitim Hizmetleri

Çeşitli dengesizlikleri bünyesinde toplayan Doğu Anadolu Bölgesi eğitim hizmetleri bakımından da geri kalmıştır. Doğu Anado-

(1)-Şener DİLEK ; A.g.e.,s.23

(2)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.190;

Orhan TÜRKDOĞAN; Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması, Erzurum-1971, s.25

u Bölgesi'nde eğitim hizmetleri gerek sayı olarak,gerekse kalite, eğitim araç ve gereçleri açısından düşük bir düzeyde bulunmakta - ır.

Bölgedeki okur-yazarlık oranı Türkiye ortalamasının altın- a kalmaktadır.1985 yılında İstanbul Bölgesi'nde okuma-yazma oranı 6 yaş ve yukarısı) % 97.58 iken ,Bursa Bölgesi'nde % 89.0 ve Di- arbakır Bölgesi'nde % 52.64'dür .Bu oran Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 64,21 dir ki Türkiye ortalaması olan % 77.0 sayısından düşüktür. Bölgede okur-yazarlık oranının düşükluğunun yanında,öğrencilerin başarı durumlarının da iyi olmadığı belirtilmektedir.1976 yılın- la yapılan bir araştırmaya göre,üniversiteye girişte Marmara Böl- gesi'ndeki başarı oranının,Doğu Anadolu Bölgesi'nin 2.3 katına e- rit olduğu ortaya çıkarılmıştır(1).

Doğu Anadolu Bölgesi liselerindeki bu başarısızlığın temel nedeni,liselerde öğretmen açığının bulunması ve yeterli bir eğitim düzeyinin verilememiş olmasından kaynaklanmaktadır.Ayrıca aile çev- resi ve toplumun sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyide başarıyı et- rilememektedir.

(1)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.191;

Şener DİLEK ; A.g.e.,s.23;

Cemal MIHÇIOĞLU; Eğitimde Yörelerarası Dengesizlik,S.B.F. Ya- yını,Ankara-1980,s.35

8-Diğer Göstergeler

Bölgeler arası dengesizliğin göstergeleri olarak daha birçok kriterler gösterilebilir. Ancak, bunları ayrıntılı bir şekilde incelemeden bazılarının üzerinde kısaca durulması konumuz açısından yararlı olabilir.

a-Bölgelere Göre Elektrik Enerjisi Tüketimi

Bölgeler arası gelişmişlik düzeyini belirlemede kullanılan ölçütlerden birisi de ,elektrik enerjisi tüketimidir.

Elektrik enerjisinin en fazla tüketildiği bölge gelişmiş bölge olarak ifade edilir. Örneğin, sanayinin en fazla olduğu bölgede enerji tüketiminde fazla olmaktadır. İstanbul Bölgesi'nde kişi başına tüketilen elektrik enerjisi 904 kwh iken ,Erzurum Bölgesi'nde 125 kwh'tır. Bu sayının Türkiye ortalaması ise 193 kwh'tır(1).

Konutlarda tüketilen enerji miktarı ise İstanbul'da 107 kwh, Erzurum'da 65, Türkiye ortalaması ise 75 olarak hesaplanmıştır(2).

Görüldüğü gibi, gelişmiş bölgede kişi başına tüketilen elektrik enerjisi fazla iken az gelişmiş bölgelerde daha düşüktür. Burada elektrik enerjisi tüketiminin gelir düzeyi ile yakın ilişkisi olduğu belirtilebilir.

b-Haberleşme İmkânları

Daha öncede belirtildiği gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüzey şekillerinin dağlık ve engebeli oluşu haberleşme sistemleri-

(1)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.192

Şener DİLEK ; A.g.e.,s.21

(2)-Zeynel DİNLER; A.g.e.,s.193

i önemli ölçüde etkilemektedir.Türkiye'deki telekslerin % 6'sı oğu Anadolu Bölgesi'ndedir.Bu oranın düşük olması,bölgenin ticari gelişme yönünden geri olduğunu göstermektedir(1).

c.-Beslenme Yetersizliği

Bölgeler arası dengesizliğin diğer bir göstergesi olarakta eslenme yetersizliği gösterilebilir.Az gelişmiş bölgelerde kişi aşına tüketilen ekmek miktarı, gelişmiş bölgelere nazaran daha yüksektir.Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir kişinin alabil-iği kalori miktarı 2200 ile 2700 arasında değişirken,bu oran gelişmiş bölgelerde daha da yüksektir(2).

Düşük beslenme olarak nitelendirilen kişi başına 2000 kalori nin altına düşen hane halkı oranı Türkiye'de % 17,4 olduğu halde, oğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 22,2'dir.Hayvansal protein tüketimi de düşüktür.Tüketici birimi başına ortalama protein tüketimi günde 81,28 gr.dır.Bölgede ailelerin % 26,6'sı çok düşük, 16,9'u düşük düzeyde protein tüketmektedirler(3).

Bölgede ekmek,tahıl ve yoğurt tüketimi Türkiye ortalaması- nın üzerinde bulunmaktadır.Diğer proteinli gıda maddelerinden et, balık,tavuk,süt gibi ürünlerin tüketimlerini arttırıcı tedbirlere ihtiyaç vardır.

1)-Şener DİLEK; A.g.e.,s.21

2)-Cavit Orhan TÜTENGİL;Az Gelişmenin Sosyolojisi,İstanbul Üniver- sitesi Yayınlarından No:1555,İktisat Fakültesi Yayını No:282, İstanbul-1970,s.34

3)-Orhan KÖKSAL;Türkiye 1974 Beslenme-Sağlık ve Gıda Tüketimi A- raştırması,Ankara-1977,s.199

III-PLÂNLİ DÖNEMDE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Bu başlık altında plânlı dönemde bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi amacıyla az gelişmiş bölgelere yapılan yatırımlar üzerinde bilgi verilmeye çalışılacaktır.

A-I.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi

I.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Döneminde,özellikle üzerinde durulan konulardan biri bölgelere göre kamu yatırımlarının dağılımının düzenlenerek ,yatırımlardan bölgelerin dengeli ölçüde yararlanması politikası amaç olarak benimsenmiştir.

Özellikle nüfusu,kaynak ve iktisadi etkinliklerle orantılı olarak dağıtılarak,daha dengeli bir gelir dağılışı sağlamak üzere yatırımların yapılmasında bölgelerin göz önünde tutulması,en yüksek iktisadi ve sosyal üretkenliğin elde edileceği büyüme noktasına kaynakların öncelikle ve geniş ölçüde ayrılması yoluyla genel verimlilik derecesini yükseltmek,bölgeler arası dengesizlikleri gidermek ve geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkınmasını sağlamak için hedefler koymuştur(1).

Az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması amacıyla I.B.Y.K plânında ,sağlık hizmetleri ile orada çalışan personelin ücretle-

1)-Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı,Ocak 1963,Ankara,s.471;

Hüseyin KARAKAYALI; A.g.t.,s.96 ;

D.P.T.,Bölgesel.....,A.g.e.,s.144

rini arttırmak gibi tedbirlere ağırlık verilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yatırım yapacak olan özel teşebbüslere % 50 vergi indirimi de tanınmıştır.

Yine I.B.Y.K.Plânı döneminde sağlık, eğitim, mesken gibi hizmet yatırımlarında söz konusu bölgelere büyük bir öncelik tanınmıştır. Tarıma yönelik yatırımlarda kalkınmada öncelikli yöreler ilk sırayı almıştır.

I.B.Y.K.Plânın da az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması amacıyla alınan tedbirlere rağmen uygulama aşamasında tersine bir durum göstermektedir. İmalât sanayinde az gelişmiş bölgelere yapılan yatırımlar gelişmiş bölgelere yapılan yatırımların çok çok altında kalmaktadır. Kalkınmada öncelikli yöreler yaklaşık 8,5 milyon liralık yatırım yapılırken gelişmiş bölgelere 3,9 milyar liralık yatırım yapılmıştır. Gelişmiş bölgelere yapılan yatırımlar toplam yatırımların % 82,01'ini oluştururken az gelişmiş bölgelerde bu oran % 17,99'dur(1).

B-II. Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi

II.B.Y.K.Plânı Döneminde de önceki plân dönemindeki yatırımlara devam edildi. Bu dönemde yatırım indirimi tavanının % 80'e kadar yükseltilmesini sağlayan 933 sayılı kanun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir(2).

(1)-Ömer ERTUNA; Sanayileşmenin Yapısal Sorunları (Seminer Tebliğleri), Ankara-1977, s.12;

Hüseyin KARAKAYALI; A.g.t., s.120

(2)-D.P.T., II. Beş Yıllık Kalkınma Plânı 1967-1971, Ankara, s.136

Yine aynı dönemde Doğu Anadolu Bölgesi için özel bölge plânı yapılması kabul edilmesine rağmen gerçekleştirilememiştir. Buna neden olarak bölgeler arasında bir farkın olmadığı belirtilerek, bölgelere göre özel plân hazırlanmasının, milli plânın zedeleneceği görüşü ileri sürülmüştür(1).

Bölge gelişmesi ve bölgeler arası dengesizliklerle daha yakından ilgilenmek amacıyla bu dönemde "Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi"nin kurulması (1971) kararlaştırılmıştır(2).

Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesinin amacı, bölgeler arası dengesiz gelişmenin daha da büyümesini önlemek, zaman içerisinde dengeli bir gelişmeye imkân hazırlamak amacıyla ülke bazında araştırmalar yaparak il ve ilçe seviyesinde ekonomik ve sosyal yapıyı incelemektir(3).

Kalkınmada Öncelikli Yörelere planlanacak olan yatırımlar, önemli ölçüde mevcut ve potansiyel kaynakları harekete geçirecek ve söz konusu bölgelerin gelişmesinde itici güç olabilecek sektörlerde gerçekleştirilecektir. Yine bu plan döneminde az gelişmiş bölgelere götürülecek yatırımlarla bu yatırımları destekleyecek altyapı yatırımlarının da beraber yapılması öngörülmektedir(4).

Kalkınmada öncelikli yörelerdeki mevcut potansiyelin değerlendirilmesinde büyük ölçekli yatırımların yanı sıra küçük ölçekli

(1)-D.P.T.;II.Bes Yıllık,A.g.e.,s.136

(2)-D.P.T.;Kalkınmada Öncelikli Yörelere Bazı İller, Aralık-1986, Ankara, s.1 vd.

(3)-D.P.T.;II.Bes Yıllık Kalkınma,A.g.e.,s.137

(4)-D.P.T.;Kalkınmada Öncelikli.....,A.g.e.,s.2

e emek-yoğun sanayi projelerinin yapılması da plana dahil edilmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yatırım yapacak işletmelerin teşvik edilebilmeleri için, dışsatım garantili uzun ve orta vadeli yatırım kredisinde vergi, resim ve harç istisnası belgesi verilirken alınan dışsatım yüklenmelerindeki miktar ve değerler, normal bölgelere göre yarı yarıya azaltılır. Normal bölge yatırımları için vergi, resim ve harç istisnası isteminde, dışsatım yüklenilen miktarı 500.000 ₺'dan az olmamak üzere yıllık üretimin %25'i'dir. Kalkınmada Öncelikli Yörelere bu değerler % 50 azaltılarak uygulanır(1).

Kalkınmada öncelikli yörelerde uygulanan bir özendirici teşvik de orta vadeli kredilerde faiz farkı ödemesi ile ilgilidir. Normal yöredeki yatırımlarda toplam yatırımın en az % 40'ının yatırımı öz kaynağından karşılanması aranırken, Kalkınmada öncelikli yörelerde öz kaynak oranı en az % 20'dir(2).

Sonuç olarak, özel kesim yatırımları, dış ticaret, kredi ve vergi politikaları ve uygulanan çeşitli özendirme araçlarına rağmen, II. Plan Döneminde de az gelişmiş bölgelere çekilememiştir. Öz konusu dönemde devlet yatırımlarının da yeterli olduğu söylenebilir.

1)-DPT; Tesvik Belgesi Almış Özel Kesim Projelerinin 1975 Yılı Sonu İtibariyle Genel Görünümü, Yayın No:1484, Ankara, Haziran 1976, s.40

2)-DPT; Tesvik Belgesi , A.g.e., s.41

C-III.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi

Ülkemizde bölgeler arası varolan ekonomik,sosyal ve kültürel dengesizlikler,III.B.Y.K.Plânı döneminde de devam etmiştir.Bu plân döneminde bölgesel gelişmeye yönelik belirli bir politika oluşturulup uygulanmamıştır.

III.B.Y.K.Plânında,kalkınmada öncelikli yörelerin;tabii kaynak,beşeri kaynak,şehirleşme,ulaşım ve haberleşme ağı boyutlarını ihtiva eden ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi amaçlayan milli plânın sektörel düzeydeki dengeleri ile uyumlu bir yaklaşım içinde aşamalı programlara dayalı birbirini tamamlayan tedbirlerle kalkındırılmaları amaçlanmıştır(1).

Bu amaçlar doğrultusunda kalkınmada öncelikli yöreler tesbit edilmiş (I.Plân Döneminde Kalkınmada Öncelikli İller 23 iken II.Plân Döneminde 33 ve III.Plân Döneminde de 40 olarak belirlenmiştir) ve plânda belirtilen boyutları ihtiva eden bir araştırma "Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi Araştırması" adı altında yürütülmüştür(2).

Ekonomik ve sosyal gelişmeye yönelik mahalli kalkınmanın zorunlu kıldığı,milli plân tercihlerine göre yatırım programlarına giremeyen veya yıl içinde bu yöreler için ortaya çıkan bazı yatırım kararlarının uygulanmasında kullanılmak üzere 1977 yılında DPT Bütçesine "Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Dengeleme Transferi" adı altında bir ödenek konulmuştur.Bu ödenek ile Kars hayvancılığının geliştirilmesi,Güneydoğu Anadolu'da Kuraklığa kar-

(1)-DPT;III.Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1973-1977),Ankara,s.401

(2)-Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi,Cilt:I ve II,

1 Duyarlılığı Azaltma Projesi ve Hakkari Hayvancılığı Sorunlarının ısa Vadeli Çözümü Projesi'nin desteklenmesi ve bu yolla uygulamadaki darboğazların giderilmesinde kullanılmıştır(1).

Yine bu dönemde az gelişmiş bölgelerden sayılan Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi hazırlanarak finansmanı Dünya Bankası'ndan karşılanmıştır.Bu Projenin amacında Çorum-Çankırı ve dolaylaında ki tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine yönelik bir proedir.1975-1981 yılları için verilecek kredi tutarı 75 milyon TL. lup toplam kredi tutarı ise 142.1 milyon liradır(2).

Kırsal kalkınmaya yönelik olarak hazırlanan bu tür projelerin asıl gayeleri şu noktalar etrafında toplanabilir(3).

-Az gelişmiş bölgelerin belirli ürün için sahip olduğu,ekonomik,ekolojik avantajları,teknolojik gelişme ve kaynak imkânlarıya değerlendirilmesine çalışmak,

-Bölgesel düzeyde maliyetlerin,gözönünde bulundurularak giri ve ürün fiyatlarının belirlenmesine çalışmak,kamu alt yapı yatırımlarını yönlendirerek kaynak israfını önlemek ve yatırım önceliklerini saptamak,

-Uzun dönemde ortaya çıkabilecek iç ve dış talep değişikliği le tarım teknolojisinde ortaya çıkan yeniliklere göre üretim prog-

1)-Kalkınmada Öncelikli Yörelerin Tesbiti ve Bu Yörelerdeki Tesvik Tedbirleri,DPT Yayını,1963-1981 Dönemi,Ankara,s.5;

III.Beş Yıllık Kalkınma,A.g.e.,s.403

2)-Çorum-Çankırı Kırsal.....,A.g.e.,s.5 vd.;

Dünya Bankası (IBRD) Kredisi Kullanan Projelerin Uygulama Durumları Sorunları ve İşlerlikleri için Önlemler,DPT Yayını,Haziran-1978,Ankara,s.13

3)-Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi,Cilt:II,KÖYB Yayını,Nisan-1984, Ankara,s.341-342

amlarının yönlendirilmesi,

-Atıl kapasite yaratmadan,tarımsal sanayinin yerleşim ve se-
imini ıskı tutmak,

-Bölgeler arası,sosyo-ekonomik dengesizliği gidermek,işgücü
otansiyelini en rasyonel şekilde değerlendirmek ve göçleri dur-
urmak,

-Kırsal kesime götürülmek istenen hizmetlerde önceliklerin
elirlenmesine yardımcı olmak,

-Girdi ve ürün taşımacılığını düzenleyerek döviz ve gereksiz
ider savurganlığının önlenilmesine çalışmak,

-Yeni köy yollarının yapılması ve mevcutlarının geliştiril-
esinin yanında köylere içme suyunun götürülmesi,

-Bölgede eğitim ve öğretim kurumlarının yaygınlaştırılması-
a ve böylece de üretim faktörlerinin verimliliğinin arttırılması-
a çalışmak gibi amaçların yerine getirtilebilmesi için projenin
ontrol edilmesi ve sağladığı yararların değerlendirilmesini gerek-
i görmektedir(1).

III.Beş Yıllık Kalkınma Planında da öngörülen bu tedbirle-
in uygulamada gerçekleştirilmediği görülür.Planlı dönemde kamu ya-
arımlarının kalkınmada öncelikli iller ve diğer iller arasındaki
ağılımına bakılacak olursa 40 il'e yapılan toplam kamu yatırımları
ıktarı 2,9 milyon lira iken,diğer illerin payı ise 58,4 milyon-
ur.Söz konusu bölgelere yapılan bu yatırımların büyük bir kısmı
a enerji,eğitim,ulaşım ve haberleşme hizmetlerini kapsamaktadır(1).

1)-Kamu Yatırımlarının Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Diğer İl-

ler İtibariyle Dağılımı (1963-1981 Dönemi),D.P.T.Yayın. No:

1820,KÖYB:28, Temmuz 1982, Ankara, s.8

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

D-IV.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi

IV.B.Y.K.Plânı döneminde hizmetler,altyapı ve sanayinin ülke mekânında dağılım politikalarının saptanışı,bu tesislerin yer seçimi kararlarının alınışı,mahalli yatırım girişimlerinin yönlendirilmesi ve özendirilmesi amaçlanmaktadır.Özendirme önlemleri,sanayinin bölgeler arası dengesiz dağılımını giderecek yönde kullanılacaktır.Buna göre özendirme sistemi,mal ve mekân bazında kademelendirilecek,alınacak önlemler bölgeler için farklılaştırılacaktır(1).

IV.B.Y.K.Plânı döneminde, ülkenin gelişmesi gözönünde bulundurularak,kamu ve özel sektörün işbirliği yapmaları da ilke olarak benimsenmiştir.Geri kalmış bölgelerin kalkındırılabilmelerini sağlamak amacıyla,bu bölgelerde yapılacak yatırımların konu ve büyüklük seçiminde ,dış pazarlar açısından taşıdığı coğrafi konum özellikleri dikkate alınması prensip olarak kararlaştırılmıştır(2).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin tarım kesiminde mevcut potansiyelden en üst düzeyde yararlanılması,gelecekteki önemli somut projelerin işlerliği,ekonomik ve toplumsal yapıda gerekli değişikliklerin gerçekleştirilmesi için toprak-insan ilişkisinin düzenlenmesi plân kapsamındadır.Bu amaçla kamu arazilerin kullanılmasında değişiklik yapılması istenilmektedir.Bu bölgelerde hayvancılığın geliştirilebilmesi için hayvancılığın tüm yönlerini kap-

(1)-DPT;IV.Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1979-1983),Ankara,s.290

(2)-DPT;IV.Beş Yıllık,A.g.e.,s.291;

Ayda ERAYDIN;Bölgesel,A.g.e.,s.144

sayan ve sorunların birbiriyle ilişkilerini gözeten bu konuda görevli kamu örgütleri arasında işbirliğini esas alan ve hayvancılığı ilgili sanayilerle birlikte düşünen geniş kapsamlı proje çalışmaları, plânın ilk yılı içinde tamamlanması ilke olarak benimsenmiştir(1).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin birbirleriyle ve ilkenin öteki bölgeleriyle bütünleşme düzeylerini arttırmak için bölgesel merkezler arası ulaşım zamanını kısaltıcı bir ulaşım ağıının oluşturulması ve bölgeler arasında yol bağlantılarının iyileştirilmesi plânlanmıştır.

Geri kalmış bölgelerdeki Devlet yatırımlarının gecikmesinin önemli nedenlerinden, inşaat girdilerinin zamanında sağlanamaması, inşaat mevsim kısalığı, nitelikli personel eksikliği gibi sorunları saymamız mümkündür.

IV.Plân döneminde yatırımların en fazla yapıldığı bölgeler, Bölge IV İzmir, Bölge I İstanbul, Bölge V Ankara olarak görülüyor olsa da kişi başına en yüksek olanları da Bölge X Sivas ve Bölge XII Gaziantep olarak görülmektedir. Yine aynı şekilde IV Plân döneminde kişi başına eğitim hizmetleri yatırımları az gelişmiş bölgelerle artışlar kaydetmiştir(2).

IV.Plân döneminde de bölgesel dengesizliği gidermeye yönelik çeşitli politikalar benimsenmiş olmasına rağmen bölgeler arası denge sağlanamamıştır. Bu dönemde az gelişmiş bölgelere göçler devam etmiştir. Tarımda çalışan nüfus miktarında azalmalar olmuşsa da istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Dolayısıyla kişi başına düşen gelir-

(1)-DPT; IV.Bes Yıllık, Ag.e., s.291

(2)-Ayda ERAYDIN; Bölgesel, A.g.e., s.145

de de önemli artışlar meydana gelmemiştir.

E-V.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi

V.Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nın da temel amacı daha önceki plânlarda olduğu gibi "Kalkınmada Öncelikli Yörelere" in geliştirilmesine yönelik tedbirleri kapsamaktadır.

V.B.Y.K.Plânı da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkındırılmasının gerçekleştirilmesi amaçlanan temel hedeflerden biri olarak kabul edilmiştir ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının azaltılması üzerinde durulmuştur(1).

Kalkınmada Öncelikli Yörelere plânlanacak olan sanayiler, önemli ölçüde mevcut ve potansiyel kaynakları harekete geçirecek ve o bölgelerin gelişmesinde itici güç olabilecek sektörlerde gerçekleştirilecektir.Bu amaçla sözkonusu bölgeler,götürülecek yatırımlarla,bu yatırımları destekleyecek altyapı yatırımlarının beraberce plânlanması ve bunlar için her yıl bütçeden belirli bir ödenek ayrılmasının yanında bütçe dışı "Konut Fonu"na benzer bir fonun oluşturulması kararlaştırılmıştır(2).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde,özellikle Orta-Doğu pazarına yönelik,taşıma maliyetlerine duyarlı mal üreten işletmelerin (hayvancılığa dayalı ürünler) kurulmaları teşvik edilerek, bu tür işletmelerde çalışan personelin ücretlerinin yükseltilmesi ve lojman temin edilmesi plânlanmıştır(3).

(1)-DPT;V.Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1985-1989),No:1974,s.163

(2)-DPT;V.Beş Yıllık Kalkınma Plânında Öncelikli Yörelere ilgili
Olarak Yer Alan Hususlar, Ocak-1984,s.1

(3)-DPT;V.Beş Yıllık,A.g.e.,s.164

Bölgede yatırım yapacak işletmelere,yöre halkının da ortak edilmesi ve devlet tarafından desteklenmesi plân kapsamındadır. Küneydoğu Anadolu Projesini entegre bir proje anlayışı içinde geliştirmek amacıyla ilgili kuruluşlar arasında etkin bir işbirliği sağlanacaktır.Bunun için bölgede bir koordinasyon ünitesinin kurulması gerekecektir(1).

Tesvik tedbirleri,sektörler ve öncelikli il grupları itibarıyla,farklı nisbet ve kapsamda uygulanacaktır.V.Beş Yıllık Plân döneminde,tesvik tedbirlerinden beklenen sonucun alınabilmesi gereğiyle,her türlü yatırım faaliyetinde ihtiyaç duyulan enerji ve diğer altyapının devlet tarafından yeterli ölçülerde ve zamanında götürülmeside karara bağlanmıştır(2).

Az gelişmiş bölgelerde yer alacak imalât sanayi birimlerine işletme kredisi sağlanacak,bu kredilere vergi,resim,harç istisnası uygulaması getirilerek ucuz maliyetli kredilendirmeye tabi tutulacaktır.

IV-PLÂNLİ DÖNEMDEKİ BÖLGESEL GELİŞMEYE YÖNELİK POLİTİKALARIN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Bölgesel gelişmeye yönelik çalışmalar DPT kurulmadan önce İmar ve İskân Bakanlığı, Bölge Plânlama Dairesi tarafından yürütülmekte idi. DPT'nin kurulmasıyla bu çalışmalar iki kurum tarafından ortaklaşa yürütülmeye başlanmış, sektörel gelişme esasına göre hazırlanan kalkınma plânlarında, sektörel gelişmeye mekân boyutunun kazandırılabilmesi için, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikanın izlenmesi öngörülmüştür.

Bölgesel gelişmeye yönelik 5'er yıllık kalkınma plânlarının değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir.

İlk iki plân döneminde, bölgesel plânlama öngörülürken, III. Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda bu görüş terkedilerek, kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesine önem verilmiştir.

IV. Beş Yıllık Dönemde ise, bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltıcı politikanın başarılı olamadığı belirtilmiş olmasına karşın, Kalkınmada Öncelikli Bölgeler olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınması için bu yaklaşım çerçevesinde çözüm aranmıştır.

V. Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda tekrar birinci ve ikinci plân dönemindeki uygulamalara dönülerek, bölge plânlama benimsenmiş ve aynı zamanda da üçüncü ve dördüncü plânda yer verilen Kalkınmada Öncelikli Yöre uygulamasının devamı öngörülmüştür.

Sonuç olarak beş kalkınma plânında da ,milli plânla bölgesel gelişme, bir bütün olarak ele alınmamıştır. Milli plânın bölgeselleşmesine doğru gitmek gerekirken, bundan uzaklaşıp, Kalkınmada Öncelikli İl'ler diye ayırma tabi tutulmuştur. Fakat bu tür uy-

gulamaların da başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.Çünkü bölgeler arası dengesizliği azaltıcı etkileri görülmemektedir.

Dolayısıyla plânlı dönemde bölgesel dengesizliğin giderilmesinde başarılı sonuçlar alındığı söylenememektedir.

Bu açıklamalardan sonra III.Bölümde az gelişmiş bölgelerden Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin kalkındırılmasında GAP Projesinin önemine değinilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

I-GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Bu başlık altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin konumu,ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde durulacaktır.

A-Bölgenin Coğrafi Konumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi,yurdumuzun yedi coğrafi bölgesinden biridir.Antitoros'ların oluşturduğu yayın güneyinde kalan ve Suriye,İrak sınırları ile çevrili,az engebeli büyük düzlüklerden oluşmaktadır.Bölgenin toplam alanı 74.000 kilometre karedir(1).

Bu alan içinde Batıdan doğuya doğru Gaziantep,Adıyaman,Şanlıurfa,Diyarbakır,Mardin ve Siirt illeri bulunmaktadır.

1-Yüzey Şekli

Güneydoğu Anadolu Bölgesi az yüksek bir plato görünümünde olup,birçok çanaklaşmış havzalar ve alçak tepelerden oluşmaktadır.Bölgenin belli başlı ovaları Gaziantep ve Urfa illerinde bulunmaktadır.Gaziantep-Urfa ovası,Karacadağ'ın batısında,Suriye sınırına doğru uzanan az eğimli vadiler ve düzlüklerden oluşmaktadır(2).

Ovanın kuzeyinde yükseklik 800 ile 1500 metre arasında de-

1)-DSİ,Güneydoğu Anadolu Projesi, Ankara-1980,s.1 ;

Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi,Burak Reklam ve Matbaacılık,Şanlıurfa-1987,s.10

2)-Dündar SAĞLAM; Türkiye Ekonomisi,Sanem Matbaası,Ankara-1975,
s.4 vd.

gişen dağlar yer almaktadır.Suf Dağı,Karadağ,Arat Dağı,Kartal Dağı gibi sözü geçen ovalar Hatay-Maraş Çukuru ile Akdeniz Bölgesi'nden ayrılır(1).

Gaziantep Ovalarının 50 kilometre kuzeyinde yer alan Araban Ovasının batı ve güneybatı kısımları engebeli,doğu ve güneyi ise düzlük alanlardan oluşmaktadır.Ovanın kuzeyini kaplayan yüksek dağlar,güneye doğru alçalarak inerler(2).

Gaziantep Ovasından sonra bölgenin ikinci ovası ise Harran'dır.Harran Ovası,Şanlıurfa il sınırları içerisinde bulunan ve Mardin il sınırına kadar uzanmaktadır.Bu ovanın tamamı"GAP" Projesi ile sulanılması düşünülmektedir.

Adıyaman ilindeki belli başlı ovalar ise,Adıyaman,Besni-Key-sun ve Kızılın ovalarıdır.Karacadağ'ın doğusunda yer alan Diyarbakır havzası,kuzeyde ve doğudan Bitlis kütlesi ile güneyden ise Mardin-Midyat eşiği ile sınırlanmıştır.Bu yöredeki dağların en önemlileri ise Akdağ,Akçakara Dağı ve Sasan Dağı'dır(3).

Güneyde Savur-Germav boyunca 1000-1500 metre yüksekliğinde bir sıra yükseltiler görülmektedir.Bunların güneyinde ise Aşağı Fırat'ın en önemli ovaları Mardin,Ceylanpınar ve Nusaybin ovaları uzanmaktadır.Kuzeyde ise çoğunlukla arızalı,kırıklı ve düzgün olmayan yüzeyli Fırat yöresi dışında,lav akımları ile oluşan ovalar uzanmaktadır.Lav arazilerinin güney uzanımı olan ovadan 300 metre yükseklikte bulunan Tektük düzlüğü,Mardin-Ceylanpınar ovalarını,Urfa-Harran ovalarından ayırmakla beraber,tüm güney ovaları Suriye

(1)-DSİ, Güneydoğu,A.g.e.,s.2

(2)-Şanlıurfa Ticaret,A.g.e.,s.11

(3)-Dündar SAĞLAM; A.g.e.,s.5

sınırı boyunca birbirine bağlanmıştır.Karacadağ'ın batısında Sive-
rek-Hilvan ovası,Aşağı Fırat havzasının belli başlı düzlükleridir.

2-Suları

Bölgenin doğu ve batısından geçerek,güneye doğru akan Fırat
ve Dicle nehirleri bölgenin en önemli iki su kaynağıdır.

Fırat nehri Doğu Anadolu Bölgesi'nden doğar,Adıyaman'ın ku-
zeyinde Toroslari,kuzey-güney yönünde geçtikten sonra,batiya dö-
nerek Kâhta ve Göksu kollarını alır ve Karasu kavşağından sonra
tekrar güneye yönelerek Karkamış'ta sınırı geçer ve Suriye,İrak
ovalarına doğru akar.

Bölgenin ve Türkiye'nin ikinci büyük nehri olan Dicle ise
Hazar Gölü'nün yakınlarından doğar ve kuzey-güney yönünde akar.
Diyarbakır'ın hemen güneyinde doğuya yönelir bu arada kuzeyden
Anbarçay,Pamukçay,Salatçayı,Batman ve Garzan kollarını,güneyden
ise Göksu ve Savur çaylarını alır.Doğudan katılan Botan çayı kav-
şağından sonra tekrar güneye döner ve Cizre ilçesinden itibaren
bir süre Türkiye,Suriye sınırını oluşturur.Daha sonra Irak toprak-
larına girer(1).

Ülke sınırları içerisinde doğan ve uzun süre yurt dışına
akan bu iki nehir için,servetten kayıp olarak nitelemek mümkündür.
Nasıl ki petrol,Orta-Doğu ülkeleri için bir zenginlik kaynağı ise
söz konusu nehirlerde gelecekte Türkiye'nin zenginlik kaynağını
teşkil edecektir.

(1)-DSİ,Güneydoğu,A.g.e.,s.2;

Necmi SÖNMEZ,Ali BALABAN,Mehmet M.KARADENİZ;Güneydoğu Anadolu
Projesi ve Entegre Bölge Kalkınması Yaklaşımı,TÜBİTAK,Haziran
1985,Ankara,s.5

3-Yeraltı Zenginlikleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi yeraltı zenginlikleri yönünden ülkemizin en zengin bölgesidir. Demir, krom, bakır, kurşun ve çinko gibi çeşitli madenlerle birlikte ülkenin petrol üretimi de bu bölgeden karşılanmaktadır.

B-Bölgenin İklim Özellikleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu'ya göre daha alçak ve daha güneyde olduğundan kışlar ılık geçmektedir. Kış soğukları bölgenin doğusunda biraz daha sert geçmekle beraber, en soğuk ay olan Ocak'ta ortalama sıcaklık 2 derece ile -5 derece arasında değişmektedir.

Ocak ayının en sert geçtiği yıllarda ortalama sıcaklığın -20 dereceye kadar düştüğü de görülmüştür(1).

Buna karşılık yazları çok sıcak geçmekte, yazın ortalama sıcaklık 30 derecedir. Şanlıurfa'da ise sıcaklığın 46,5 dereceye kadar, hatta 50 dereceyi bulduğu görülmektedir. Bunun nedeni de Suriye çölüne yakın olmasından ileri gelmektedir(2).

Yıllık ortalama yağış, orta kesimlerde 500 mm'nin altındadır. Suriye çölüne doğru daha da düşer. (Ceylanpınar'ında 290 mm'dir) Bölgeyi kuzeyden çevreleyen dağların yağış getiren rüzgarlara bakan yamaçlarında (Hakkari Dağları) yıllık ortalama yağışlar 1000 mm'yi bulur(3). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla yağış aldığı mevsim ise kış aylarına rastlamaktadır.

(1)-Koray BAŞOL ; Türkiye Ekonomisi, 2. Basım, İstiklal Matbaası, İzmir-1985, s.16-17

(2)-Şanlıurfa Ticaret , A.g.e., s.15

(3)-Şanlıurfa Ticaret , A.g.e., s.16

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yıllık ortalama yağış ve sıcaklık durumunu gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

TABLO: 3

Güneydoğu Anadolu İllerinde Bazı İklim Faktörleri

İstasyon ve yükseklik (Metre)	Yıllık Ortalama Sıcaklık (C°)	Ocak ayı Ortalama Sıcaklığı (C°)	Temmuz ayı Ortalama Sıcaklığı (C°)	Yıllık Ortalama Yağış (mm)
Adıyaman (750)	16.5	4.3	30.6	835.5
Diyarbakır (660)	15.9	1.8	31.0	495.9
Gaziantep (855)	14.5	2.6	27.1	558.9
Mardin (1080)	15.8	2.7	29.6	713.4
Siirt (895)	15.9	2.5	30.4	756.2
Şanlıurfa (890)	18.1	5.1	31.7	473.1

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Ortalama, Ekstrem Sıcaklık ve Yağış Değerleri Bülteni; Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1984

C-Bölgenin Sosyal Yapısı

Bölgenin sosyal yapısı ile kastedilen hususlar,nüfus,eğitim öğretim,ulaşım ve haberleşme imkânlarıdır.Aşağıda bölgenin sosyal yapısı üzerinde bilgi verilmesine çalışılacaktır.

1-Bölge Nüfusu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi,Adıyaman,Siirt,Şanlıurfa,Mardin,Gaziantep ve Diyarbakır illerini kapsayan bir bölgedir.1985 yılı Genel Nüfus Sayımına göre bölgede 4.5 milyon insan yaşadığı bilinmektedir(1).

Diğer bölgelerle kıyaslama yapılacak olursa,Akdeniz Bölgesi'nde 6.5,Ege Bölgesi'nde 7,Marmara Bölgesi'nde 11.5 ve İç Anadolu Bölgesi'nde de 9.2 milyon kişi yaşamaktadır(2).

Bölgelerle ilgili daha geniş bilgi aşağıdaki tablo'da sunulmaktadır.

(1)-DİE, Genel Nüfus Sayımı,1985,Ankara,s.10-17

(2)-DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1987, Ankara,s.31 vd

TABLO: 4

Nüfusun Bölgeler İtibariyle Dağılımı
(1985 Yılı)

	Nüfus Miktarı (Bin Kişi)	Nüfus Yoğunluğu (Km ² 'ye düşen)	Nüfus Artışı (Binde)
BÖLGELER			
Akdeniz	6.500	68	36.08
Ege	7.000	98	20.87
Marmara	11.500	388	31.33
İç Anadolu	9.200	70	25.57
Doğu Anadolu	4.800	38	24.83
Karadeniz	7.900	92	16.25
Güneydoğu Anadolu	4.500	65	39.61
TÜRKİYE ORTALAMASI		117	27.85
TOPLAM	51.400		

Kaynak: DİE, 1985 Genel Nüfus Sayımı, 20.10.1985 Telgrafla Alınan
Geçici Sonuçlar, s.1

Not: Tablo İstatistikî Bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Bölgeler arasında olduğu gibi, bir bölgenin kendi iç yapısında da kilometre kareye düşen insan sayısı bakımından da eşitsizlikler vardır. Ankara'da 108, Kayseri'de 51 kişi düşerken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Gaziantep'te 126, Şanlıurfa'da 43 ve Mardin de ise 51 kişi düşmektedir.

Bölgeler itibariyle kilometre kareye düşen insan sayısı bakımından Marmara Bölgesi başta gelmektedir. Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Türkiye ortalaması 117 iken Marmara Bölgesinde kilometre kareye 388 kişi düştüğü görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde ise sadece 38 dir.

Yıllık nüfus artış hızına bakılacak olursa, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde binde 39.61 ile diğer bölgelerin üzerinde seyrettiği gözlenir. Diğer bölgelerdeki nüfusun artış oranı, Akdeniz Bölgesi'nde binde 36.08, Doğu Anadolu Bölgesi'nde binde 24.83 ve Karadeniz Bölgesi'nde de binde 16.25 ile en düşük seviyede olduğu görülecektir.

Bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilebilmesi için nüfus artış hızı yüksek olan bölgelerde azaltıcı politikaların izlenmesi yararlı sonuçlar verebilir.

2-Eğitim Durumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde okur-yazarlık oranı Türkiye ortalamasının altında seyretmektedir.1985 yılında,bölgede okur-yazarlık oranı (6 ve daha yukarı yaş) erkeklerde %60,kadınlarda % 30'un altındadır.Bu oranların Türkiye ortalamaları sırasıyla %75 ve % 50'yi geçmektedir(1).

Bölge illeri arasında da farklılıklar görülmektedir.Eğitim seviyesinin en yüksek olduğu il Gaziantep olup en düşük il ise,Mardin'dir.Gaziantep'te okur-yazarlık oranı,Türkiye ortalamasının üzerinde bulunurken,Mardin'de % 50'nin altında kalmaktadır.Bu oran bölgenin kırsal kesimlerinde daha da düşüktür(2).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 113 ortaokul ve lise,52 mesleki teknik okul bulunmaktadır.Bölgede bulunan belli başlı yüksek öğrenim kurumları olarak,Diyarbakır'da Dicle Üniversitesi,yeni kurulacak olan Gaziantep Üniversitesi ve Dicle Üniversitesine bağlı olarak Şanlıurfa'da ziraat,mühendislik ve meslek yüksek okulları bulunmaktadır.

Bölgede eğitim kurumlarının sayılarının az ve okur-yazarlık oranının düşük kalması,yöre halkının gelir düzeylerinin yetersiz oluşu,gelenek ve göreneklere bağlı kalmalarından dolayı eğitim ve öğretime gereken önemi vermemeleri gibi nedenler sayılabilir.

(1)-Türkiye İstatistik Cep Yıllığı,DİE Yayını,s.13 vd.

(2)-Türkiye İstatistik.....,A.g.e.,s.19

(*)-1987 yılında Şanlıurfa'da bulunduğumuz sırada Harran Harabeleri yakının da bulunan bir ilkokulda 50 öğrenciden sadece bir tanesinin kız olduğu görülmüştür.Kız öğrencilerin okula gönderilmeyişlerinin sebepleri sorulduğunda yukarıdaki nedenler ile ri sürülmüştür.

Ayrıca bölgenin,Orta-Doğu Ülkelerine yakın oluşu ve kültür alış verişi sonucunda Türkçe'nin bile yeterli düzeyde konuşulamadığı belirtilmektedir.Bunun nedeni de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hükümetlerin uzun yıllar etkili bir politika takip etmediklerinden ileri geldiği ifade edilmektedir(1).

Yukarıda belirtilen olumsuz etkinin giderilebilmesi için bölgede "GAP" Projesi ile birlikte eğitim seferberliğininde başlatılması gereklidir.Yöre halkına eğitimin önemini belirten kurslar,seminerler düzenlenerek bilgi verilmeli ve onların aydınlatılmaları sağlanmalıdır.

3-Sağlık İmkânları

Eğitimde olduğu gibi sağlık hizmetleri bakımından da bölge diğer bölgelerden oldukça geri kalmıştır.Bu günkü durumda Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki il ve ilçelerde 16 Devlet hastanesi,2 göğüs hastalıkları hastanesi (Diyarbakır ve Gaziantep'te),6 SSK hastanesi,iki özel hastane(Gaziantep ve Diyarbakır'da),3 trahom hastanesi (Gaziantep,Şanlıurfa ve Diyarbakır),3 doğumevi ve 15 sağlık ocağı bulunmaktadır(2).

Bölgede en fazla göze çarpan hastalıklar arasında kalp hastalıkları,zatürre ve doğum nedeniyle meydana gelen ölümlerdir.Söz

(1)-Mehmet İZZET;Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat,İstanbul, 1969,s.170 ;

Âmiran KURTKAN ;"Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi",Fındıkoğlu Armağanı,İktisat Fak.Yayını,İstanbul-1977,s.166-167;

Tuncer GÜLENSOY ;"Aşiretlerde Yaşayan Türkçe ile İlgili Düşünceler",Türk Tarihi Dergisi,Sayı:29,Temmuz-1987,s.42

(2)-DSİ,Güneydoğu Anadolu.....,A.g.e.,s.7

Avrupa üzerinden Orta-Doğu ve Asya ülkelerine olan ulaşım bağlantısı bölge üzerinden kurulmaktadır.Bölgede havayolu taşımacılığı Diyarbakır ve Gaziantep havalimanından yapılmaktadır. Bölgenin üçüncü havalimanınınında Şanlıurfa'da yapılması uygun görülmektedir,1988 yılında hizmete girmesi beklenilmektedir.

Ekonomik ve sosyal kalkınmışlığın önemli görünümülerinden biri olan haberleşme sistemi tüm Türkiye'de olduğu gibi ,bölgede de hızla yaygınlaştırılmaktadır.

Haberleşme hizmetleri bakımından bölge içindeki illerin durumlarını ortaya koyabilmek için PTT işyerleri,posta ve telefon-telgraf trafiği bakımından bir karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Ancak bu konudaki rakamlar 1975 yılına ait olup yeni rakamlar bulunamamıştır.

Türkiye'deki toplam 903 işyeri merkezinin 5'i, 1404 şubenin ise 36'sı bu bölgededir.Bölgenin Türkiye içindeki payının nüfus itibariyle % 7 ,saha itibariyle % 8 olduğu dikkate alınacak olursa gerek bir PTT işyerine düşen nüfus,gerekse arazi miktarı bakımından bölgenin haberleşme hizmetleri alanında ,Türkiye ortalamasının bir hayli gerisinde kaldığı görülecektir(1).

Radio ve televizyon yayınları bakımından da bölgenin tamamı yayın alanı içinde kalmasına rağmen kişi başına düşen PTT'ye kayıtlı radyo ve televizyon sayısı Türkiye ortalamasının altındadır.Türkiye'de 9 kişiye 1 kayıtlı radyo düşerken ,bölgede 24 ve 23 kişiye 1 kayıtlı televizyon düşerken bölgede 94'dür(2).

(1)-Turan YAZGAN; A.g.e.,s.2690;

Osman TEKİNEL;A.g.e.,s.9

(2)-Turan YAZGAN; A.g.e.,s.2691

konusu hastalıklardan meydana gelen ölüm oranlarının Türkiye ortalamasının iki katını aştığı belirtilmektedir(1).

Bölgede hekim ve sağlık görevlilerinin açığı 1981 yılında çıkartılan zorunlu yasa ile önemli ölçüde kapatılmış olmasına rağmen yinede bir hekime düşen hasta sayısı 7630 kişidir.Bu rakam Türkiye genelinde 1642 dir(2).

Görüldüğü gibi Türkiye bir hekime düşen hasta sayısının, bölgede dört katı düşmektedir.Bu yüzden bölgenin bugünkü hekim sayısının dört katı kadar ihtiyacı vardır.

4-Ulaşım ve Haberleşme İmkânları

Bölgenin ulaşımı büyük ölçüde kara,hava ve demiryollarına bağlı olarak karşılanmaktadır.Bölgenin toplam karayolu uzunluğu 2000 km'yi aşmaktadır.Mardin ili 650 km. uzunluğundaki karayolu ile ilk sırayı,250 km. ile de Adıyaman son sırayı almaktadır(3).

Demiryolları toplamı yaklaşık 830 km'dir.Bölgede en uzun demiryoluna sahip il 251 km ile Gaziantep başta gelmektedir.En az demiryolu ise 44 km ile yine Adıyaman'a aittir.Gerek karayollarında gerekse demiryollarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin payı kapladığı alan genişliği ve nüfusuna oranla Türkiye ortalamasının üzerindedir.Bölge,ülke alanının % 8.2'sini kaplamasına karşın,tüm demiryollarımızın % 10.4'ü bölge sınırları içinde bulunmaktadır(4).

(1)-İ.GİRGİN,ve.diğ.;"Yerleşme Düzenlemesi ve Altyapı Sorunları",
Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu,Ankara
Uni.Basımevi,Ankara-1986,s.67

(2)-İlimiz Şanlıurfa, Özgül Yayınları,İsparta-1985,s.65 vd.

(3)-Aydın TUĞ;Unbalanced Developed Between Regions in Turkey,DPT,
SPB:1446,s.38

(4)-Turan YAZGAN; A.g.e.,s.2680

GAP Projesi denildiğinde ilk akla Şanlıurfa gelmektedir. Şanlıurfa'nın gelecekte Ankara ve İstanbul'dan sonra Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olacağı dikkate alınırsa bu günkü durumda Şanlıurfa ulaşım ve haberleşme yönünden Gaziantep'e bağlı bulunmaktadır. Şanlıurfa'da PTT'nin 23 işyerinde 41 acentesi bulunmaktadır. Bunların 10'u merkez 13'ü şubedir(1).

1982 şehirlerarası otomatik telefon şebekesine bağlandığı ve 6007 telefon abonesi ve 9422 telefon bekleyeni bulunmaktadır. İhtiyacın karşılanabilmesi amacıyla gelecekte 20.000 abonelik bir santralın yapılacağı bildirilmektedir(2).

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, gelecekte bölgenin ihtiyacının karşılanacağını tahmin etmemiz mümkün olmayabilir. Bu nedenle bölgeye yeni yeni tesislerin yapılmasında fayda vardır.

D-Bölgenin Ekonomik Yapısı

Bölgenin ekonomik yapısı tarım, sanayi ve ticaret sektörlerine dayalıdır. Aşağıda bu sektörler ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1-Tarım Sektörü

Bölge ekonomisi genelde tarıma dayalıdır. Üretim tekniği ilkel olup kuru tarım usulleri uygulanmaktadır. Bitkisel üretim amacıyla ekilen ürünler arasında tahıl, mercimek, nohut, antepfıstığı, üzüm, pamuk ve tütün gibi endüstriyel ürünlerde bulunmaktadır(3).

(1)-S.Ahmet DALKIRAN; "Kalkınmada Ulaştırma ve Haberleşmenin Önemi", Güneydoğu Anadolu Projesi Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu, Urfa-1987, s.7

(2)-S.Ahmet DALKIRAN; "Kalkınmada.....", A.g.t., s.8

Bu ürünlerle ilgili olarak geniş bilgi daha sonra verilecektir. Ayrıca bölgede Gaziantep, Nizip ve Mardin çevrelerinde de zeytincilik yapılmaktadır.

Bölgenin yapısı itibariyle tarıma bağlı olması, tarımsal endüstriler ağırlık teşkil etmektedir. Diyarbakır ve Gaziantep'te alkololu içkiler yapan fabrikalar, zeytinyağı ve sabun üreten imalat haneler bulunmaktadır(1). Bölge nüfusunun % 70.7'si tarımda çalışmaktadır. Tarımın yanında hayvancılık sektöründe önemli bir yer işgal etmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bitkisel üretimin yanında hayvancılığında birlikte yapıldığı, işletme tiplerinin oranı % 90'ı aşmaktadır(2).

Bölgede gerek tarımsal yapı, gerekse hayvancılık sektörü ilkel bir şekilde yapılmaktadır. Bu yüzden tarım ve hayvancılık sektöründen beklenen verim sağlanamamaktadır. Şöyle ki Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği'nde bulunan siyah-beyaz bir inekten, bir laktasyon döneminde 5000 kg süt alınabilirken, bölgede yetiştirilen kırmızı-siyah ineklerden ise 2500-3000 kg arasında değişebilen süt alındığı ifade edilmektedir.

Bu nedenle bölgede verimi düşük, hayvanların yerine verimi yüksek olanların getirtilmesinde yöre halkına yardımcı olunmalı hatta üreticilere, düşük faizli, faizsiz kredilerin verilmesi ve verimi artırıcı üretim teknik ve yöntemlerle çiftçilerin hem bilgi hemde imkân açısından donatılması bölgenin üretim potansiyelini arttıracaktır.

(1)-S.AKSOY, ve diğ.; "Tarımsal Ekonomik Yapı", Güneydoğu, A.g.e., s.41-46

(2)-DPT, Tarımsal Yapı ve, A.g.e., s.19 vd.

Yukarıda bölge ekonomisinin tarıma bağlı bir kaç endüstriden oluştuğunu belirtmiştik. Tarım sektörüne yeni girdilerin yanında teknolojilerinde iyileştirilmesi durumunda bir yandan verimliliği arttırabileceği gibi öte yandan da bu gelişme tarım kesiminde çalışan fazla işgücünün sanayi kesimine kaymasına ortam hazırlayacaktır. Sanayi kesiminde emek arzının artması ücretlerin makul düzeyde kalmasına neden olacak ve maliyetlerin aşırı artmasını engelleyecektir(1).

Maliyetlerin düşmesi tarıma dayalı sanayi ürünlerin ihracatını arttıracak, ülkeye daha fazla gelir ve dövizin girmesine katkıda bulunacaktır. Yeni döviz ve gelir neticesinde de yeni yatırımlar teşvik edilecektir.

Görüldüğü üzere bir ülkenin kalkınmasında tarım sektörü önemli roller oynayabilir. Tarımsal ürünlerin arzındaki artış ihracatını arttıracaktır. İhracat artışı ise yeni üreticilerin doğmasına neden olacaktır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi yapısı itibariyle tarıma bağlı olması, gelecekte tarımsal ürünlerin çeşitlenmesine ve artmasına müsait bir bölgedir. Şanlıurfa merkez olarak kabul edilecek olursa çevredeki, il, ilçe ve köylerde merkeze bağlı olarak kalkınabileceklerdir. Yani Güneydoğu Anadolu Bölgesi "İhracat Merkez Teorisi" nin görüşlerine uygun bir yöre olduğu söylenebilir.

Bölgenin ekonomik yapısının tarıma bağlı olması iyi bir şey olmakla beraber toprak dağılımının dengersiz oluşu bölge açısından büyük bir eksikliktir. Bölgede dengersiz olan toprak dağılımı aşağıdaki tabloda görülebilir.

(1)-Bu konuda bkz:

Yujuro HAYAMI, Vernan W. RUTTON; Agricultural Development, The Johns Hopkins Press, 1971, s. 44 vd.;

Robert D. STEVEN; "Transformation of Agricultural Theory and Empirical Findings", Tradition and Dynamics in Small Farm Agriculture

The Johns Hopkins Press, 1977, s. 10

TABLO: 5

Şanlıurfa'da

Arazi Mülkiyeti ve Tasarruf Durumu

(Yıl:1981)

İŞLETME BÜYÜKLÜK- LERİ	Mülk		Kiraya Tu-		Ortağa Tu-		İşletme	
	Arazi		tulan Arazi		tulan Arazi		Arazisi	
	(da)	%	(da)	%	(da)	%	(da)	%
1-50	16.7	46.4	16.7	46.4	2.6	7.2	36.0	100.0
51-100	48.8	61.9	18.9	24.0	11.1	14.1	78.8	100.0
101-250	88.2	53.9	67.4	41.2	7.9	4.9	163.5	100.0
251-Yukarı	310.6	64.1	155.7	32.1	18.2	3.8	484.5	100.0
İşletmeler								
Ortalaması	99.5	59.0	60.1	35.6	9.0	5.4	168.6	100.0

Kaynak: Köy Envanter Etüdü ,1981,Urfa,s.15

Bölgede 1-50 dekar arasında ekili araziye sahip olan işletmelerin toplam ekili alan içindeki payı % 16.7 dolayındadır. Toplam arazinin % 46.4'dür. Yine aynı miktar arazinin % 16.7 dekarı kiraya tutulmaktadır. Kiraya tutulan 1 ilâ 50 dekar arazinin toplam işletme arazisi içindeki payı % 46.7'dir. Ortağa tutulan işletme arazisinin ekili alan içindeki payı % 2.6 dekar iken, toplam işletme arazisi içindeki payı ise % 7.2'dir.

Oysa 250 ve daha yukarı işletme arazisinin toplam arazi içindeki payı % 64.1'dir. Yine aynı büyüklükteki işlenen arazinin yarısına

yakın bir kısmı kiraya tutulmaktadır.Toplam işlenen arazi içerisindeki payı %32.1'dir.250 ve daha yukarı işlenen arazinin ortağa tutulan payı,toplam arazi içerisinde % 3.8'dir.

Toplam işletme arazisi içerisinde,birinci sırayı mülk sahipleri,ikinci sırayı kiraya tutulanlar ve üçüncü sırayı ortağa tutulanlar almaktadır.Kiraya tutulan arazi oranı,işletme büyüklükleri itibariyle % 24.0 ilâ % 46.4 arasında değişmektedir.Bu oran işletme ortalamasının (% 35.6) üzerinde bulunmaktadır(*).

Ortağa tutulan arazi ,işletme büyüklük gruplarına göre %3.8 ilâ % 14.1 arasındadır.Küçük işletme gruplarında ortağa tutulan arazi oran olarak işletmeler ortalamasının (%5.4) üzerinde bulunduğu görülebilir(**).

İşletme büyüklüklerinde görüldüğü üzere bölgede dengeli bir toprak dağılımından söz etmek mümkün değildir.Tarımda ekilen arazinin % 58'i hanehalkı reislerinin kendi toprağı olmasına karşılık % 21'nin topraksız olduğu söylenmektedir.Ayrıca kırsal bölgelerde toprağı olanların % 8.4'ü ,kırsal bölgenin dışında yaşadığı belirtilmektedir(1).

Söz konusu kimseler yüksek gelire sahip toprak sahipleri oldukları bilinmektedir.Bölgede toprak dağılımını daha dengeli ha-

(*)-Bölgede uygulanan ortakçılık biçimi,geleneksel uygulamalardan farklı olarak daha çok traktör sahiplerinin küçük mülk sahiplerinin arazilerini yarıcılıkla işletme şeklindedir.

(**)-Kiracılık şekli ise,Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığının bu yörede çiftçilere kira ile arazi vermesinden kaynaklanmaktadır.

(1)-Mehmet PAMAK;"Türkiye'de Toprak Reformu",Sosyoloji Konferansları,18.Kitap,İstanbul-1980,s.149-150;

Fehmi YAVUZ;"Köyden Şehire Göç ve Şehirleşme",Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,Cilt:XXXIII,Eylül-Aralık,1978,Ankara,s.1-10

le getirmek için toprak ve tarım reformu gerçekleştirilmelidir. Bu amaçla 1973 yılında kurulan "Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı", 1975 yılında çalışmalarına başlamış, Şanlıurfa Pilot Bölge olarak seçilmekle beraber toprak reformunu gerçekleştirecek doğrultuda hemen hemen hiçbir şey yapılmadığı ifade edilmektedir(1).

2-Sanayi Sektörü

Bölgede sanayi kesimi hiç gelişmemiş denecek ölçüde sınırlıdır. Sanayinin bölge ekonomisi içindeki payı son derecede önemsizdir. Faal nüfusun işkollarına göre dağılımına bakılacak olursa, nüfusun % 3.6'sı imalât sanayinde çalışmaktadır(2).

Bölgenin sanayi yapısını küçük ölçekteki esnaf ve zanaatkâ-
rın oluşturduğu işletmeler belirlemektedir. Sanayinin bölge GSMH'sı içindeki payı % 6 civarlarındadır(3).

Bölgede, Gaziantep dışındaki illerin sanayileri, tarım kesimine bağlı dericilik, sabun üretimi ve tereyağı imalâthanelerinden oluşmaktadır. Zengin hayvan varlığının bir ürünü olan dericilik ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Tabakhanelerde elde edilen deri ve kösele iç pazarda satılmaktadır(4).

Bölgede sanayinin gelişmesini sağlamak için bir takım teşvik tedbirleri öngörülmüş ve bölge illeri "Kalkınmada Öncelikli İller" grubuna dahil edilmiştir(5).

(1)-Mehmet PAMAK; A.g.e., s.150 ;

(2)-Doğu ve Güneydoğu İlleri Sosyal Yapı ve Araştırması, DPT-KÖYD, Ankara, 1974, s.188

(3)-Doğu ve Güneydoğu , A.g.e., s.189

(4)-İlimiz Şanlıurfa , A.g.e., s.55

(5)-Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki Bazı İller, DPT Yayını, Ankara, s.34

Bölgede sanayileşmeyi hızlandırmak için özel teşebbüse bir takım özel ayrıcalıklar(yatırım indiriminin %100'e çıkartılması,kredi ve arsa temininde kolaylık,vergi,resim ve harç istisnası gibi) tanınmasına rağmen,bir türlü yatırım faaliyetlerine katılmaları sağlanamadığı belirtilmektedir.Bölgeye yatırımların büyük bir kısmı Devlet tarafından yapılmaktadır(1).

İmalât sanayinde en çok yoğunlaşan sektörler gıda,içki,tütün ve dokuma'dır.Türkiye genelinde iller arası gelişmişlik düzeyinin farklı oluşu,bölge illeri arasında da kendini göstermektedir.Gaziantep,diğer bölge illeriyle karşılaştırılacak olursa oldukça ileri bir düzeyde olduğu görülür.İlin 1980'de GSMH'sı içinde imalât sanayinin payı %11.6'dır.İlin faal nüfusunun % 9.8'i imalât sanayinde çalışmaktadır(2).İmalât sanayinde çalışan faal nüfusun oranı diğer iller de ise çok düşüktür.

Bu nedenle bölgedeki sanayinin geliştirilebilmesi için,gelecekte daha fazla yatırım yapılması gerekli olacaktır.

3-Ticaret Sektörü

Bölge sanayi sektöründe olduğu gibi,ticaret sektöründe de yeterli bir gelişme göstermemiştir.Bölgede 1970'lerin sonunda Gayri Safi Milli Hasılası içinde ticaret kesiminin payı ancak % 3-4 arasında kalmıştır.1985 yılı nüfus sayımına göre faal nüfusun ancak % 1'nin ticaretle uğraştığı belirtilmektedir(3).

(1)-İlimiz Şanlıurfa.....,A.g.e.,s.28;

1987 Yatırım ve İhracatın A.g.e.,s.71 vd.

(2)-Gaziantep İlinin Yıllık.....,A.g.e.,s.8

(3)-Mehmet BÜLBÜL;"Kurumsal Yapı ve Tarımsal Girdiler,Krediler ve Kamu Hizmetlerinin Geliştirilmesi",Güneydoğu Anadolu.....,A.g.e., s.499 vd.

Ticaret kesiminin gerek bölgede yaratılan gelir ,gerekse çalışan sayısı açısından küçük bir yer işgal etmesinin temel nedeni,tarımsal üretimin özellikle köylerde büyük ölçüde geçimlik düzeyde yapılmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.Bölgedeki üretim öz tüketim biçiminde yapılmaktadır.Pazarlamaya yönelik faaliyetler gelişmemiştir.Üreticiler,ürünlerini satamama güçlüğü ile karşı karşıya bulunmaktadır(*).

Bölgede ticaretin gelişmesini sağlayabilmek için kooperatifleşmeye gidilmesinde fayda vardır.Kooperatiflerin kurulması üreticiler açısından olduğu kadarıyla ticaretin gelişmesi açısından da yararlı sonuçlar verebilir.

Bölgede sermaye birikimi düşük olduğundan ticari kuruluşlar daha çok yerel ihtiyaçları karşılayan perakende küçük işletmeler biçimindedir.Bölgede sermaye şirketleri gelişmediği için,ticaret borsası henüz kurulmamıştır.Yörede ticarete konu olan mallar,tarımsal ürünler yanında geleneksel el sanatlarından ibaret kalmaktadır.Dışarıya buğday,arpa,mercimek,nohut,antepfıstığı,zeytin,üzüm v.s. gibi ürünlerin yanında canlı hayvan ve hayvansal ürünlerinde ticareti yapılmaktadır(1).

Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 450 civarındaki ihracatçıdan 150'sinin faal olarak ihracat işleriyle uğraştığı

(*)-1987 yılında Şanlıurfa'da bulunduğumuz sırada şöyle bir olayla karşılaşıldı.Üreticinin birisi peynirini satabilmek için sabahleyin erkenden dükkan,dükkan dolaştığı halde bir türlü alıcısını bulamadı.Bu durum karşısında üretici malını satamama güçlüğü nedeniyle sıkıntıya düştüğünü ve düşük fiyata razı olacağını ifade etmiştir.

(1)-Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi.....,A.g.e.,s.28

ve bu ihracatçılar tarafından Orta-Doğu ülkelerine yapılan ihracat miktarları aşağıdaki tablo'da görülmektedir(1).

TABLO:6

Şanlıurfa ve Çevresinde Yapılan İhracatın Değeri ve Ülke İhracatındaki Payı

YILLAR	Şanlıurfa İhracatı (1000 Dolar)	Türkiye İhracatı (1000 Dolar)	Türkiye İhracatı İçindeki Payı(%)
1983	31.140	5.905.000	0.52
1984	32.516	7.389.000	0.44
1985	25.041	7.959.000	0.31

Kaynak:Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi,s.30 ;

Yıllık Rapor 1984-1986,T.C.Merkez Bankası,s.137'den yararlanılarak düzenlendi.

(1)-Şanlıurfa Ticaret ve.....,s.30

1983 yılında 31 milyon 140 bin dolar olan bölge ihracatı, 1984'de 32 milyon 516 bine yükselirken 1985'de bir miktar azalarak 25 milyon 41 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.

Ihracattaki bu azalmanın dış talep yerine iç talebe yönelmesinden ileri gelebileceği gibi, o dönemdeki hava koşullarının iyi gitmemesine de bağlanabilir.

1986 yılında tekrar artış göstererek Nisan ayına kadar bölgeden, yurt dışına 7 milyon dolar ihracat yapıldığı ve yapılan ihracatın çoğunluğunu ise canlı hayvanların teşkil ettiği belirtilmektedir(1).

1983 yılındaki Türkiye ihracatı 5,9 milyar, 1984'de 7,4 milyar, 1985'de ise 7,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu verilere göre miktar olarak artan Şanlıurfa ve çevresindeki ihracatın Türkiye içerisindeki payı oransal olarak 1983'de binde 5.2, 1984'de binde 4.4 ve 1985'de ise binde 3.1'e düşmüştür.

Bölgede önümüzdeki yıllarda dış ticaretin yanında iç ticaretinde artacağını söylememiz mümkündür. Çünkü GAP Projesinin tamamlanması halinde tarımsal ürünlerde de artışlar olacaktır. Bu artışlara rağmen tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmemesi için bir fiyat politikasının izlenmesinde fayda vardır.

(1)-Şanlıurfa Ticaret ve, A.g.e., s.30

II-GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE GAP'IN ÖNEMİ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) diye bilinen proje hem ülkemizin hem de bölgenin gelişmesinde önemli katkıda bulunacaktır. GAP Projesi, Türkiye'de şimdiye kadar yapılan yatırımların en üyüğü olarak bilinmektedir. Aşağıda GAP Projesi ile ilgili geniş ilgi verilmesine çalışılacaktır.

A-GAP Projesinin Gelişimi

Kısa adı GAP(*) olan Güneydoğu Anadolu Projesi, Adıyaman,anlıurfa, Mardin, Gaziantep, Siirt ve Diyarbakır illerini kapsamaktadır. GAP Projesi, bölgeyi bir baştan bir başa geçtikten sonra Suriye ve Irak topraklarına giren Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulmuş bir dizi barajdan oluşmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne aynı zamanda "Barajlar Bölgesi" adı da verilebilir.

Böyle bir projenin yapımı, bölgenin ekonomik, sosyal ve ekolojik yapısını önemli ölçüde değiştirecektir. Bölgede ova sayısının azalması ve suyun ise yetersiz oluşu, üretimi önemli ölçüde etkilemektedir.

*)-GAP Projesi; 7'si Fırat ve 6'sı Dicle üzerinde olmak üzere 13 projeden meydana gelmektedir. GAP Projesi ile ilgili olarak Devlet Su İşleri kaynaklarından yararlanılmış olan bilgilerin aktarılmasına çalışılacaktır.

1-Fırat Üzerindeki Projeler; Fırat nehri üzerinde kurulması düşünülen 7 proje bulunmaktadır. Bu projelere "Aşağı Fırat Proje"leri de denilmektedir. Bu projeler sırası ile;

a-Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali; Atatürk Barajı,

Fırat ve Dicle nehirlerinin kıyı ovaları ile Suruç, Harran, Ceylanpınar, Nusaybin ve Silopi ovaları bu projenin içinde kalmaktadır. Bu ovalar Türkiye'nin en verimli ovalarını teşkil ettikleri söylenebilir(1).

GAP'a ilişkin ilk kez 1936 yılında Fırat nehrinin Keban Boğazındaki akım ölçmeleri ile başlayan çalışmalar, 1960'lı yıllarda genişletilerek, çalışmalar hızlandırılıp 1970'de Aşağı Fırat'ın fizibilite çalışmaları tamamlanmıştır. Daha sonra Fırat'ın öteki projeleri ve Dicle Projelerinin eklenmesi ile "GAP" günümüzdeki yapımı sürdürülen projelerin tümünü kapsar haline getirtilmiştir(2).

(1)-DSİ; Güneydoğu Anadolu Projesi, DSİ Yayını, 1980, s.2-4

(2)-DSİ; DSİ Bülteni, Sayı:264, Ağustos-1983, s.12;

Necmi SÖNMEZ, Ali BALABAN, Mehmet M. KARADENİZ; Güneydoğu Anadolu Projesi ve Entegre....., A.g.e., s.5

Türkiye'nin en büyük ve Dünya'nın sayılı barajları içerisinde yer almaktadır. Atatürk Barajı, toprak ve kaya dolgu tipinde 179.00 metre yüksekliğinde, toplam su depolama hacmi 48.5 milyar metreküp'tür. Barajın gövde dolgu hacmi 84.5 milyon metreküp ve baraj 8 üniteden kuruludur. Her bir ünitenin elektrik üretimi 300 MW ve toplam elektrik üretimi ise 2400 MW'dır. Atatürk Barajı ile 843.000 hektar arazinin sulanması amaçlanmaktadır. Yılda 8.9 milyar elektrik enerjisi üretebilecek olan Atatürk Barajının 1'nolu ünitesinin devreye girmesi 1990 yılı olarak plânlanmaktadır. Atatürk Barajına bağlı olarak yapımı sürdürülen alt tesisler 6 adet olup sırası ile;

i-Şanlıurfa Tüneli; Atatürk Barajında toplanacak olan suları Şanlıurfa Tüneli vasıtasıyla sulama alanlarına aktarılacaktır. Bu yatırım 7.60 metre iç çapında ve 26.4 km uzunluğunda iki tünelden oluşmaktadır. Bu tünellerle, Atatürk Barajında depolanacak olan su Şanlıurfa, Harran, Ceylanpınar ve Mardin ovalarına akıtılacaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesi, 7'si Fırat ve 6'sı Dicle üzerinde olmak üzere 13 projeden oluşan bir projeler alanıdır. GAP Projesinin iki temel amacı vardır. Birincisi, sulamaya, ikincisi ise enerji üretimine yönelik olmasıdır(1).

Projenin tamamlanması ile birlikte yaklaşık olarak 1.800.000 hektar alan sulanabilecek ve yılda da 24 milyar kwh hidroelektrik enerjisi üretilbilecektir(2).

GAP Projesinin tamamlanabilmesi için 30 yıllık bir süreye ihtiyaç vardır. GAP Projesinin en büyük yatırımı olan Atatürk Barajının tamamlanması 1993 yılı olarak belirlenmiştir. Bu projenin tamamlanması demek, GAP Projesinin yarısının tamamlanması anlamına gelmektedir(3).

(1)-DSİ; Atatürk Barajı Özel Sayısı, Kasım-1983, s.36-37;

DSİ Bülteni, Sayı:265, Eylül-1983, s.8

(2)-Murat ŞEKER; Güneydoğu Anadolu Projesi, Sosyal ve Ekonomik Sorunlar, Birinci Baskı, V Yayınları, Mayıs-1987, Ankara, s.33

(3)-Murat ŞEKER; A.g.e., s.33 vd.

ii-Şanlıurfa Hidroelektrik Santrali; Şanlıurfa Tüneli çıkışından ana akıtma kanalı üzerinden 50 MW kurulu gücünde ve yılda 124 milyon kwh elektrik enerjisi üretecek olan Şanlıurfa hidroelektrik santralinin devreye girmesi 1990 yılı olarak plânlanmıştır.

iii-Şanlıurfa Harran Ovası Sulaması; Şanlıurfa Tüneli'nden akıtılacak sularla sulanması düşünülen bu ovanın toplam alanı 142.000 hektardır. Bu ovanın sulanması Ş.Urfa için bir gelir kaynağı olacaktır.

iv-Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması; Söz konusu ovaların toplam alanı 329.000 hektardır. Harran ovasından sonra bölgenin önemli ovalarını teşkil ederler.

v-Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması; Atatürk Barajından pompajla sulanacak olan bu alanın yüzölçümü 160.000 hektardır.

B-GAP'ın Sağlayacağı Ekonomik Yararlar

Güneydoğu Anadolu Projesinin tamamlanmasıyla, bölge ile birlikte,Türkiye ekonomisinin çehresi değişebilecektir.Bugün Türkiye'de mevcut devlet sulama alanları miktar olarak 15.205.400 dönüm,enerji üretimi ise 22.5 milyar kwh'tır(1).

GAP Projesinin tamamlanması ile Türkiye'de hem sulanabilen alan hem de enerji üretimi bir kat artacaktır.Sulanabilen alanların artması beraberinde tarımsal ürün artışında iki veye üç kat arttırılabilecektir.Şanlıurfa'da kuru tarlada dekara 79 kg ürün alınırken sulu tarlada 193 kg alındığı tesbit edilmiştir(2).

(1)-DSİ;Güneydoğu Anadolu,A.g.e.,s.5

(2)-S.AKSOY;"Tarımsal Ekonomik Yapı";Güneydoğu Anadolu....,A.g.t., s.41

vi-Bozova Pompaj Sulaması;Atatürk Barajından pompaajla sulanması düşünülen ovalardan bir tanesi de Bozova'dır.Bu ovanın alanı 55.300 hektardır.

b-Karakaya Projesi;Bu proje,Karakaya Barajı ve Hidroeletrik Santralını kapsamaktadır.Fırat nehri üzerinde inşa edilmektedir.Projenin inşaatına 1976 yılında başlanılmıştır.Karakaya Barajının su depolama hacmi 96 milyar metreküp'tür.Her biri 300 MW olan 6 üniteden oluşmaktadır.Hidroeletrik Santralın toplam gücü 1800 MW olup yıllık elektrik enerjisi üretimi 7 milyar 354 milyon kwh'tır.Atatürk Barajından sonra ikinci gelmektedir.Karakaya Barajının 4 ünitesi hali hazırda çalışır vaziyettedir.

c-Sınır Fırat Projesi;İki üniteden oluşmaktadır.Birincisi,Birecik Barajı ve Hidroeletrik Santralı,ikincisi ise Karkamış Barajı ve Hidroeletrik Santralıdır.Bu iki barajan toplam gücü 852 MW'dır.

Halen kuru tarım şartlarında bir hayli geniş olan nadasa bırakılan alanların sulanması ile azalacağı ve projenin tamamlanmasıyla de ekilebilecek alanlarda bir hayli artış olabileceği muhakkaktır.Bu günkü kuru tarım koşullarında bölgede ekimi sürdürülen alanların % 50'si nadasa bırakılmaktadır.

Bölge topraklarının $\approx 43'$ 'de tahıl ,geri kalan kısmında da diğer ürünler yetiştirildiği bilinmektedir.GAP Projesi ile birlikte tahıl ekim alanlarının azalabileceğini,buna rağmen üretiminde artışlar olabileceği belirtilmektedir(1)

(1)-Ekrem KÜN,ve.diğ.;"Tahıl ve Baklagil Tarımının Geliştirilmesi",

Güneydoğu Anadolu,A.g.e.,s.111;

Osman TEKİNEL; A.g.e.,s.10

d-Suruç-Baziki Projesi;Suruç-Baziki ovalarının sulanması amacıyla yönelik bir projedir.Alan miktarı ise 146.000 hektardır.
e-Adıyaman-Kâhta Projesi;Bu proje tamamlanma safhasında olup 5 adet hidroelektrik santrali ve 4 adet barajdan oluşmaktadır. Projenin 30.000 hektar alanı Atatürk Barajından pompajla sulanması plânlanmıştır.Yıllık enerji üretimi toplam 509 milyar kwh olup,77.409 hektar arazide sulanabilecektir.Ayrıca 6000 hektar arazinin sulanmasını sağlayacak olan Çamgazi Barajıda,söz konusu baraja dahildir.

f-Adıyaman-Göksu-Araban Projesi; Bu proje ile 71.600 hektar alan sulanabilecektir.Proje kapsamında yer alan diğer bir projede Çataltepe Barajıdır.Bu projede yine sulamaya yöneliktir.

g-Gaziantep Projesi;Bu proje ile toplam 89.000 hektar arazinin sulanabileceği tahmin edilmektedir.Proje kapsamında yer alan ve7300 hektar alanı sulayacak olan Hancağz Barajıda bu projenin içindedir.

Özellikle tahıl ekim alanlarının azaltıldığı yerlerde pamuk, tütün, yem bitkileri ve yonca gibi endüstriyel ve hayvansal yemlerin yetiştirilmesi faydalı görülmektedir. Bu ürünlerin yetiştirilmesi bölge için gerekli olduğu gibi bölge dışında da aranılan türdendirler.

Böylece sınaî bitkilere yönelmenin yanında bölgedeki hayvancılık sektöründe geliştirilmesi sağlanacak ve yem ihtiyacı da karşılanmış olacaktır(1).

(1)-Ömer BAKIR, ve. diğ.; "Yem Bitkileri Çayır ve Mer'a Tarımının Geliştirilmesi", Güneydoğu Anadolu Projesi ve, A.g.e., s.170; DSI, DSİ Bülteni, Sayı:261, Mayıs-1983, s.37 vd.

2-Dicle Üzerindeki Projeler; Dicle Projesinin 6 projeden kurulu olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu projeler hakkında özet bilgi verilmesi yararlı olacaktır.

a-Kralkızı-Dicle Projesi; Söz konusu baraj ile 126.000 hektar arazinin sulanması ve 314 milyon kwh'da elektrik enerjisi üretilmesi plânlanmaktadır. Bu projenin bir kaç alt projesi bulunmaktadır.

i-Kralkızı Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES)
Diyarbakır il sınırları içerisinde ve Dicle nehrinin Maden Çayı üzerinde olup, projenin yapımı sürdürülmektedir. Temelden yüksekliği 113.00 metre ve baraj gölü 5770 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Projenin yapımı ile birlikte Dicle'nin sağ tarafındaki kalan ovaların sulanılması düşünülmektedir.

ii-Dicle Barajı ve HES; Kralkızı Barajının mansabında inşa edilecek olan Dicle Barajı ve HES yılda 298 milyon kwh elektrik enerjisi üretecek ve üstte de belirtildiği gibi 126.000 hektar arazinin sulanmasına yardım edecektir.

iii-Kralkızı ve Dicle Sulamaları; Cazibe sulaması şeklinde olan bu projede yukarıdaki söz konusu ovanın sulanması ile ilgilidir.

GAP Projesi sadece tarıma yönelik bir proje değil, aynı zamanda sanayi ve ticareti de kapsayabilecek nitelikte büyük bir projedir. Ülkedeki tarımsal ürünlere yönelik olarak kurulacak olan sanayi yatırımları sonucunda da ticaret sektöründe gelişmiş olacaktır. Ticaret sektörünün gelişmesinde beraberinde hizmetler sektörünü geliştirecektir. Dolayısıyla, tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler sektörünün koordineli bir şekilde kalkınmaları gerçekleştirilecektir.

b-Batman Projesi; Bu proje ile Batman Barajı ve HES inşa edilerek 185 MW kurulu güç ile yılda 483 milyon kwh elektrik enerjisi üretilecek ve 38.000 hektar da arazinin sulanması sağlanacaktır. Batman Barajının yerden yüksekliği 84 metre ve su depolama hacmi ise 1 milyar 175 milyon metreküp olacaktır.

c-Batman-Silvan Projesi; Batman-Silvan Projesi ile Dicle nehrinin sol sahil ovalarında toplam 213.000 hektarlık alan sulanacak ve 160 MW kurulu güç ile 1150×10^6 kwh enerji üretilenektir.

d-Garzan Projesi ; 60.000 hektar arazinin sulanabilmesine yönelik bir projedir.

e-İlisu Projesi ; Ilisu Irmağı üzerinde kurulması düşünülen, bir projedir. Kurulu gücü 1200 MW olan hidroelektrik santralinin yıllık enerji üretimi 3830×10^6 kwh'tır.

f-Cizre Projesi; Cizre Barajı ve Hidroelektrik Santrali 240 MW gücünde ve 1208×10^6 kwh enerji üretebilecek, bir kapasitededir. Bu proje ile Nusaybin-Cizre-İdil ovalarında toplam 89.000 hektarlık alanın sulanması öngörülmektedir. 1985 yılında yapımına başlanılmış olan bu proje bitirilmek üzeredir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarımın önemi, çeşitli yazarlarca aşağıdaki şekilde vurgulanmaktadır.

Tarımsal üretimin arttırılmasıyla, insanların zaruri ihtiyaçlarından beslenme ve giyinme gibi hayati özellikler taşıyan hususlar karşılandıktan sonra, arta kalanının ihraç edilmesi halinde bölgede sermaye oluşumu gerçekleşebilecektir. Buna bağlı olarak kişi başına düşen milli gelir seviyesi yükselir ve netice de toplumun refah seviyeside yükselmiş olabilir denilmektedir(1).

Ülkemizde de, GAP Projesinin tamamlanmasıyla birlikte tarımsal ürünlerde artışlar olabilecektir. İhtiyaçtan fazlasının ihraç edilmesi halinde ise ülkeye döviz getirebilecektir.

Döviz artışı sermaye oluşumunu hızlandıracak, sermayedeki artış ise yatırımları arttıracaktır. Yatırımlardaki artış, işsizliği azaltacak ve gelir seviyesinin yükselmesini sağlayacaktır.

Dolayısıyla ekonominin yapısı da tarım sektöründen, sanayi sektörüne kaymış olabilecektir. Önceleri GSMH içerisinde tarımın payı yüksekken daha sonraları bu pay sanayinin lehine kayabilecektir. Gelişmiş ülkelerde genelde böyle bir durum yaşandığı gözlenmektedir. Gelecekte ülkemizde buna benzer bir gelişme seyri takip ederek gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabileceğini söylememiz mümkündür.

(1)-W.Arthur LEWIS; The Theory of Economic Growth, Rircharth D.Irwing Inc., Homewood, Illinios, 1956, s.72 vd.;

Davit METCALE; The Economics of Agriculture, Penquin Modern Economics, Tekst, 1970, s.75 vd.

III-BÖLGEDE TARIMSAL FAALİYETLERDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Bölgede tarımsal faaliyetlerin gelişmesini sınırlandıran çeşitli sorunlar bulunmaktadır.Aşağıda bu sorunların önemlilerinden bir kaçını üzerinde durulmasına çalışılacaktır.

A-Bölgenin Toprak Yapısı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi,her çeşit ürünlerin yetiştirilmesine müsait özelliklere (su,iklim,güneş enerjisi gibi.) sahip bir bölge olmasına rağmen,toprak bileşiminin çok fazla tuz oranına haiz olması verimliliği etkilemektedir.

Bölge toprakları,çoğunlukla kırmızımsı kahverengi büyük toprak gurubuna giren,fazla miktarda kalsiyum içeren,ana maddesi ince bünyeli alüvyon topraklardır.Organik madde ve fosfor oranlarının düşük olduğu bölge topraklarında,yüksek oranda da kil (% 49-62) bulunmaktadır(1).

Bölge toprak varlığı bakımından büyük bir potansiyele sahiptir. 3.081.178 hektar olan toplam işlenen arazi yüzeyi,Türkiye'nin 27.4 milyon hektar olan işlenen arazisinin %11'ini oluşturmaktadır.İşlenen arazinin % 89'unda tarla tarımı,% 11'inde ise bağ bahçe ve çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir(2).

(1)-İl Toprak Kaynağı Envanter Raporları,Topraksu Genel Müdürlüğü, 1981 ;

Türkiye Arazi Varlığı,Topraksu Genel Müdürlüğü,1980,Ankara,s.55

(2)-Ural DİNÇ,ve.diğ.; "Harran Ovası Toprakları",Güneydoğu Anadolu Projesi ve.....,s.91 vd.;

Osman TEKİNEL-Bahri ÇEZİK;"Türkiye'de Toprak ve Su Kaynaklarından Etkin Biçimde Yararlanmada Karşılaşılan Sorunlar",DSİ Su ve Toprak Kaynaklarının Geliştirilmesi Konferansı,Cilt:I,Ankara-1981 s.416

Güneydoğu Anadolu illerinde buğday, arpa, çavdar, mısır, çeltik gibi tahıllar, mercimek, nohut, fasulye gibi baklagiller yetiştirilmektedir. GAP bölgesinde yetiştirilen toplam tarla bitkileri 2.3 milyon hektarlık ekim alanı ve 3.4 milyon tonluk üretimle Türkiye tarla bitkileri tarımı içinde ekilişte % 13, üretimde % 8 oranında pay almaktadır. Bölgenin, Türkiye tahıl ekilişindeki payı % 12, üretimindeki payı % 10'dur(1).

GAP illeri, Türkiye buğday ekiliş ve üretiminin % 12 ve % 10'unu, arpa ekiliş ve üretiminin % 17 ve % 15'ini mercimek ekiliş ve üretiminin ise % 72 ve % 74'ünü sağlamaktadır. Bu oranlar mısırdaki ise % 1'in altında kalmaktadır(2).

Bölgede işlenen 3 milyon hektar araziden, 2.6 milyonunda nasıllı tarım yapıldığı bilinmektedir. Bunun nedeni ise birim başına düşen verimin yükseltilmesidir. Türkiye'de, buğday üretiminden birim hektar başına 1920 kg ürün alınabilirken, bölgede ise bu oran 1570 kg'dır. Mercimek üretiminde birim hektar başına düşen verim Türkiye ortalamasının üzerinde bulunmaktadır. Bölgede bir hektar başına düşen mercimek 974 kg iken, Türkiye ortalaması 944 kg'dır(3).

Bölgede birim hektar başına verimliliğin düşük olmasının toprağın ihtiva ettiği tuz oranından ileri geldiği söylenebilir. Gelecekte bölgenin sulu tarıma geçmesiyle birlikte bu sorunun çözümlenebileceğini söylemek mümkündür. Bölge topraklarındaki nemlilik oranının artması ve tuzluluk oranının azalması verimliliği etkileyebilecektir.

(1)-DİE; Tarımsal Yapı ve Üretim, Ankara-1984, s.19

(2)-Ekrem KÜN, ve diğ.; A.g.e

(3)-G.Ergin İĞREK; Plânlı Dönemde Tarım Kesimi Üretim ve Fiyat İlişkileri, A.İ.T.İ. Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu, Yayınları:4, Yeni Milas Matbaası, 1981-Milas, s.16

B-Verimliliği Etkileyen Girdi Kullanımının Yetersiz Oluşu

Tarımdaki verimlilik artışı,kullanılan girdi miktarlarıyla yakından ilişkili bulunmaktadır.Gelişmiş ülkelerde yüksek oranda kullanılan girdiler sayesinde verimlilik kat kat artarken,az gelişmiş ülkelerde yetersiz kullanım verimliliği düşürmektedir.Söz konusu girdiler,gübre kullanımı,tarımsal mekanizasyon,tarımsal mücadele ilaçları kullanımı,sulama gibi çeşitli olabilirler.

1-Gübre Kullanımı

Bir ülkenin kalkınmasında tarım sektörüne büyük görevler düşmektedir.Tarım sektörü,bireylerin beslenme ,barınma ve giyinme gibi ana ihtiyaç maddelerini sağlamanın yanında istihdam imkânları ile birlikte dış satım için hasıla yaratmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında nüfusumuz 10.5 milyon iken, ekim-dikim yapılan alan 11.7 milyon hektardı.Bugün ise nüfus 5 katı artarak 51 milyona,tarım arazisi ise 11.7 milyondan 28.5 milyon hektara yükselmiştir.Yani nüfusun 5 katı artışına karşılık arazi 2.5 katı artmıştır(1).

Nüfustaki artışın sürekli olmasına rağmen toprağın fiziksel miktarının çoğaltılması mümkün değildir.Ekim alanındaki bu artışta orman alanlarının tahrip edilmesinden,çayır ve meraların ekime açılmasından ileri geldiği söylenmektedir(2).

Bu yüzden birim alandan alınan verimin yükseltilmesi gerekir.Verim yükseltilmesi ise kullanılan gübre miktarı ile orantılı

(1)-Osman TEKİNEL-Bahri ÇEZİK;"Türkiye'de Toprak ve",A.g.e, s.417

(2)-G.Ergin İĞREK; A.g.e.,s.17

bulunmaktadır.

Son yıllarda ülkemizde birim-dekar başına kullanılan gübre miktarındaki artışlara bağlı olarak verimlilikte de önemli artışlar olmuştur.

Gübre kullanılan ve kullanılmayan ekim alanlarındaki verimlilik artışı aşağıdaki tablo'da görülmektedir.

TABLO: 7

Türkiye'de Çeşitli Bitkilerin Verimlerindeki Artış Miktarları

Yıl:1985

BİTKİ	Gübreleme	Verim	kg/dekar	Deneme İstasyon- ları
	Durumu	Kuru	Sulu	
Şeker Pancarı	Gübresiz	830	1870	ESKİŞEHİR
Şeker Pancarı	Gübreli	1960	4100	ESKİŞEHİR
Buğday	Gübresiz	130	215	KONYA
Pamuk	Gübresiz	100	155	TARSUS
Pamuk	Gübreli	110	205	TARSUS
Mısır	Gübreli	540	785	SAMSUN
Soya Fasulyesi	Gübreli	160	350	SAMSUN

Kaynak: Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı;

Osman TEKİNEL; Güneydoğu Anadolu, A.g.e., s.5

Tablo'ya bakılacak olursa,şeker pancarı,gübresiz dekara (kg/dekar) 830 kg verirken,gübre kullanılması halinde 1960 kg'a yükselmiştir.Dekar başına gübresiz sulu alanda verimlilik 1870kg iken gübre kullanılması halinde verimlilik 4100 kg'a kadar çıkmıştır.

Yine aynı şekilde ,pamuğu ele alacak olursak gübresiz kuru alandan,dekara verimlilik 100 kg iken gübreli kuru alanda verimlilik 110 kg'a yükselmiştir.Dekar başına gübresiz sulu alanda verimlilik 155 kg iken gübre kullanılması halinde verimlilik 205 kg'a kadar yükselmektedir.

Yani tablo'da görüldüğü gibi kuru alanda gübre kullanılması halinde verim artışı iki katına kadar çıkarken,sulu alanda 4 katına kadar yükseldiği görülür.

1985 yılında GAP illerinde ve Türkiye'de kullanılan gübre miktarlarında artışlar olmuştur.Türkiye'de 1985 yılında kullanılan gübre miktarları ,4,7 milyon ton azotlu,3,4 milyon ton fosforlu, 63 bin ton potaslı olmak üzere toplam 8,2 milyon tondur.Güneydoğu Anadolu illerinde ise 382 bin ton azotlu, 218 bin ton fosforlu, 1616 kg potaslı olmak üzere 602 bin ton gübre tüketilmiştir(1).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tüketilen gübre miktarı, Türkiye'de tüketilen gübre miktarının % 11'ine tekabül eder. Bu da bölgede gübre tüketiminin yetersiz olduğunu gösterir.Hektar başına tüketilen gübre ,Türkiye'de 299 kg iken Güneydoğu Anadolu illerinde 195 kg'dır(2).

(1)-Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı;

Osman TEKİNEL; Güneydoğu Anadolu,A.g.e.,s.10

(2)-Suna NİRON;"Güneydoğu Anadolu Projesi ve Gübre Sanayiinde Yaratacağı Potansiyel",Güneydoğu Anadolu Projesi Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu,22-25 Nisan 1987,Urfa,s.1 vd.

Bölgede gübre tüketimi alışkanlığının yaygınlaştırılması ve bölgeye yeni yeni gübre fabrikalarının kurulması ,bölge açısından gereklidir.GAP Projesinin tamamlanmasından önce gübre fabrikalarının faaliyete geçirilmesinde yarar görülmektedir.

2-Tarımsal Mekanizasyon

Tarımda verimi etkileyen önemli faktörlerden birisi de makine ve tekniklerin kullanılmasıdır.İlkel ekim şeklinden,makineleşmeye geçilmekle üretimde önemli ölçüde artışlar olacaktır.

Güneydoğu Anadolu illerinde kullanılan tarım alet ve makineleri sayısı Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.Bölgede,karasaban sayısı diğer bölgelerden olduğu gibi Türkiye ortalamasının da üstündedir.Türkiye'deki karasaban sayısının % 11,5 gibi büyükçe bir bölümü bu bölgededir.Yüz hektar başına düşen karasaban sayısı Türkiye'de 2.7 iken Güneydoğu Anadolu'da 2.8'dir(1).

Türkiye'deki 556.781 traktörün 24.350'si söz konusu bölgede bulunmaktadır.Bölgenin traktör sayısındaki payı % 4,4'dür.Yüz hektara düşen traktör sayısı Türkiye ortalaması olan 2 rakamının altında,0,7 'dir(2).

Ayrıca bölgenin biçer-döver sayısındaki payı ise % 5,5'dir.Türkiye'de toplamı 13497 biçer-döverin 737 tanesi Güneydoğu Anadolu'da bulunmaktadır(3).

(1)-Suat AKSOY,ve diğ.;"Tarımsal Ekonomik Yapı",Güneydoğu Anadolu Projesi.....,A.g.e.,s.41

(2)-Tarımsal Yapı ve.....,A.g.e.,s.18

(3)-Tarımsal Yapı ve.....,A.g.e.,s.18 vd.

Türkiye'de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan tarım alet ve makineleri sayısı hakkında daha geniş bilgi aşağıdaki tablo'da görülmektedir.

TABLO: 8

Türkiye'de ve GAP Bölgesindeki Tarım Alet ve Makineleri ve
Yüz Hektar Başına Düşen Sayısı

Yıl:1984

Alet-Makine Cinsi	Türkiye'de	GAP Alanında		Yüz Hektar Başına	
	Sayısı	Sayısı	%	Türkiye'de	GAP A- lanında
Karasaban	765.349	88.285	11.3	2.7	2.8
Hayvan Pulluğu	708.977	9.907	1.4	2.5	0.3
Soklu Traktör Pulluğu	513.995	18.472	3.6	1.8	0.6
Diskli Traktör Pulluğu	94.438	6.733	7.1	0.3	0.2
Kültivatör	210.176	15.545	7.4	0.7	0.5
Diskli Tırmık	99.344	3.353	3.2	0.3	0.1
Çapa Makineleri	103.759	1.483	1.4	0.3	0.05
Ekim Makineleri	233.290	11.900	5.1	0.8	0.3
Kimyasal Gübre Dağıtıcı	113.711	4.505	3.9	0.4	-
Orak Makinesi ve Biçer					
Bağlar	37.174	67	-	0.1	-
Harman Makinesi	118.955	3.502	2.9	0.4	0.1
Döven	653.195	48.015	7.3	2.3	1.5
Biçer-Döver	13.497	737	5.5	0.05	0.02
Traktör	556.782	24.350	4.4	2.0	0.7

Kaynak: Tarımsal Yapı ve Üretim, 1984, DİE

Yukarıdaki verilere göre bölgedeki ilkel üretim araçları sayısı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Buna bağlı olarak bölgede geleneksel üretim yöntemlerinin yaygın bir şekilde kullanıldığı sonucuna varılabilir.

Oysa modern araçlar sayısı bakımından bölge Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Bu da dekar başına alınan verimin düşük kalmasına yol açmaktadır. Gelecekte söz konusu araçların sayılarının arttırılması bölge açısından olumlu sonuçlar doğurabilir.

3-Sulama

Verimliliği etkileyen en önemli nedenlerden biride sulamadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Fırat ve Dicle nehirlerinden uzun bir süre yeterince yararlanılmamıştır. Bu durum hem bölge hem de Türkiye bakımından önemli bir kayıp sayılabilir. GAP Projesi ile bu eksiklik önemli ölçüde giderilmiş olacaktır.

GAP illerini kapsayan 7.4 milyon hektar olan arazi varlığının 3.1 milyon hektarı (% 43'ü) işlemeli tarıma elverişlidir. Bu arazinin ancak % 4'ü sulanmaktadır. Geri kalan arazilerde ise susuz şartlarda üretim yapılmaktadır(1).

GAP Projesinin gerçekleştirilmesi ile birlikte 1.800.000 hektar alanın sulanmaya elverişli hale getirilmesi oldukça önemli bir gelişme sayılmalıdır. Bu alan şimdiye kadar devlet eliyle sulanmaya açılan toplam arazi miktarından daha fazladır(2).

Sulama üretimi büyük ölçüde etkilemektedir. Daha öncede belir-

(1)-Celal ER, Neşet ARSLAN; "GAP Alanında Endüstri Bitkileri Tarımının Geliştirilmesi", Güneydoğu Anadolu Projesi....., A.g.e., s.142

(2)-Osman TEKİNEL; Güneydoğu Anadolu Sulama....., A.g.e., s.8;

DSİ, Güneydoğu Anadolu, A.g.e., s.3

tildiği gibi kuru tarım şartlarında şeker pancarından dekar başına 830 kg verim alınırken, sulanması halinde verimdeki artış iki katından daha fazla olmaktadır.

Özellikle Harran Ovasında yaz kuraklığının çok şiddetli olması nedeniyle tarımsal üretim artışı açısından sulama çok büyük önem taşımaktadır. Bugünkü mevcut sulama tesisleriyle, Harran Ovasının % 17'sin de sulu tarım yapılması, bölgede üretim açısından bir kayıp olduğu söylenebilir(1).

4-Diğer Girdiler

GAP Bölgesinde sulama imkânlarının azlığı kadar verim arttırıcı diğer girdilerin (tarımsal ilaç ve gereçlerinin) kullanılmaması, verim azlığının yalnız sulama imkânlarının sağlanmasıyla giderileceğini düşünmek, üreticileri aldatabilir.

Şanlıurfa'da ,mercimek ekili alanlar % 33 dolaylarındayken bu ilimizin, Türkiye'nin mercimek üretimine katkısının % 23, susam ekili alanlar itibariyle % 43'lük bir paya sahipken, toplam üretim içindeki yerinin yalnızca % 29 olması, eksikliğin sulamadan değil, diğer geri tarım tekniklerinin kullanılmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir(2).

Sulama ile sadece kuru tarım yapılan yerlerde değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Verimde değişiklikler ortaya çıkarması kaçınılmaz olmakla birlikte çok çeşitli yabancı bitkilerinde yetişmesine yardımcı olmaktadır. Söz konusu bitkiler, topraktaki besin maddeleri-

(1)-Suat AKSOY, ve diğ.; "Tarımsal Ekonomik....", A.g.e., s.54

(2)-Suat AKSOY, ve diğ., A.g.e., s.55

ni emerek tarımsal ürünlerin büyümelerini engellemektedir.Bu yüzden yabancı otların yok edilmesi gerekir.Bunun için kaliteli tohumlar kullanılması,tohumların ilaçlanması , zararlı haşere ve bitkilerle mücadele edilmesi ve üreticilere ekim ve hasat ile ilgili bilgilerin verilmesi verimliliği etkileyebilecektir(1).Ayrıca nadas alanlarının da daraltılması verimliliği etkileyen bir başka gösterge olarak söylenebilir.

Tarımsal mücadelenin fazla yaygın olmadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dekar başına kullanılan ilaç miktarı hububatta 40 gr olup,Türkiye ortalaması olan 100 gr/dekar'ın altında kalmaktadır(2).

Yöre halkı,toprağın verimliliğini arttırmak için nadas uygulaması yöntemine başvurdukları bilinmektedir.Oysa tarlanın ekilmiş olması halinde bazı bitkilerin yetiştirilmesinde yararlı olabilecekken,nadas uygulaması nedeniyle erozyon hızlanmakta ve toprak kaybı meydana gelmektedir.Ayrıca nadas döneminde alınan yağışların çoğu yüzey akışı ve buğulaşmayla yitirilmektedir.Bu nedenle bu tür geleneksel uygulamalara son verilmesinde fayda vardır.

Verimliliği etkileyen diğer neden olarakta yöre halkına ekim şeklinin nasıl yapılacağının öğretilmesidir.Eğimli arazilerde toprak kaybına neden olmayacak bir şekilde sürümünün yapılması,hangi ürünün nasıl bir toprak ve hangi derinlikte yetiştirilebileceği gibi bilgilerin verilmesi iyi sonuçlar verebilir.Ayrıca iç ve dış talebi yüksek ürünlerin yetiştirilmesi için üreticilerin uyarılması faydalı olabilir.

(1)-Montgomery GEORGE;"Education and Training For Agricultural Development",Agricultural Development,The John Hopking Press, 1971,s.147-148

(2)-Suat AKSOY,ve diğ.;"Tarımsal",A.g.e.,s.57

Güneydoğu Anadolu bölgesi hayvancılık potansiyeli açısından da önemli bölgelerimiz arasında bulunmasına rağmen verim düzeyi bakımından düşük seviyededir.Şanlıurfa ilimiz özellikle küçük baş hayvan varlığı yönünden son derece zengindir.Yurdumuzda mevcut koyunların % 8,5'i ,kıl keçilerin % 15'ine sahip olduğu bilinir(1).

Yöredeki hayvancılık mer'a hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır.Ahır hayvancılığının yaygın olmayışı verimliliği önemli ölçüde etkilemektedir.Aynı şekilde bölgedeki sığır yetiştiriciliği de gelişmemiştir.İncelenen işletme başına 11 baş koyun düşerken, 90 işletmede ancak 17 baş sığır varlığı olduğu saptanmıştır(2).

Bölgede hayvancılığın teşvik edilebilmesi için büyük özen gösterilmeli,hayvansal kredilerin limitleri aşağıya düşürülmeli ve uzun süreli olması yararlı olabilir.

Türkiye'de hayvancılığı teşvik etmek amacıyla verilen kredilerin faiz oranı % 30'dur(3).Bu rakamın üreticiler açısından yüksek olduğu söylenebilir.

Yukarıda sayılan tüm faktörlerin eksikliği verimliliği etkilemektedir.Gelecekte bu sorunların halledilmesi halinde az gelişmiş bölgelerden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kalkınması gerçekleşebilir ve böylece bölgeler arası dengesizlikte kısmen olsun giderilmiş olabilir.

(1)-Tarımsal Yapı ve Üretim.....,A.g.e.,s.18

(2)-Tarımsal Yapı.....,A.g.e.,s.18;

Suat AKSOY,ve diğ.; "Tarımsal Ekonomik....",A.g.e.,s.55

(3)-DPT;Kalkınmada Öncelikli Yörelerde.....,A.g.e.,s.56

C-Bölgenin Tarımsal Potansiyeli

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarımsal üretim bakımından belirli özelliklere sahip bir bölgedir. Kendine özgü ürün çeşitleri ve kaliteleri ile ifade edilebilecek olan bu özellikler, dış satım için Orta-Doğu Ülkeleri'ne yakınlığı nedeniyle de bölge için bir potansiyel oluşturduğu söylenebilir. Bölgenin halen tarımsal üretim yapıldığı en büyük ovası, Harran Ovası'dır.

Harran Ovası, genellikle her çeşit ürünün yetiştirilebileceği özelliklere sahiptir. Yani polikültür tarıma uygun bir ovadır. Fakat polikültür tarımı kısıtlayan su ve yağış yetersizliği sorunu ile karşı karşıyadır. Ovada kuru tarım, buğday, arpa, mercimek, susam, antepfıstığı ve üzüm gibi çeşitli ürünler yetiştirilmektedir. Hayvancılık ise daha çok mer'aya dayalı bir şekilde yürütülmektedir(1).

Harran Ovası'nın sulu tarıma açılması ile birlikte pamuk, tütün ve hemen hemen her türlü sebze ve meyvelerin yanı sıra yonca tarımı ve soya gibi ürünlerinde yetiştirilebileceği bir yer haline gelebilecektir. Ova, gerek ekim alanı, gerekse üretim bakımından sırasıyla susam, mercimek, antepfıstığı, buğday, arpa ve pamuk tarımında hem Güneydoğu Anadolu'da hem de ülke içerisinde önemli bir yere sahip olabilecektir(2).

(1)-Turan GÜNEŞ, ve diğ.; "Tarım Ürünlerinin Pazarlanması", Güneydoğu Anadolu Projesi....., A.g.e., s.548;

Ahmet ERKUŞ, ve diğ.; "Tarımsal İşletme Organizasyonu", Güneydoğu Anadolu Projesi....., A.g.e., s.482

(2)-Sedat DÖNMEZ, ve diğ.; "Tarım Ürünleri İşleme Sanayinin Geliştirilmesi", Güneydoğu Anadolu....., A.g.e., s.575

1984 yılı verilerine göre tüm Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde susam ekim alanının % 85'i, buğday, arpa, mercimek ve pamuk ekim alanlarının üçte birinden fazlası Şanlıurfa yöresinde yapılmaktadır. Şanlıurfa'da meyve veren antepfıstığı ağacı sayısı tüm ülkenin % 27,8'i kadardır. Türkiye susam üretiminin % 53,7'si Şanlıurfa yöresinde yetiştirilmektedir(1).

Bugünkü koşullarda, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki tarım işletmelerinde öz tüketim için üretim yapıldığı ve işletme dışı satışların az olduğu bilinmektedir. Bölgedeki mevcut hayvan varlığına rağmen hayvansal üretim ve satışlarda düşüktür.

Bölge 1.3 milyon baş koyun, 254 bin baş keçi ve 130 bin baş sığır ile önemli bir hayvan potansiyeline sahiptir. Zengin bir hayvan potansiyeline sahip olmasına rağmen, bölgede verimlilik istenilen seviyede değildir. Bunun nedenleri arasında hayvancılık işletmelerinin mer'aya bağlı olarak küçük kapasiteli aile işletmeleri şeklinde yapılmasından ileri gelmektedir. Besiciliğe yönelik işletmeler ve tarım tesisleri de bölge ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmayışıda verimliliği etkilemektedir(2).

Bu yüzden bölgede verimliliği arttırabilecek önlemlere ihtiyaç vardır. Şanlıurfa'daki ziraat fakültesinin bulunması, yöre için bir avantaj teşkil etmektedir. Bunun yanında tarımsal mesleki okulların açılması ve teknik elemanların yetiştirilmesi halinde verimde değişebilecektir.

(1)-Turan GÜNEŞ; Türkiye ile İslam Ülkeleri Arasında Tarımsal Ürünler Ticareti, Uluslararası Seminer, MPM, Ankara-1983, s.14

Turan GÜNEŞ, ve diğ.; "Tarımsal Ürünlerin....", A.g.e., s.548

(2)-Turan GÜNEŞ, ve diğ.; "Tarımsal Ürünler....", A.g.e., s.549

D-GAP Projesi ile Tarım Ürünlerinde Beklenen Gelişmeler

GAP Projesinin gerçekleşmesi ile bölgede, sulama sonucu polikültür tarım başlayacak, üretim deseni tamamen değişecek ve ürün verimleri de yükselebilecektir.

Bölgede monikültür tarım alanlarının payında azalma olacağı endüstriyel bitkilerin (pamuk, keten, kenevir, tütün, gibi) ekim alanlarındaki payın artacağı beklenmektedir. Bunun yanında proje öncesinde tarımı çok sınırlı olan veya hiç yapılmayan şeker pancarı, ayçiçeği, soya, yonca, sebze ve meyve alanlarının artmasında düşünülmektedir. Bölgede nadas alanlarının daraltılması halinde ikinci ürün belki de üçüncü ürün yetiştirme imkânları araştırılabilir.

Sulama faktörü ile beraber gübreleme, ilaçlama ve diğer kültürel bakım tedbirlerinin iyileştirilmesine paralel olarak üretim miktarında da değişimler olabilecektir. Bölgede erken sebzeçilik ve meyvecilikte (kayısı, erik, şeftali, nar) gelişmeler meydana gelebilecektir(1).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde süt sığırcılığı gelişmemekle birlikte, hayvancılık daha çok mer'a koyuncululuğu ve besicilik şeklinde yapılmaktadır. Sulu tarım sonucunda yem bitkilerinin üretiminin artması ile süt sığırcılığı da gelişebilecektir.

Sonuç olarak, GAP Projesinin tamamlanması ile bölgede tarımsal ürünlerin yanında hayvan ve hayvansal ürünlerde de fazlalık ortaya çıkacağı beklenebilir. İç ve dış talebi karşılayacak olan bu

(1)-Turan GÜNEŞ, ve diğ.; "Tarım Ürünlerinin....", A.g.e., s.553;

David COLMAN, Frederick NIKSON; Economics of Change in Less Developed Countries, A Halsted Press Book, New-York, 1978, s.78

ürün fazlalığının, pazarlanabilmesi için, pazarlama hizmetlerinin ve bunlarla ilgili tesislerin plânlanıp hazırlanmasında yarar vardır.

E-Tarımsal Ürünlere Olan Dış Talep

Bölgenin Orta-Doğu'ya yakın oluşu ticaretin gelişmesi açısından önemli bir avantaj teşkil eder. Tarım ürünlerinin yıllar itibariyle Orta-Doğu Ülkeleri'ne ihracını incelediğimizde, özellikle son yıllarda canlı ticari ilişkilere girildiği görülmektedir.

GAP Projesi ile ortaya çıkacak yeni ürünlerin pazarlanması için Orta-Doğu Ülkeleri bir pazar olabilme özelliğine sahiptir. Söz konusu ülkelerle yapılan ihracat, ithalat ilişkileri petrol karşılığında bu ülkelere genellikle tarım ürünleri satma şeklinde yapılmaktadır(1).

Orta-Doğu Ülkeleri'nde tarımsal ürünlere olan talep oldukça yüksektir. Talep elâstikiyeti yüksek olan ürünler içerisinde canlı hayvan, taze ve dondurulmuş et, bitkisel yağlar, taze meyve ve sebzeler ve tahıllar birinci sırayı almaktadır(2).

1973 yılında Orta-Doğu pazarlarına yönelen OCDE Ülkelerinin gıda ürünlerinin yalnız % 4.5'i Türkiye'ye aitken, 1981 yılında bu oran % 7'nin üzerine yükselmiştir. Türkiye, Orta-Doğu Ülkelerine gıda ihracatında önemli bir paya sahiptir ve bu pay her yıl devamlı olarakda büyümektedir. 1980 yılında gıda ihracatı 8 milyondan 43 milyona, ertesi yıl ise 61 milyon dolara yükselmiştir(3).

-
- (1)-Çelik ARUOBA; İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği ve Türkiye, Uluslararası Seminer, Yorum, MPM, Ankara-1983, s.5
- (2)-Ahmet ŞAHİNÖZ; Orta-Doğu Gıda Pazarları ve Türkiye, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Kasım-1984, İstanbul, s.167
- (3)-Ahmet ŞAHİNÖZ; A.g.e., s.168

Orta-Doğu Ülkeleri'nin Türkiye'den en çok satın aldıkları tarımsal ürünler, hububat (dış satım miktarının % 92'si), baklagiller (% 35), yağlı tohumlar (% 37), meyveler (% 38), sebzeler (% 92), canlı hayvanlar ve hayvansal ürünlerde (% 97'si) dir(1).

Bölgenin kalkınması, o yörede yetiştirilebilen belli başlı tarımsal ürünlerin ihracatına bağlı olduğu söylenebilir. Bu ürünler aynı zamanda Orta-Doğu ve diğer Dünya ülkelerinde de aranan cinslerdir. Sırası ile incelenmesine çalışılacaktır.

1-Canlı Hayvan

Bu üründe Türkiye'nin dışında Orta-Doğu pazarlarına yoğun bir şekilde giren ve Türkiye'yi yakinen takip eden ülkelerin başında Avustralya gelmektedir. 1981 yılı rakamlarına göre, bölgeye 231.6 milyon dolarlık canlı hayvan ihraç eden Türkiye'yi Avustralya , 217 milyon dolar ihracatla çok yakından takip etmektedir(2).

Bölgeye uzak olmaları ve taşıma giderlerinin de satış fiyatları üzerinde önemli bir yer tuttuğu dikkate alınırsa Türkiye, Avustralya ve bölgeye ihracatta bulunan ülkeler karşısında büyük bir avantaja sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Fakat bölgede hayvancılığın ilkel koşul ve tekniklerle yapılması, mer'acılığa bağlı olarak devam ettirilmesi bu avantajları ortadan kaldırmaktadır. Türkiye'ye mukabil sözü geçen ülkeler hem modern üretim tekniklerine hem de modern hayvancılığa elverişli çok geniş otlaklara sahiptirler.

Bu nedenle Türkiye'nin hayvancılıkta yapısal değişikliklere gitmesi gerekmektedir. Geleneksel hayvancılığın modern besi hay-

(1)-Turan GÜNEŞ; Türkiye ile İslam Ülkeleri....., A.g.e., s.15

(2)-Ahmet ŞAHİNÖZ; A.g.e., s.201

vancılığına dönüştürülmesi ,yeni hayvan ırklarının bölgeye getirtilmesine ihtiyaç vardır.

Devletin bu amaçla,üreticileri maddi ve manevi yönden desteklemesi yapısal değişiklikleri çabuklaştırabilir.

2-Taze ve Dondurulmuş Et

Bu ürün grubu,Orta-Doğu pazarlarında çok sayıda ihracatçı ülkeyi karşı karşıya getirmektedir.İngiltere ve İtalya dışında kalan sekiz OCED ülkesinden 6'sı taze ve dondurulmuş et satışı için bölgede birbirleriyle rekabet içerisindeyler.

1981 yılı verilerine göre bölgeye 200 ilâ 300 milyon dolarlık taze ve dondurulmuş et satışı yapan ülkeler arasında Fransa, ABD ve Avustralya'nın başta geldikleri görülmektedir.Aynı dönemde Türkiye'nin bölgeye et ihracatı 82 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir(1).

Bu sayı diğer ülkelerin ihracatlarının beşte birine karşılık gelmektedir.Orta-Doğu ülkelerinin söz konusu ürüne olan yüksek talepleri dikkate alınacak olursa ,et ihracatımızın geliştirilmesi,ilkel üretimden modern üretime geçilmesi gerekmektedir.

Bu amaçla et kesim tesislerinin kapasiteleri genişletilmesi ve modern teknoloji yöntemine geçilmesinde yarar vardır.Bu arada soğuk hava depolarının ve modern et entegre kesim tesislerinin kurulması,zaman ve israf kaybını önleyecektir.

(1)-Ahmet ŞAHİNÖZ;A.g.e.,s.202;

A.Remzi AKYILDIZ,ve diğ.;"Hayvan Besleme ve Yem Teknolojisi sorunları",Güneydoğu Anadolu.....,A.g.e.,s.407

3-Tahıl

Bundan önceki ürünlerde olduğu gibi tahıl üretiminde de OCED ülkelerinin ihracat payları büyüktür ve Orta-Doğu ülkelerinin pazarları ellerinde bulunmaktadır.

Dünyanın en büyük tahıl üreticisi olan ABD ,1981 yılında bölgeye tahıl ihracatından 1.4 milyar dolar dış gelir sağlamıştır. ABD'ni 827 milyon dolarla Avustralya ve 504 milyon dolar ile de Fransa takip etmektedir. Oysa, Türkiye'nin ,Orta-Doğu ülkelerine yaptığı toplam tahıl ihracatından 123 milyon dolar gelir elde edildiği bilinmektedir(1).

OCED ülkelerinin,söz konusu ülkelere tahıl ihracatlarının yüksek olmasının sebepleri arasında,birim hektar başına alınan verimin yüksek olması,birim başına düşen maliyetlerin az oluşu,kaliteli ve standartlara uygun ürün ihraç etmeleri sayılabilir.

Türkiye'de iklim koşullarının iyi gittiği yıllarda birim hektara düşen verimlilik 2000 kg'ı aşmazken adı geçen ülkelerde 7000 kg'a kadar çıktığı görülmektedir(2).

Bölgede tahıl üretimini arttırmak için birim üretim ünitesinden elde edilecek ürün miktarını yükseltmekle mümkündür.Bunun için sulu tarımın geliştirilmesi,entansif tarım yöntemiyle birlikte daha fazla gübre,sertifikalı tohum ,zararlılarla mücadeleye gerekli yatırımların yapılması,tarımda birim başına üretimin arttırılmasını gerçekleştirecek başlıca faktörlerdir(3).

(1)-Ahmet ŞAHİNÖZ;A.g.e.,s.204

(2)-Vural YIĞIT;"Türkiye Gıda Sanayiinin Ekonomik,Sorunları ve Geleceği",Verimlilik,Cilt:15,Sayı:1,1986-Ankara,s.94

(3)-Mehmet BÜLBÜL,ve diğ.;"Kurumsal Yapı ve Tarımsal Girdiler,Krediler ve Kamu Hizmetlerinin Geliştirilmesi",Güneydoğu Anadolu Projesi.....,A.g.e.,s.498

Söz konusu üretim girdilerinin işletmelere zamanında ve yeterince sağlanması (aynı veya nakdi), girdilerin üreticilere ulaştırılmasında en uygun kurumsal yapı düzeninin hazırlanması veya kurumsal yapıda mevcut eksikliklerin giderilmesi konularındaki sorunların halli de büyük önem taşır. Bütün bu tedbirlerin bilinçli ve sistematik bir düzen içerisinde ele alınması, uygulamada hassasiyetle takip edilmesi ve yöre halkının bu konularda eğitilmesi halinde, üretimde değişimler meydana gelebilecektir.

4-Taze Meyve ve Sebze

Türkiye, Orta-Doğu taze meyve ve sebze pazarlarında çok güçlü bir konuma sahiptir. 1981 yılında Türkiye bölgeye yaptığı söz konusu ürünlerin ihracatından 283 milyon dolar gelir sağlamıştır. OCED ülkeleri ise aynı yıl 278 milyon dolarlık ihracatla Türkiye'yi yakinen izlemiştir(1).

Türkiye, Orta-Doğu ülkelerinin ihtiyaç duydukları sebze ve meyve taleplerinin yarısından fazlasını tek başına karşılamaktadır. Gelecekte, Orta-Doğu ülkelerinin bu ürünlere olan taleplerinin daha da artış kaydedeceği dikkate alınırsa, iç ve dış talebi karşılamak amacıyla sebze ve meyve üretiminin şimdiki durumundan daha çok üretilmesi zorunlu olacaktır.

İşte bu talep artışı GAP Projesinin gerçekleştirilmesi ile karşılanabilir. Meyve ve sebze ihracatını arttırmak ve sürekli kıl-

(1)-Ahmet ŞAHİNÖZ; A.g.e., s.215 ;

Turan GÜNEŞ; Türkiye ile İslam....., A.g.e., s.17

mak amacıyla standartlaştırma, ambalajlama ve soğuk sistemli taşımacılık gibi sorunların ivedilikle halledilmesi gerekir. Bölgede sıcaklık faktörü dikkate alınırsa bozulabilecek nitelikteki meyve ve sebze sularını değerlendirmek ve ihraç etme imkânları sağlamak amacıyla bir konserve ve meşrubat sanayinin teşekkülüne ve uluslararası standartlarda gıda teknolojisini kullanarak söz konusu meyve ve sebzeleri bu amaçla değerlendirme imkânları araştırılmalıdır.

Orta-Doğu ülkelerinin ithal ettikleri ürünler arasında bitkisel yağlarda bulunmaktadır. Türkiye'nin 1981 yılında bitkisel yağ ihracatı 47.6 milyon dolar iken, OECD ülkeleri ise aynı yıl 303.4 milyon dolar ihracatta bulunmuşlardır(1).

Bitkisel yağların hammaddesini oluşturan ayçiçeği ve soya gibi bitkilerin ekim alanlarının genişletilmesi gerekir. Bugünkü durumda GAP alanında ve özellikle Şanlıurfa ilinde endüstri bitkileri ekim alanı, ekilen sahaların % 12'si dolayında bir orana sahiptir. 1991 yılını müteakip sulu tarıma açılacak olan bölgede bu oranın arttırılması, hatta % 40-45'e kadar çıkartılabilmesi mümkün görülmektedir(2).

Endüstri bitkilerinin ekim alanlarının genişletilmesi ile birlikte, çiftçinin tarım kültürünün de yükseltilmesi gereklidir. Çünkü bu bitkilerin yetiştirilebilmesi diğer tarla bitkileri gruplarına göre çok daha yoğun bilgi ve tecrübeyi gerektirmektedir. Endüstri bitkilerinin ekim zamanları, toprak işleme metod ve aletleri, gübreleme, sulama ve mücadele gibi işlemler çok iyi ve zamanında yapılmalıdır. Bütün bu işlemlerin planlı ve programlı bir şekilde

(1)-Ahmet ŞAHİNÖZ; A.g.e., s.215

(2)-Celâl ER, Neşet ARSLAN; "GAP Alanında.....", A.g.e., s.157 vd.

şapılması halinde Türkiye'nin gelecekte Orta-Doğu pazarlarını tek başına elinde tutması mümkün olabilir.Böylece bölge ve ülkede sermaye de arttırılmış olacaktır.

Fakat tarımsal ürünlerin arttırılması,o ürünlerin pazarlanması safhasına kadar bir takım sorunlarla iç içe bulunmaktadır. Bu sorunların halledilmemesi halinde üretimin tekrar azalmasına neden olabilir.Bundan sonraki bölümde tarımsal ürünlerin tüketilmesi safhasına kadar karşılaşılabilecek sorunlar üzerinde bilgi verilmesine çalışılacaktır.

IV-TARIMSAL ÜRÜNLERİN İHRAÇ SORUNLARI

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ,Orta-Doğu ülkelerine yakın olması,bölge açısından bir avantaj teşkil eder.Fakat tarımsal ürünlerin ihracatında karşılaşılabilecek sorunların çözülmemesi,bu avantajın etkinliğini zayıflatabilir.Bu sorunlar genel hatları ile şöyle sıralanabilir.

A-Depolama Sorunu

Tarım işletmelerinin ilk yaptıkları pazarlama hizmeti,ürünün toplanma ve depolanmasıdır.Bu açıdan Güneydoğu Anadolu Bölgesi incelendiğinde,bölgede mevcut tarım işletmelerinin,tarımsal ürünleri toplama ve depolama kapasitelerinin oldukça yetersiz olduğu görülür(1).

Tarımsal ürünlerde sağlıklı bir depolama sistemi,gıda ürünlerinin bozulmadan saklanabilmesi ve etkin bir pazarlamanın gerçekleştirilebilmesi için zorunlu bir faktördür.Bölgedeki sıcaklık şartları ve iklim faktörü dikkate alındığında özellikle çabuk bozulabilir gıda ve mamüller için modern geniş soğutucu depolara ihtiyaç vardır.

GAP Projesi ile artan verimi dikkate alacak olursak depolama ve soğuk hava tesislerinin kısa vadede devreye girmesi ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi dış pazar imkânları bakımından ihmal edilmemesi gereken ciddi bir sorun niteliğindedir.

(1)-Mehmet BÜLBÜL,ve diğ.;"Kurumsal Yapı ve",A.g.e.,s.502;

T.Z.D.K.Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü Dosyaları,Şanlıurfa-1986;

Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası.....,A.g.e.,s.11

Özellikle gelişmiş ülkelerin Orta-Doğu ülkelerinde pazar aramaları ve tarım ürünlerindeki değişken talep karşılığında Orta-Doğu'da işleyen pazar sisteminin tesis ve devam ettirilmesi için belirli ölçüde mal stokuna ihtiyaç duyulacaktır.

Artan dış talebin yanında iç talebe de düzenli bir biçimde cevap verebilmek için eldeki stokların yeterli miktarda olması şarttır. Stoklarda sürekliliği sağlayacak faktörlerden birisi de uygun koşullu depolama tesislerinin varlığıdır.

B-Taşımacılık Sorunu

Orta-Doğu'ya gıda ihracatında, Türkiye'nin karşılaştığı önemli sorunlardan biriside ulaşım sorunudur. Gıda ürünlerinin taşınması diğer ürünlerin taşınmasına kıyasla çok hassas ve karmaşıktır. Bu da ürünlerin hassas yapısından ve gıda ürünlerinin insan tarafından besin maddesi olarak tüketilmesinden kaynaklanmaktadır(1).

Bölgenin Orta-Doğu'ya komşu olması nedeniyle bu yakın mekânsal ilişkiyi, Türkiye lehine çevirebilmek ve dış pazarlama imkânlarını arttırabilmek için mevcut karayolu ağının ,kara taşımacılığına hizmet edebilecek bir biçimde genişletilmesi ve kara taşımacılığının soğuk hava sistemleri ile donatılması taşımacılık sorununun temelini oluşturmaktadır.

Bu günkü koşullarda bölgenin yol sistemi ileri bir düzeyde olduğu söylenemez. Şehirler arası yollar hariç, ilçe ve köy yolları

(1)-Turan GÜNEŞ, ve diğ.; "Tarım Ürünleri.....", A.g.e., s.559

stabilizedir.Yolların bu derece yetersiz ve bozuk olması zaman ve kaynakların israfına neden olmaktadır.

Bölgeyi boydan boya demiryolu katetmesine rağmen,demiryolu taşımacılığı da gelişmemiştir.Bu sadece bölge açısından değil Türkiye açısından da geçerlidir.Türkiye'de uzun yıllar demiryoluna gerekli önem verilmemiş ve yeter ölçüde yatırım yapılmaması gelişmeyi engellemiştir.Ülkemizin en önemli faaliyet merkezleri eskimiş tek demiryolu hattı ile birbirine bağlı durumdadır(1).

Bu yüzden bölgenin kara taşımacılığının yanında modernize olmuş demiryolu taşımacılığına da büyük ihtiyacı vardır.Bu amaçla demiryolu ulaşımının modernize edilerek komşu ülkelerin demiryolları ile birleştirilmeleri ve bu ülkelerle yaygın ve geniş bir karayolu ağının kurulması,bütün ekonomik faaliyetlerin işlerlik kazanmasına büyük ölçüde yardım edecektir.Böz konusu şartların gerçekleşmesi durumunda yabancı ülkelerle rekabet etme şansımız artacak ve maliyetlerin düşmesine ,dolayısıyla fiyatları daha aşağıya çekebilme imkânları ortaya çıkacaktır.

Bölgede güçlü ve yaygın kara ve demiryolu ağının tahakkuku ,Türkiye'yi ,Orta-Doğu'da kuvvetli bir ihrac ülkesi pozisyonuna yükseltebilecektir.

Ayrıca bölgede hava taşımacılığına da gereken önem verilmedir.Şanlıurfa'yı diğer illere ve Orta-Doğu'ya bağlayan havaalanlarına ihtiyaç vardır.

(1)-İsmet ERGÜN;Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü,H.Ü.İİBF Yayın No:10,Ankara-1985,s.97;
Turan GÜNEŞ,ve diğ.;"Tarım Ürünlerinin....",A.g.e.,s.559

C-İhracatta Finansman Sorunu

Türkiye gıda endüstrisi,yapısının doğal bir sonucu olarak, gıda ürünlerini ihraç eden birimler genellikle küçük ölçekli kuruluşlardır.Yakın zamana kadar iç taleple yetinmiş bu kuruluşlar, dışarıya açılmada ve pazarlamayı gerçekleştirmek için mali ve teknik güçten yoksundurlar(1).

Türkiye'de olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de tarım işletmelerinin finansmanını Ziraat Bankası,Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleri karşılamaktadır.Bölge kapsamına giren 6 ilde 68 Ziraat Bankası şubesi bulunmaktadır(2).

Ziraat Bankasının amacı,tarım sektörünün kalkınma plânlarında öngörülen üretim ve verimliliğe ulaşabilmek için gerekli mali kaynakları sağlayarak,bu kaynakları sektör ihtiyaçlarına göre tahsis etmek ve diğer taraftanda tarımsal girdi üreten sektörlerle,tarımsal ürün işleyen ve ihraç eden sektörlerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmaktır.

Bugünkü koşullarda bölgeye verilen kredilerin yeterli olmadığı gibi kredilerin faiz oranlarında tarımın gelişmesine elverişli olduğu söylenemez.Ziraat Bankasının tarımsal amaçlı verdiği kredilerin faiz oranları,çevirme amaçlılarda % 30,hayvancılıkta % 30,gübrede % 34,traktör kredilerinde ise % 35'tir(3).

Bu nedenle bölgede tarımın geliştirilebilmesi için Ziraat Bankasının yanında ihraç alanında uzmanlaşmış kredi bankalarının

(1)-Rauf ARIKAN,ve diğ.;"Tarım Ürünlerinin Pazarlanması",Güneydoğu Anadolu Projesi ve....,A.g.e.,s.561

(2)-Mehmet BÜLBÜL,ve diğ.;"Kurumsal Yapı....",A.g.e.,s.506 vd.

(3)-DPT;Kalkınmada Öncelikli.....,A.g.e.,s.56

kurulup geliştirilmesi, bir taraftan devletin yükünü hafifletebilecek diğer taraftanda ihraç kredilerinin sür'atli bir biçimde çoğaltmasına neden olabilecektir.

Küçük ölçekli işletmelerin birleştirilmesi ve kredi sorunlarının halledilmeleri durumunda, işletmelerin faal çalışmaları sağlanabilir.

Ayrıca finansal sorunlara cevap verebilecek uygun alternatiflerin bulunup (ithal mallarından vergi alınmaması, enerji ve diğer giderlerin bir kısmının devlet tarafından karşılanması gibi) uygulamaya konulması durumunda, işletmelerin finansal yapıları sağamlık kazanacak ve gelişmiş ülkelerle rekabet edebilme şansları arta yükselebilecektir.

Devletin yeni teknolojileri getirtmesi, kredi faiz oranlarını düşük tutması, girdi satın alınması ve ürün satması, teknolojik bilgileri yaygınlaştırması, gümrük vergilerini azaltması veya kaldırması gibi etkenler, ihracatçı kişi ve kuruluşlara finansman sağlayarak, toplam arzın artmasını teşvik edebilecektir(1).

D-Standardizasyon Sorunu

Standart, kelime anlamı itibariyle, yapıllıta, anlayışta, söyleyişte ve ölçüştə bir örneklik olarak anlaşılmaktadır. Başka bir söyleyişle, standart çeşitli ürünlerin ölçülmesi yada kıyaslanması amacıyla örf, âdet, gelenek veya yetkili bir organ tarafından konulmuş ilkeler olarak tanımlanabilir(2).

1)-Gülten KAZGAN; Tarım ve, A.g.e., s.458

2)-Recai ÇINAR; "Standardizasyonun Sosyo-Ekonomik Önemi", H.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, Nisan 1984, Ankara, s.136;

İbrahim AKSÖZ: Tarımsal Fiyat Politikası, Genel Esasları ve Muh-telif Memleketlerdeki Tatbikatı, Baylan Matbaası, Ankara-1973, s.42

Standardizasyon ise, belirli ilkelerin yani standartların konulması ve bunların uygulanması işlemidir(1).

İstikrarlı ve sürekli dış ticaret imkânlarının yaratılması ve devam ettirilmesinde standardizasyon büyük ve ciddi bir önem taşımaktadır. Kalite, diziliş ve sınıflandırmalarda yapılabilecek suistimaller ve bunların sonucunda ortaya çıkan psikolojik algılar dış ticaret hacmini fevkâlede tesir eden bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır(2).

Orta-Doğu'ya mal pazarlayan ülkeler standartlama ve sınıflama açısından ülkemize göre çok ileri bir düzeyde oldukları bilinmektedir. Ülkemizde standartlaşma istenen bir seviyeye yükseltilememiştir. Zaman zaman spekülatif amaçlarla ihraç faaliyetlerini yürüten kişi ve kuruluşlar, standardizasyon ilkelerine uymayarak kalitesiz ve bozuk malları pazarlamakta ve bunun sonucu bir kısım ihraç malları tekrar ülkemize iade edildikleri basında çıkan haberler arasında yer almaktadır.

Standardizasyon konusunda yapılan ihmallerin psikolojik etkisini gidermek ise oldukça güç olmaktadır. Bu amaçla ülke düzeyinde standardizasyonun benimsetilmesi ve gerekli eğitim çalışmalarının yapılması ve konunun yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Ayrıca tarım ürünlerinin uluslararası standartlara uyabilmesi için çiftçilere kaliteli tohum verilmesinde özen gösterilmelidir.

(1)-Recai ÇINAR; A.g.e., s.136;

İlhan CEMALCILAR; Pazarlama, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayını, 2.Baskı, Eskişehir, 1979, s.47 ;

Türkiye'de Standardizasyon ve Türk Standartları Enstitüsü Yayınları, Ankara-1964, s.10

(2)-Recai ÇINAR; A.g.e., s.137

E-Teknik Değişme Sorunu

Oldukça karışık bir kavram olan teknik değişmeyi tarif etmek ve özellikle seviyesini ölçmeğe çalışmak kolay değildir. Teknik değişme, yeni yeni makinalaşmayı içerisine almaktadır. Çoğu zaman sanıldığı gibi yalnız makinaların tarım istihsaline uygulanmasından ibaret değildir. Teknik değişmeler biyolojik veya mekanik mahiyette olabileceği gibi sevk ve idare ile ilgili de olabilirler. Bu terim, zaman içerisinde tarım sektöründeki verimlilik ve etkinliği arttırmak amacıyla teknoloji ve ilim alanlarında meydana getirilen her türlü icatları ve yenilikleri içerisine almaktadır(1).

Teknik değişmede amaç, yüksek üretim kapasitesine sahip bitki ve hayvan türlerini elde etmeyi, bu türlere mümkün olan en elverişli yetiştirme şartlarının sağlanmasına özen gösterilmesidir.

Teknik değişmeyi hızlandıran en önemli faktör sermaye teşekkülüdür. Gelişmiş bölgelerde sermaye teşekkülü yüksek iken, az gelişmiş bölgelerde kıttır. Buna bağlı olarak az gelişmiş bölgelerde teknik değişme sorunu önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır(2).

Teknolojik değişme, genel olarak insan ve hayvan enerjisinden daha fazla tasarruf sağlar. Üretimi arttırır ve tasarruf edilen insan gücünün tarım sektöründen, sanayi sektörüne aktarılmasına yardımcı olur(3).

Dolayısıyla tarım sektöründeki gizli işsizlikte, teknolojik

(1)-Reşat AKTAN; "Tarımda Üretim Tekniği Değişmesinin Önemi", Tarım-sal Ürünlerin Değerlendirilmesi, 19-23 Haziran 1967, İzmir, s.2

(2)-Sabri F.ÜLGENER; A.g.e., s.427

(3)-Sabri F.ÜLGENER; A.g.e., s.428

değişme sonucunda yavaş yavaş azalabilecektir.Böylece kişi başına düşen üretimde de teknik değişme ile birlikte artışlar gözlenebilecektir.

Bölgedeki üreticilerin teknik değişme ile birlikte bir takım sorunlarla karşılaşmaları mümkün olabilir.Bu sorunların halledilmesi halinde üretimde buna bağlı olarak değişme gösterebilir.Söz konusu sorunları aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür(1).

- Yeni makinelerin kullanılması sorunu,
- İç ve dış pazarlarla ilgili bilgilerin yetersizliği,
- İhracatta bürokrasi sorunu,
- İhracatta vergi ve kota sınırlamalarının getirtilmesi sorunu,

F-Pazarlama Sorunu

Bugün Türkiye'de var olan pazarlama sisteminin yetersiz olduğu, sistemin fonksiyonlarının etkin bir şekilde yürütülmediği bir gerçektir. Geri kalmış ülkelerin pazarlama sistemlerinde görülen eksiklikleri, Türkiye'de de görmek mümkündür. Yetersiz geleneksel sistemin devam etmesi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkenin pazarlama sisteminin fonksiyonlarından bazılarına gereken önem verilmemiştir. Aynı durum Güneydoğu Anadolu Bölgesi için de geçerlidir. Örneğin, taşıma işlevine verilen önemin depolama ve standartlaştırma işlevlerine verildiği söylenemez. Ayrıca denetimlerin sıkı tutulmaması fiyatları arttırıcı bir unsur olarak ortaya çıkar(1).

Diğer bölgelerimizde olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de pazarlama sisteminin ve işletmelerin pazarlama sistemlerinin dış pazara dönük olmadığı da açıkça ifade edilmektedir. Dış pazarlar ülkemizde yetiştirilen bir kaç tür mala açıktır. Bu mallar için bile pazarlama işlemlerinin gereği gibi yapıldığı söylenemez. Gelecekte bu malların pazarlanması ile ilgili önlemler alınmadığı takdirde dar boğaza girileceği bilinmelidir. Ülkedeki hızlı nüfus artışı ve tüketicilerin davranışları söz konusu ürünlerin pazarlanmasını kısıtlayan faktörler arasındadır(2).

(1)- Mete OKTAV; Uluslararası Pazarlama, Birinci Basım, Mas Anbalaç Ofset Tesisleri, İzmir-1984, s.34;

(2)- İlhan CEMALCIAR; A.g.e., s.47;

M.Cengiz PINAR; Pazarlama Politikaları ve Stratejileri, E.Ü.T.T.B Fakültesi, Yayın No:64/6, İzmir-1970, s.56

Hızlı artan nüfus,iç pazarın boyutlarını büyütmekte,ülkede üretilen mallara olan talebi arttırmaktadır.

Tüketici davranışları ise iç ve dış turizmin ve çeşitli iletişim araçlarının etkisiyle,gelişmiş ülkelerin yaşam biçimlerini ve tüketim alışkanlıklarını daha yakından izlemelerine yöneliktir.

Bu iki faktör sonucunda da pazarlama sistemi bozulabilir. Gelecekte,Güneydoğu Anadolu Bölgesine olan göçler sonucunda nüfus artışı dikkate alınırrsa,tarımsal ürünlerin pazarlanması buna bağlı olarak değişmelere uğrayabilir.

Pazarlama sisteminin en önemli fonksiyonları olan satın alma,satma , bilgi toplama ve yayma işlemlerinin geliştirilmesi,pazarlama mekanizmasının gelişmesini hızlandırır.

V-GAP'IN BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERMEDE ETKİN ROL OYNAMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

GAP'ın bölgesel dengesizliği gidermede etkin rol oynayabilmesi için, bölge ile ilgilenen kuruluşların bir bakanlık veya başbakanlığa bağlı bir çatı altında toplanması ve ayrı bir bütçesinin olması hizmetlerin etkinliğini arttırır.

GAP Projesinin bölgesel dengesizliği gidermesine yönelik önerileri aşağıdaki başlıklar altında sıralamamız mümkündür.

A-Altyapıya Yönelik Öneriler

Gelişme süreci özellikle altyapı yatırımlarının yapılmasına bağlıdır. Bölgenin, günümüze kadar altyapı yatırımları açısından mahrum kaldığı söylenebilir. Bunun için bölgede altyapı yatırımlarının teşvik edilmesi gereklidir. Altyapı yatırımları ulaşım, içme suyu, sağlık, eğitim ve haberleşme gibi hizmetlerden oluşmaktadır. Aşağıda bunlarla ilgili öneriler sunulmaya çalışılacaktır.

-Ulaşım; Bölgede ulaşım imkânlarının elverişli olmadığı bilinmektedir. Demiryolu ve karayolu ağının genişletilmesi ve modernleştirilmesi gereklidir. Aynı zamanda Orta-Doğu Ülkeleri'ni içine alabilecek entegre bir yol şebekesinin kurulmasına ihtiyaç vardır.

Ayrıca bölgede iç ve dış ticaretin yanısıra turizmin gelişmesine de hizmet edebilecek havaalanlarının bir an önce yapılmasında fayda vardır. İç ve özellikle dış pazarların kazanılabilmesi ulaşım probleminin çözülmesi ile mümkün olabilecektir.

-İçme Suyu; Bölge halkı için içme suyunun temin edilmesi özellikle köy şartlarında büyük bir sorun oluşturmaktadır. Yöre halkının

su ihtiyaçını genellikle sağlığa elverişli olmayan kaynaklardan karşılaması(kuyu,dere ve nehir suyu gibi),bölgede bulaşıcı hastalıkların önemli bir problem haline gelmesine yol açmaktadır.Bölge halkının içme suyu ihtiyaçının karşılanabilmesi için,devletin bu sahada yatırım yapması zorunludur.

-Sağlık ;Bölgede sağlık kuruluşları ve sağlık personeli sayılarının yeterli olmadığı bir gerçektir.Bir doktora düşen hasta sayısı,Türkiye ortalamasının çok çok üzerindedir.Bölgede sağlık kuruluşları ve personelinin sayılarının arttırılmasına çalışılmalıdır.Bu nedenle devlet,bölgede söz konusu tesislerin yapılmasında diğer bölgelere göre öncelik tanınmalı ve sağlık personelinin bölgede hizmet vermesini teşvik edecek önlemleri (konut,özel ikramiyeler ve yüksek ücret verilmesi,ulaşım imkânlarından ücretsiz yararlanmaları gibi.) almalıdır.

Bunun yanısıra gelir düzeyi yetersiz olan yöre halkının hastane hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilmeleri ve bedava ilaç v.b. yardımlar sağlanmalıdır.

-Eğitim ; Diğer hizmetlerde olduğu gibi eğitim hizmetleri de yetersizdir.Bölgede okuma-yazma oranı,Türkiye ortalamasının altında seyretmektedir.Bu da okullaşmanın yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır.Bir an önce eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılarak,özellikle kız çocuklarının da bu imkânlardan yararlanmaları sağlanmalıdır.Bölgede okul yapımına öncelik verilmeli,sağlık personeline olduğu gibi yörede hizmet verebilecek olan öğretmenlere de çeşitli imkânlar tanınarak özendirme yoluna gidilmelidir.Bölgede ilk ve orta öğretimin yanısıra yüksek öğretim kurumlarının yaygınlaştırılması ve öğretim üyeleri açığının kapatılmasına çalışılmalıdır.

-Haberleşme ;Bölgede haberleşme ağına önem verilmeli, radyo, televizyon, telefon, teleks gibi sistemlerin arttırılmasına çalışılmalıdır.

B-İktisadi Sorunları Çözmeye Yönelik Öneriler

İktisadi sorunların çözülmesine yönelik öneriler demetini şu başlıklar altında özetle belirlemek mümkün olabilecektir.

-Toprak Dağılımı;Bölgede toprak dağılımının düzensiz olması, iktisadi sorunların başında gelmektedir.Az sayıdaki kişilerin çok fazla miktarda topraklara sahip olmaları diğerlerinin aleyhine dengesiz durum ortaya çıkarmaktadır.Bu yüzden bölgede toprak mülkiyetini dengelemeye yönelik "Toprak ve Tarım Reformu" çalışmalarının en kısa bir sürede sonuçlandırılması yararlı olabilir.

-İstihdam Arttırıcı Yatırımlar;Bölgede yatırım alanlarının genişletilmesi istihdam ile birlikte gelirin de artmasına yol açabilir.Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bölgede kurulması, organize sanayi bölgelerinin tesis edilmesi istihdam arttırıcı yatırımla örnek teşkil eder.

-İhracat;İhracat artışını teşvik edebilmek için pazarlama ve fiyat politikası konuları üzerinde önemle durulmalı,iç ve özellikle dış pazarların kazanılabilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.Dış pazarda diğer ülkelerle rekabet edebilmek ve pazar alanını genişletebilmek amacıyla tarımsal üretimin mekanizasyonu yanında depolama,standartlaştırma,modern ve yaygın ulaşım ağına ihtiyaç vardır.

Ayrıca iç ve dış talebe göre çeşit tesbiti ve seçimi de özenle üzerinde durulacak bir başka konudur.

Yöre halkının gelir seviyesinin yükseltilebilmesi için ürettikleri tarımsal ürünlerin en iyi şekilde değerlendirilmesine özen gösterilmelidir. Bölgede alıcı kooperatiflerin yanısıra pazarlamaya yönelik kooperatiflerin kurulmasına ve yaygınlaştırılmasına çalışılmalıdır.

-Tarımsal ürünlerde verimlilik artışı aşağıdaki faktörlere bağlı olarak gerçekleşebilir.

Tarımdaki fazla işgücünün çekilerek yerine eğitilmiş işgücünün ikame edilmesi, kaliteli ve standartlarına uygun tohumların seçimi, gübre ve ilaç tekniklerinin geliştirilerek uygulamaya konulması, modern alet ve gereçlerin yaygınlaştırılması, tarımsal eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması, tarımda üretim artışını sağlayabilecek her türlü girdilerin serbestçe, gümrüksüz olarak bölgeye girişinin sağlanması, üreticilerin desteklenmesi gibi unsurlar sayılabilir.

C-Mali Sorunlara Yönelik Öneriler

Mali sorunlara yönelik öneriler olarak para ve kredi kurumlarının yaygınlaştırılması gelmektedir.

T.C. Ziraat Bankasının tarım kesimine ayırdığı kaynaklar ülke genelinde olduğu gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde çok yetersizdir ve sürekli olarak artan tarım işletmelerinin kredi ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Devlet bankalarının yanında kredi verebilecek özel bankalarında kurulmasında yarar vardır.

Ayrıca bölgede sermaye piyasasının kurulup ve güçlendirilmesi de gereklidir. Sözü geçen kuruluşların güçlenmesi halinde bölgede, sermaye oluşumunu hızlandırabilir.

Bölgede tasarrufların değerlendirilebilmesi için para ve kredi kurumlarının yanısıra maliye politikasına da ağırlık vermek gerekir. Dolaysız vergilerin azaltılması, dolaylı vergilerin arttırılması tasarrufların artmasını sağlayabilir.

Dolaysız vergiler bilindiği gibi menkul ve gayrimenkul mallar üzerinden alınmaktadır. Dolaylı vergiler ise tüketim malları üzerinden alınır. Tüketim mallarının fiyatlarının yükseltilmesi o mallara olan talebi kısararak tasarruf artışına neden olur. Tasarruf artışının yatırımlarda değerlendirilmesi durumunda da bölgede istihdam ve gelir artışına yol açabilir.

Bölgeden olupta yurt dışında çalışan işçilerin tasarrufları bölge içinde değerlendirilmelidir. Devlet ortaklığı işletmelerinin kurulmasında fayda vardır.

D-Kültürel Sorunlara Yönelik Öneriler

Kültürel sorunlara yönelik önerileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Bölgede Türkçe'nin yeterli bir düzeyde konuşulmadığı bilinmektedir. Bu amaçla yöre halkına gereken eğitim verilmeli, kurslar açılmalı ve seminerler düzenlenerek yöre halkının katılmaları teşvik edilmelidir.

Bölgeye ülke içinden eğitilmiş, bilgili ve kültürlü kişilerin gelmeleri teşvik edilmelidir.

Bölgede faaliyette bulunan ağalık, şeyhlik ve derebeylik şurunun ortadan kaldırılmasına çalışılmalı ve geleneksel yapıları yıkılmalıdır.

Kültürel gelişmeyi hızlandırabilmek için,bölgede bulunan dağınık ve az nüfuslu köyler birleştirilmeli,kütüphaneler açılması,basın-yayın hizmetleri yaygınlaştırılmalı,sinema ve tiyatro gibi sosyal hizmetler geliştirilmeli,spor tesisleri ,parklar,eğlence ve dinlenme yerleri çoğaltılarak halkın hizmetine sunulmalıdır.

Kültürel gelişmeyi etkileyebilecek daha birçok faktörlerin sayılması (Örneğin; evlenme geleneklerinin değiştirilmesi v.b.) mümkündür.Fakat yukarıda sayılan faktörler yeterli görülerek,ayrıntılarına girilmemiştir.

E-Kentleşmeye Yönelik Öneriler

Yöredeki nüfus artışına ilave olarak GAP Projesinin tamamlanması ile birlikte dışarıdan da göçler olabilecektir.Bu nüfus hareketlenmesi belediye hizmetlerinin ağırlaşmasına ve düzensiz şehirleşmeye yol açabilir.

Bu nedenle bu tür olumsuz etkenleri ortadan kaldırabilmek için şimdiden etkin tedbirlerin alınması gerekir.Örneğin; şehir plânlamaları yapılmalı,kanalizasyon ve benzeri altyapı yatırımları götürülmeli ve konut yapımı teşvik edilerek yöre halkının sağlıklı evlerde oturmaları sağlanmalıdır.

Şanlıurfa,şehir merkezinden geçen ve iyi bir görünüm vermeyen Karakoyunlu Deresinin üzerinin kapatılması kentleşme ile birlikte turizm açısından da önem taşımaktadır.

Bölgede kentleşme ile birlikte ortaya çıkabilecek,elektrik,su ve pazar yerleri gibi ihtiyaçların da karşılanması gereklidir.

SONUÇ

Çalışmamızda bölgesel dengesizlik kavramı üzerinde durularak, Türkiye'deki bölgesel dengesizliğin ortaya çıkışı ve giderilmesi yolunda ne gibi tedbirlerin alındığı hususunda bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin coğrafi bakımdan 7 bölgeye ayrıldığı ve bu bölgeler içerisinde en az gelişmiş olanlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olduğu anlatılmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin diğer bölgelere nazaran bir takım dezavantajlara sahip olmaları dengesizliğin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bir takım çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bölgeler arasında denge sağlama imkânı bulunamamıştır.

Plânlı dönemde de söz konusu bölgelerin kalkındırılmaları amacıyla çeşitli teşvik tedbirleri alınıp uygulamaya konulmuş fakat başarılı olunamamıştır. Bu durum hükümetlerin az gelişmiş bölgeler üzerine daha fazla eğilmelerine neden olmuştur.

Söz konusu bölgelerin kalkındırılabilmesi büyük yatırımlara bağlıdır. GAP Projesi de ,Türkiye'de bölgesel dengesizliği gidermeye yönelik günümüze kadar yapılan yatırımların en büyüğü olarak bilinir.

GAP Projesi'nin az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmaları yanında uzun dönemde, Türkiye'nin kalkınmasını da üstlenebilecek nitelikte bir proje olduğu söylenebilir.

Güneydoğu Anadolu Projesi, sulama ve enerji üretimine yönelik bir projedir. Kısa adı GAP olarak bilinen bu proje, Fırat ve Dicle nehirlerinin üzerinde kurulması tasarlanan depolama yapıları, hidroelektrik santralleri ve sulama tesisleriyle birlikte her çeşit altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörlerin gelişmesine hizmet edebilecek bir projedir. Bu proje aynı zamanda, Türkiye'de bugüne kadar yapılan kalkınma projelerinin içinde en büyüğüdür.

GAP Projesini hazırlayan ana etkenler arasında bölgenin yılda 2-3 kez ürün alınabilmesine elverişli iklim, toprak ve su potansiyeline sahip oluşu, Orta-Doğu Ülkeleri'ne yakınlığı ve bölge ekonomisinin tarıma dayalı oluşu gelmektedir.

GAP Projesi, tarım, sanayi ve hizmetler sektörünü kapsayan bir entegre projedir. Bu projeyi oluşturan her bir sektörde ileride meydana gelebilecek sorunlar akılcı bir yaklaşımla çözümlenmeli ve bölge ihtiyaçlarına uygun, uzun vadeli plânlamalar yapılmalı, zamanlama faktörü dikkate alınarak uygulamaya en kısa sürede konulmalıdır.

Gelecekte bölgede bir taraftan nüfus artışı, diğer taraftan tarımın gelişmesi ve Orta-Doğu Ülkeleri'ne yakınlığı nedeniyle kişi başına düşen gelirden yükselmeler meydana gelebileceği beklenmektedir.

Tarımsal üretim kaynaklarının en etkin şekilde değerlendirilmesinde, teknik, ekonomik ve sosyal tedbirlerin birarada ve uyumlu bir şekilde uygulamaya konulması GAP Projesinin önemini bir kat daha arttırabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1-Kitaplar

- AKALIN, Güneri; Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Vergileme ve Gelişme, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:384, Ankara-1975
- AKDOĞAN, Abdurrahman; Kamu Maliyesi, Ankara-1985
- AKSÖZ, İbrahim; Tarımsal Fiyat Politikası, Genel Esasları ve Muhtelif Memleketlerdeki Tatbikatı, Baylan Matbaası, Ankara, 1973
- ALLEN, Kevin and MACLENNAN; Regional Problems and Policies in Italy and France, Sage Publications INC., Beverly Hills, California, 1970
- ANIL, Halûk; Kamu Maliyesi ve Kaynak Kullanımında Etkinlik, Ankara İ.T.İ.A., Yayın No:205, Ankara-1982
- ARUOBA, Çelik; İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği ve Türkiye, Uluslararası Seminer, Yorum, MPM, Ankara-1983
- AYTEK, Bintuğ; İşletme Yönetimi, Turhan Kitabevi, Ankara-1983
- BAŞOL, Koray; Türkiye Ekonomisi, İkinci Basım, İstiklâl Matbaası, İzmir, 1985
- CEMALCILAR, İlhan; Pazarlama, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayını, 2. Baskı, Eskişehir-1979
- COLMAN, David-NIKSON Frederick; Economics of Change in Less Developed Countries, A Halsted Press Book, New-york, 1978
- ÇAVDAR, Tevfik; Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye, Milliyet Yayını, İstanbul-1971
- ÇEZİK, Asuman; Bölgesel Gelişme ve Kentleşme, DPT-SPD Yayını, Ankara, 1984

- DAVID, Henry; Education and Manpower, Colombia Uni. Press, New-York, 1960
- DEVİRİM, Fevzi; Maliye Politikası, Dokuz Eylül Uni. İ.İ.B.F. Yayınları,
No:4, İzmir-1983
- DİNLER, Zeynel; Bölgesel İktisat, Bursa İ.T.İ.A. Yayını, No:32, Bursa,
1978
- , Bölgesel İktisat, 2. Basım, Uludağ Üniversitesi Basımevi,
Bursa-1986
- DZEWOSKI, K.; The Concept of The Urban Economic Base Overlooked As-
pects, Regional Science Association Papers, Vol. XVIII,
New-York, 1957
- ERAYDIN, Ayda; Bölge Merkezlerinin Sanayi Yapısı Araştırması, DPT Ya-
yını, No:1908, SPB:376, Temmuz-1983
- ERGÜN, İsmet; Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü,
H.Ü.İ.İ.B.F., Yayın No:10, Ankara-1985
- ERKAL, Mustafa; Bölge Açısından Az Gelişmişlik, Boğaziçi Basım ve Ya-
yınevi, İstanbul-1982
- ERLÂÇIN, Şükrü F.; İşletme Ekonomisi, Cilt:2, 7. Baskı, Ege Uni. Matbaası,
İzmir-1970
- FRİEDMANN, J.; Urbanization Planning and National Development, Sage
Publ., London-1973
- , Territory and Function The Evolution of Regional Planning,
London-1979
- GİGCH, J.P. Van; Applied General Systems Theory, Harper and Row, New-
York, 1974
- GÜNEŞ, Turan; İsrail'de Bölgesel Kalkınma, A.Ü. Basımevi, Ankara-1967
- , Türkiye ile İslam Ülkeleri Arasında Tarımsal Ürünler
Ticareti, Uluslararası Seminer MPM, Ankara-1983

- GÜRKAN, Aydın; Ekonomik Gelişme ve Sorunları, Cilt: I, A.İ.T.İ.A Yayını No: 129, Kalite Matbaası, Mayıs-1979, Ankara
- HANSEN, Niles H.; Development Pole Theory in A Regional Context, Kyklos, Vol. XX, 1967
- HAYAMI, Yujuro-RUTTON, Vernan W.; Agricultural Development, The Johns Hopkings Press, 1971
- HERBER, Bernard P.; Modern Public Finance, The Study of Public Sector Economics, Illinois, 1972
- HERRICH, Bruce-KINDLEBERGER, Charles P.; Economic Development, Mc Graw-Hill Book Company, New-York, 1958
- HIGGINS, Benjamin; Economic Development, W.W. Norton Company INC., New-York, 1959
- İŞILTAN, Fikret; Urfa Bölgesi Tarihi, İstanbul-1960
- İĞREK, G. Ergin ; Planlı Dönemde Tarım Kesimi Üretim ve Fiyat İlişkileri, A.İ.T.İ. Akademisi, Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları: 4, Yeni Milâs Matbaası, Milas-1981
- İLKİN, Akın; Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, 4. Baskı, Gür-ay Matbaası, İstanbul-1983
- İZZET, Mehmet; Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat, İstanbul-1969
- KAZGAN, Gülten; İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İkinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul-1980
- , Tarım ve Gelişme, 3. Bası, Der Yayınları, İstanbul-1983
- KELEŞ, Ruşen; Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü. SBF ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara-1984
- KEYNES, J. M.; İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi, Çev: A. BALTACIGİL, İstanbul, Minnetoğlu Yayınları, 1980
- KILIÇBAY, Ahmet; Türkiye Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler, 2. Baskı, Saim Toroman Matbaası, Ankara-1985

- KURTKAN, Amiral; Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İstanbul-1972
- LEWIS, W. Arthur; The Theory of Economic Growth, Richard D. Irwing INC., Homewood, Illinois, 1976
- MANİSALI, Erol; Gelişme Ekonomisi, 3. Baskı, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982
- MASSIE Joseph L.; İşletme Yönetimi, Çev: Şan ÖZALP, 1. Baskı, Eskişehir, 1983
- METCALE, David; The Economics of Agriculture, Penquin Modern Economics, Tekst, 1970
- MEYER, J. M.; Bölgesel İktisat, Bir Araştırma, O. D. T. Ü. İdari Bilimler Fakültesi Yayını, No: 6, Ankara-1966
- MIHÇIOĞLU, Cemal; Eğitimde Yörelerearası Dengesizlikler, SBF Yayını, Ankara-1980
- MUCUK, İsmet; Modern İşletmecilik, İkinci Basım Der Yayınları, İstanbul-1985
- MYRDAL, Gunnar; Economic Theory and Underdeveloped Regions, Gerald Duckworth CO. LTD., London-1956
- NURKSE, R.; Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries, Oxford University Press, New-York, 1953
- OEPPEN, M. C. J.; The Changing Patterns of Employment (Regional Specialization and Industrial Localization in Britain), London-1973
- OHLIN, B.; Interregional and International Trade, İkinci Basım, New-York, 1967
- OKTAV, Mete; Uluslararası Pazarlama, 1. Basım, Mas Ambalaj Ofset Tesisleri, İzmir-1984
- ÖNEY, Erden; İktisadi Planlama, İkinci Basım, A. Ü. SBF Yayınları, No: 438, Ankara-1980

- PANCARCI,Veli;Türkiye'nin Bunalım ve Kalkınması,Pancarcı yayınla-
rı,Ankara-1973
- PINAR,M.Cengiz;Pazarlama Politikaları ve Stratejileri,E.Ü.İ.T.B.
Fakültesi,Yayın No:64/6,İzmir-1970
- SAĞLAM,Dündar;Türkiye Ekonomisi,Sanem Matbaası,Ankara-1975
- SADIKLAR,Tayyar;Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye,Ay-yıldız
Matbaası A.Ş.,Ankara-1971
- SARAÇ,Ömer C.;Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları,İstanbul-1944
- SAVILLE,Lloyd; Regional Economic Development in Italy, Duke Üniver-
sity Press,Durham W.C.,1967
- SCHACHTER,Gustaw; The Italian South,Random House INC.,New-York,1965
- SERİN,Necdet; Türkiye'nin Sanayileşmesi,Sevinç Matbaası,Ankara-1963
- SMITH,David M.;Industrial Location, An Economic Geographical Analy-
sis,John Wiley and Sons INC.,New-York,1971
- SOYSAL,Ertuğrul; Sanayileşme ve Bölgesel Denge, Türk Sanayiciler
ve İşadamları Derneği,TÜSİAD,İstanbul-1975
- SÖNMEZ,Necmi-BALABAN,Ali-KARADENİZ,Mehmet M.;Güneydoğu Anadolu Pro-
jesi ve Entegre Bölge Kalkınması Yaklaşımı,TÜBİTAK,
Ankara,Haziran-1985
- ŞAHİNÖZ,Ahmet ;Orta-Doğu Gıda Pazarları ve Türkiye,Türkiye Sınai
Kalkınma Bankası,İstanbul,Kasım-1984
- ŞEKER,Murat ;Güneydoğu Anadolu Projesi,Sosyal ve Ekonomik Sorunlar,
Birinci Baskı,V Yayınları,Ankara,Mayıs-1987
- TEKELİ,İlhan-ERDER,Leila ; Yerleşim Yapısının Uyum Süreci Olarak
İç Göçler,Hacettepe Üni. Yayını,No:26,Ankara-1978
- TEKİNEL,Osman;Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP),Mayıs-1987,
İzmir

- TOKGÖZ,Erdoğan; Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye,
H.Ü.Yayınları,C-14,Ankara-1976
- TOSUN,Kemâl ; İşletme Yönetimi,Genel Esasları ,3.Baskı,İstanbul,
1986
- TUĞ,Aydın ; Unbalanced Development Between Regions in Turkey,Tur-
kish Republic Prime Minister State Planning Organisa-
tion,SPD:1446
- TUNCER,Yalcın ; Bölgelerarası Benzeşme ve Türkiye 1963-1973,O.D.T.Ü.,
Ankara-1978
- TÜRK,İsmail; Maliye Politikası,6.Bası,S Yayınları,Ankara-1985
- TÜRKDOĞAN,Orhan ; Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sisteminin Top-
lumsal Araştırması,Erzurum-1971
- TÜTENGİL,Cavit Orhan ; Az Gelişmenin Sosyolojisi,İstanbul Üni.Ya-
yınlarından No:1555,İktisat Fakültesi Yayını No:
282,İstanbul-1970
- ULUATAM,Özhan ; Makro İktisat, 5.Bası,Savaş Yayınları,Ankara-1984
- ULUÇ,Mehmet ; İşletme Organizasyonu ve Yönetimi,1.Cilt,3.Bası,İs-
tambul Üniversitesi Yayın No:2430,İşletme Fakültesi
Yayın No:77,Arnavutköy-1978
- ÜLGENER,Sabri F.; Milli Gelir,İstihdam ve İktisadi Büyüme, 6.Baskı,
Filiz Kitabevi,İstanbul-1986
- ÜSTÜNEL,Besim; Makro Ekonomi,3.Bası,Doğan Yayınevi,Ankara-1975
- VARLIER,Oktay ; Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik,Makine Mühen-
disleri Odası,Sanayi Kongresi,Ankara-1976
- , Türkiye Tarımında Yapısal Değişme,Teknoloji ve Toprak
Bölüşümü, Yayın No:DPT:1636-SPD:307,Ankara-1978
- THUNEN,Von; Der Isolierte Staat,Jena-1910

- YALÇIN,Aydın ; Türkiye İktisat Tarihi,Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci,Ay-yıldız Matbaası,Ankara-1979
- YAVUZ,Fehmi,ve diğ.; Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri,SBF Yayını No:122,Ankara-1961
- YAZGAN,Turan ; Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gelişme Planı,Cilt:I, Emsa Anonim Şirketi,Kutsun Yayınevi,İstanbul-1977
- YERASİMOS,Stefanos ; Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt:II, Gözlem Yayınları-8,İstanbul,1975
- YILMAZ,Bahri; Ekonomik Yapı ve Büyüme,H.Ü.İ.İ.B.F.Yayınları,No:5, Ankara-1984
- ZAFİM,Sabahaddin ;Bölge ve Şehir Planlaması Yönünden İstanbul Sanayi Bölgesi,İstanbul-1971
- ZARAKOLU,Avni ; Ekonomi İlminin Temel İlkeleri, A.Ü.Hukuk Fakültesi Yayınları,No:467,Ankara-1982

2-Makaleler ve Süreli Yayınlar

- AKSOY,Suat,ve diğ.;"Tarımsal Ekonomik Yapı",Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu,Ankara Üni.Basım-evi,Ankara-1986
- AKTAN,Reşat;"Tarımda Üretim Tekniği Değişmesinin Önemi",Tarımsal Ürünlerin Değerlendirilmesi, İzmir,19-23 Haziran 1967
- AKYILDIZ,A.Remzi,ve diğ.;"Hayvan Besleme ve Yem Teknolojisi Sorunları",Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu,Ankara Üni.Basımevi,Ankara-1986
- ANDREWS,B.R.;"Mechanics of The Urban Economic Base",Historial Development of The Base Concept,Land Economics,Vol.29, 1953

- BAKIR,Ömer,ve diğ.;"Yem Bitkileri Çayır ve Mer'a Tarımının Geliştirilmesi",Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu,Ankara Üni.Basımevi,Ankara-1986
- BOLU,Ayşegül;"Türkiye'nin Tarımsal Mekanizasyonunun Gelişmesine Toprak-Su Araştırma Enstitülerinin Katkısı",DSİ Su ve Toprak Kaynaklarının Geliştirilmesi Konferansı, Cilt:I,Ankara,Mayıs-1981
- BÜLBÜL,Mehmet,ve diğ.;"Kurumsal Yapı ve Tarımsal Girdiler,Krediler ve Kamu Hizmetlerinin Geliştirilmesi",Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu,Ankara Üni. Basımevi,Ankara-1986
- ÇINAR,Recai;"Standardizasyonun Sosyo-Ekonomik Önemi",H.Ü.İ.İ.B.F Dergisi,Cilt:2,Sayı:3,Nisan-1984,Ankara
- DAIKIRAN,S.Ahmet;"Kalkınmada Ulaştırma ve Haberleşmenin Önemi",Güneydoğu Anadolu Projesi Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu, Urfa-1987
- DİNÇ,Ural,ve diğ.;"Harran Ovası Toprakları",Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu,Ankara Üni.Basımevi, Ankara-1986
- DÖNMEZ,Sedat,ve diğ.;"Tarım Ürünleri İşleme Sanayinin Geliştirilmesi",Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu,A.Ü.Basımevi,Ankara-1986
- ER,Celal-ARSLAN,Neşet;"GAP Alanında Endüstri Bitkileri Tarımının Geliştirilmesi",Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu,A.Ü.Basımevi,Ankara-1986
- ERKAN,Hüsnü;"Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı İçinde Urfa Harran Yöresi İçin Kalkınma Stratejisi",D.E.Ü.İ.İ.B.F.,İzmir, 1987

- ERSOY, Arif; "Türkiye'nin Kırsal Yörelerinde Sermaye Oluşumu ve Gelir Politikası İlişkileri: Teorik Bir Yaklaşım", İzmir, 1980
- ERKUŞ, Ahmet; "Tarımsal İşletme Organizasyonu", Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, A.Ü. Basımevi, Ankara-1986
- ERTUNA, Ömer; "Sanayileşmenin Yapısal Sorunları (Seminer Tebliğleri)", Ankara-1977
- GEORGE, Montgomery; "Education and Training for Agricultural Development", Agricultural Development, The John Hopking Press, 1971
- GİRGİN, İsmail, ve diğ.; "Yerleşme Düzenlemesi ve Altyapı Sorunları", Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, A.Ü. Basımevi, Ankara-1986
- GÜLENSOY, Tuncer; "Aşiretlerde Yaşayan Türkçe ile İlgili Düşünceler", Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 29, Temmuz 1987
- GÜNEŞ, Turan, ve diğ.; "Tarımsal Ürünlerin Pazarlanması", Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, A.Ü. Basımevi, Ankara-1986
- KARACA, A. Ali; "Ekonomi ve Ekoloji Açısından Alternatif Enerji ve Türkiye", Yeni Forum, Cilt: 9, Sayı: 204, 1-15 Mart 1988
- KELEŞ, Ruşen; "Bölge Planlaması ve Bölge Kalkınması", Şehircilik Sorunları, Uygulama ve Politika, SBF Yayını, Ankara-1973
- KÖKSAL, Orhan; "Türkiye 1974 Beslenme, Sağlık ve Gıda Tüketimi Araştırmaları", Ankara-1977
- KURTKAN, Âmiran; "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul-1977

- KUN, Ekrem, ve diğ.; "Tahıl ve Baklagil Tarımının Geliştirilmesi",
Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, A.Ü. Basımevi, Ankara-1986
- NIRON, Suna ; "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Gübre Sanayinde Yaratacağı Potansiyel", Güneydoğu Anadolu Projesi Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu, 22-25 Nisan 1987, Urfa
- NORTH, Douglas C.; "Location Theory and Regional Growth", Journal of Political Economy, Vol.63, New-York, 1955
- PAMAK, Mehmet; "Türkiye'de Toprak Reformu", Sosyoloji Konferansları, 18. Kitap, İstanbul-1980
- SERTOVSKEY, Tibor; "Two Concepts of External Economics", Journal of Political Economy, Vol.62, New-York, 1954
- STEVEN, Robert D.; "Transformation of Agricultural Theory and Ampirical Findings", Tradition and Dynamics in Small Farm Agriculture, The Iowa State Un. Press, Ames, 1977
- TEKİNEL, Osman-ÇEZİK, Bahri; "Türkiye'de Toprak ve Su Kaynaklarından Etkin Biçimde Yararlanmada Karşılaşılan Sorunlar", DSİ Su ve Toprak Kaynaklarının Geliştirilmesi Konferansı, Cilt:1, Ankara-1981
- VELJKOVIĆ, J.; "Yugoslav Experiences in Promoting Industrial Development in under-developed Regions", UNİDOTSKB Joint Seminar on Project Promotion in Backward Regions, İstanbul-1977
- YAVUZ, Fehmi; "Köyden Şehre Göç ve Şehirleşme", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:XXXIII, Eylül-Aralık-1978, Ankara
- YİĞİT, Vural; "Türkiye Gıda Sanayinin Ekonomik Sorunlar ve Geleceği", Verimlilik, Cilt:15, Sayı:1, Ankara-1986

YIĞITBAŞI, Şahabettin; "Emredici ve Yol Gösterici Planlarda Karşılaşılan Genel Sorunlar, Metod Yaklaşımları ve Türk Planlamasının Durumu", Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl:11, Sayı:13, Mart-1973

3-Resmi Yayınlar

- DPT; Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ocak-1963, Ankara
- , İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara-1968
- , Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara-1973
- , Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1981), Ankara
- , Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara
- , Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Sektörel Gelişmeler (1985-1989), Ocak-1985, Ankara
- , Bölgesel Gelişme, DPT Yayın No:1955, ÖİK:306, Ankara-1984
- , Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi, Cilt:I-II, Nisan 1984, Ankara
- , Doğu ve Güneydoğu Anadolu İlleri Sosyal Yapı ve Araştırması, DPT-KÖYD, Ankara-1974
- , Gelir Dağılımı 1973, Ankara-1976
- , Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Yatırımları Teşvik Mevzuatı, Şubat-1986, Ankara
- , Dünya Bankası (IBRD) Kredisi Kullanan Projelerin Uygulama Durumları Sorunları ve İşlerlikleri İçin Önlemler, Haziran-1978, Ankara
- , Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi, Cilt:II, KÖYB Yayını, Nisan-1984, Ankara
- , Kamu Yatırımlarının Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve Diğer İller İtibariyle Dağılımı (1963-1981 Dönemi), DPT Yayın No:1830-KÖYB:28, Temmuz 1982, Ankara, s.8

- , Kalkınmada Öncelikli Yörelerdeki Bazı İller, Ankara-1986
- , Kalkınmada Öncelikli Yörelerin Tesbiti ve Bu Yörelerdeki Teşvik Tedbirleri, (1963-1981) Dönemi, Ankara-1986
- , Mezzogiorno'nun (İTALYA) Kalkınma Problemi ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun Mezzogiorno'nun Kalkınmasına Katkısı, Yayın No:DPT:1043-TUD:17, Temmuz 1971, Ankara
- , Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi, Cilt:I-II, Mart 1982, Ankara

DİE ; Genel Nüfus Sayımı, 1985, Ankara

- , Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Şanlıurfa-1985, Ankara
- , Türkiye İstatistik Yıllığı 1987, Ankara
- , Genel Nüfus Sayımı 1975-1980, Ankara
- , 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, Birinci Aşama İlk Geçici Sonuçları, Eylül-1981, Ankara
- , Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Türkiye Harcamaları (1973-1974), Yayın No:881, Ankara-1979
- , Tarım İstatistikleri Özeti 1978, No:886, Ankara-1979
- , Tarımsal Yapı ve Üretim 1970-1972 ve 1976-1978, No:725 ve 895, Ankara-1975-1979
- , Tarımsal Yapı ve Üretim 1981, No:1054, Şubat-1984, Ankara

DESİYAP ; Yıllık Rapor 1985, Ankara

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Ortalama Ekstrem Sıcaklık ve Yağış Değerleri Bülteni, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984

DSİ ; Atatürk Barajı Özel Sayısı, Kasım 1983 Ankara

- , DSİ Bülteni, Sayı:261, Mayıs 1983, Ankara
- , DSİ Bülteni, Sayı:264, Ağustos 1983, Ankara

-----, İl Toprak Kaynağı Envanter Raporları, Ankara-1981

-----, DSİ Bülteni, Sayı:265, Eylül 1983, Ankara

-----, Güneydoğu Anadolu Projesi, Ankara-1980

-----, Türkiye Arazi Varlığı 1980, Ankara

Gaziantep İlinin Yıllık Sanayi, Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor, Ağustos-1986, Gaziantep

Güney-İtalya'nın Kalkınması Konusunda Deneme, Mart-1963, Ankara, ODTÜ Kütüphanesi

İlimiz Şanlıurfa, Özgül Yayınları, Isparta, 1985

Osmanlı Sanayi, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, A.Ü.SBF Yayınları, No:299, Ankara-1970

Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi, Burak Reklam ve Matbaacılık, Şanlıurfa-1987

Türkiye'de Standardizasyon ve Türk Standartları Enstitüsü Yayınları, Ankara-1964

Türkiye'de ve Dünya'da Sanayi Bölgeleri Uygulamaları, Türkiye, Ticaret, Sanayi, Deniz, Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Sanayi Dairesi, Sanayi Bölgeleri Müdürlüğü, No: 311/1983-1

Türkiye Nüfus Araştırmalarında Elde Edilen Hayati İstatistikler, 1966-1967, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hacettepe Basımevi, Ankara-1979

T.Z.D.K.Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü Dosyaları, Şanlıurfa-1986

1987 Yatırım ve İhracatın Teşvik Esasları, İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi Yayın No:1987/1, Avcı-ol Matbaası, İstanbul

4-Tezler

- DİLEK,Şener ;Doğu Anadolu Bölgesi'nde Özel Sektör İmalât Sanayinin Kaynak Sorunları,Doçentlik Tezi,Erzurum-1982
- ERKAN,Hüsnü ;Bölgesel Gelişmeye Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım,
Doçentlik Tezi,Ege Üni.İktisat Fak.,İzmir-1982
- İZGİ,Recep ; Bölgesel Dengesizlik ve Sanayinin Yaygınlaştırılması,
Uzmanlık Tezi,DPT, Ocak-1979,Ankara
- KARAKAYALI,Hüseyin; Bölgesel Dengesizlik ve Sanayinin Yurt Düzeyinde Yaygınlaştırılması (İmalât Sanayinde Bölgesel Bir Değişim Analizi, Doçentlik Tezi,Eylül-1979,Manisa

T. C.

**Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi**